

บทสังเคราะห์รายงานการวิจัย

**ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์
ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน
สำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง**

**The Synthesis of the Research Results on
Possibility of Hom Mali Rice Production in Organic Farming Systems
as an Alternative Farming Career with Poverty Alleviation Potential
for Lower-Northeastern Farmers**

โดย รศ.ดร. นันทิยา หุตานุวัตร

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เดือนสิงหาคม 2549

ISBN 974-523-092-8

คณะนักวิจัย

ที่ปรึกษา :	รศ ดร. วรพงษ์ สุริยภัทร รศ ดร. ณรงค์ หุตานุวัตร ผศ ดร. บุญจิต จิตาภิวัฒนกุล
หัวหน้าโครงการ :	รศ ดร. นันทิยา หุตานุวัตร
นักวิจัยจังหวัดสุรินทร์ :	ผศ ดร. มานัส ลอศิริกุล นายประสิทธิ์ กาญจนา นางสาวศรีสุดา มีชัย
นักวิจัยจังหวัดศรีสะเกษ :	ดร. เรวัตติ ชัยราช ดร.จินตมาณี แสงกาญจนวนิช นางสาวจงจิตร หงษ์บุญเรือง
นักวิจัยจังหวัดอุบลราชธานี :	รศ ดร. สุวัฒน์ ธีระพงษ์ชนากร นางสาวนพมาศ นามแดง นายวิทยา ผลคำ นางสาวกัญยรัตน์ ปัญญารัมย์
นักวิจัยจังหวัดอำนาจเจริญ :	ผศ ดร. สมชัย สวาสดิพันธ์ ผศ ดร. นิชารัตน์ สวาสดิพันธ์ นายวิทยากร ไสวัตร
นักวิจัยจังหวัดยโสธร :	นายเฉลียว บุญมั่น นายอุทัย อันพิมพ์ นางสาวหนูพิศ กุญเกษแก้ว
นักวิจัยจังหวัดร้อยเอ็ด :	ผศ ดร. ปราณีต งามเสน่ห์ ดร. สักวาฬย์ แก่นโส นางสาววรุณี ปะสีระตา
ผู้ประสานงานและเลขานุการ :	นางสาวมาณิขรา ทองน้อย นางสุจิตร์ อุดรมาตย์
เจ้าหน้าที่สารสนเทศ :	นายมานพ กองอุ่น

คำนำ

โครงการวิจัยความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนตุลาคม 2547 และเสร็จสิ้นในเดือนมีนาคม 2549

โครงการวิจัยนี้มีรายงานทั้งหมด 7 ฉบับ ได้แก่ รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดสุรินทร์ รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดศรีสะเกษ รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดอุบลราชธานี รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดยโสธร รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดร้อยเอ็ด รายงานการวิจัยกรณีจังหวัดอำนาจเจริญ และบทสังเคราะห์รายงานการวิจัย

คณะนักวิจัยใคร่ขอขอบพระคุณที่ปรึกษาทั้ง 3 ท่าน รศ.ดร. วรพงษ์ สุริยภัทร รศ.ดร. ณรงค์ หุตานวัตร และ ผศ.ดร. บุญจิต ฐิตาภิวัฒน์กุล ซึ่งให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิอีกหลายท่านที่มีได้เอ่ยนาม และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัยครั้งนี้

คณะนักวิจัยใคร่ขอขอบพระคุณหน่วยงานราชการ หน่วยงานพัฒนาเอกชน ผู้ประกอบการ และผู้บริโภคร ที่สละเวลาให้ข้อมูลที่สำคัญแก่โครงการวิจัยเป็นอันมาก และที่สำคัญที่สุดคือเกษตรกรใน 6 จังหวัด ที่สละเวลาและอดทนต่อการซักถามเป็นชั่วโมงๆ หลายครั้งหลายครา คณะนักวิจัยมีความซาบซึ้งต่อความกรุณาของท่านเป็นอย่างสูง

นักวิจัยในคณะวิจัยนี้ส่วนใหญ่เป็นนักวิทยาศาสตร์ เมื่อต้องทำการวิจัยแบบสำรวจทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพกับเกษตรกรในสนาม จึงเป็นสิ่งค่อนข้างใหม่และไม่คุ้นเคย แต่ก็ได้เรียนรู้และทำงานอย่างเต็มที่ด้วยความเหน็ดเหนื่อย รวมทั้งทีมงานและผู้ช่วยนักวิจัยที่ทำงานอย่างแข็งขัน ขำพเจ้าในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ใคร่ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานทุกท่านด้วยใจจริง

นันทิยา หุตานวัตร

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

สิงหาคม 2549

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การวิจัยครั้งนี้ต้องการค้นหาคำตอบ ว่าการผลิตข้าวหอมมะลิ 105 อินทรีย์ (งานวิจัยนี้ใช้ว่าข้าวหอมมะลิอินทรีย์) ในระบบเกษตรอินทรีย์จะมีความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ จึงได้ใช้วิธีการวิจัยแบบสำรวจเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ชัยภูมิ และร้อยเอ็ด รวมจำนวน 476 ราย แยกเป็นเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปจำนวน 120 ราย เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยนจำนวน 120 ราย เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จำนวน 116 ราย และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน 120 ราย ผู้บริโภคจำนวน 118 ราย ผู้ประกอบการโรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกรจำนวน 32 โรง ผู้ประกอบการค้าข้าวและการส่งออกจำนวน 5 ราย และตัวแทนหน่วยงานราชการระดับจังหวัดและส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง ขั้นตอนการศึกษาประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ การสำรวจตามแบบสอบถาม/สัมภาษณ์ และการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การจัดสนทนากลุ่ม (focus group session) และการสังเกต ส่วนการวิเคราะห์ใช้การร้อยละ และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพตามกรอบคิดการวิจัย

ผลการศึกษา

1. เมื่อเปรียบเทียบกับการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป พบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความเป็นไปได้ระดับกลางในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนโดยจำแนกเป็นด้านสังคม การผลิต และเศรษฐกิจ ดังนี้

1.1 ความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมในระดับสูงด้วยเหตุผล 6 ประการ ได้แก่

1.1.1 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ช่วยสร้างความเชื่อมั่นและมีเป้าหมายต่ออาชีพการเกษตรของเกษตรกรเพิ่มขึ้น

1.1.2 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของเกษตรกร โดยวิถีชีวิตของเกษตรกรไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนักเมื่อปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวจากนาทั่วไปเป็นนาอินทรีย์ เพียงแต่ต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพราะมีกิจกรรมเพิ่มขึ้น

1.1.3 เกษตรกรผู้ทำนาอินทรีย์และเกษตรผสมผสานโดยส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่น ทำจริง มีความขยัน และมีความใฝ่เรียนรู้ ทดลองปฏิบัติ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของการทำอาชีพที่จะแก้ไขความยากจนไม่ว่าเกษตรกรจะทำนาอินทรีย์หรือไม่

1.1.4 เกษตรกรและครอบครัวจะร่วมกันตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์ โดยพบว่าเกษตรกรรุ่นบุกเบิก(ช่วงทศวรรษ 2530) มีความขัดแย้งในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์แต่ไม่มากและไม่รุนแรง แต่เกษตรกรรุ่นใหม่(ช่วงทศวรรษ 2540) เกือบไม่มีความขัดแย้งในการตัดสินใจเพราะมีตัวอย่างการทำนาอินทรีย์ให้เห็นและศึกษาก่อน

1.1.5 เกษตรกรมีความรู้สึกและมีภาวะความเชื่อว่าการเจ็บป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีสังเคราะห์ลดลงนำสู่การตัดสินใจของเกษตรกรในการเลือกอาชีพการทำนาอินทรีย์

1.1.6 เกษตรกรผู้ทำนาอินทรีย์มีการรวมกลุ่มกัน เพราะจะต้องอาศัยแรงใจ และร่วมคิดร่วมทำในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งต่างจากเกษตรกรส่วนใหญ่ทั่ว ๆ ไป และสิ่งสำคัญคือการรวมกันเป็นกลุ่มทำให้เกิดแรงดึงดูดทางการตลาด

1.2 ความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพทางการผลิตในระดับกลางค่อนข้าง สูงด้วยเหตุผล 5 ประการ ได้แก่

1.2.1 เกษตรกรมีความมุ่งมั่นต่อการทำนาอินทรีย์ จึงกล่าลงทุนปรับปรุงสภาพพื้นที่ให้เหมาะสมกับการทำนาอินทรีย์ โดยเฉพาะการปรับปรุงบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุในปริมาณมาก ทำให้สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

1.2.2 การไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว และสภาพดินนาข้าวอินทรีย์มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีสิ่งมีชีวิตบนดินและในดินจำพวกตัวห้ำตัวเบียน ไร้เดือน และจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์มีจำนวนเพิ่มขึ้น

1.2.3 เกษตรกรจัดการการผลิตด้วยความพิถีพิถันเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ต้องการการรับรองมาตรฐานความเป็นอินทรีย์

1.2.4 ในปีการผลิต 2547/48 ในพื้นที่ 6 จังหวัดที่ทำการศึกษามีภาวะฝนแล้ง เกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้งทำนาอินทรีย์และนาเคมีให้ความเห็นว่า ข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถปรับตัวต่อสภาวะฝนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

1.2.5 ในพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัดในปีการผลิต 2547/48 พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยต่อไร่ (373 กก./ไร่) สูงกว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ (334 กก./ไร่) ประมาณ 40 กก./ไร่ แต่ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นไม่มากนักเมื่อเทียบกับข้อมูลผลผลิตเฉลี่ยข้าวหอมมะลิในพื้นที่ปลูกโดยอาศัยน้ำฝนเท่ากับ 363 กก./ไร่ ที่รายงานโดยกรมวิชาการเกษตร อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาถึงผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรแต่ละราย พบว่า มีเกษตรกรจำนวน 45 ราย หรือประมาณ 12 % ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์จำนวน 356 รายที่ทำการศึกษานี้ ได้ผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงถึง 500 - 700 กก./ไร่ โดยพบว่า ในแปลงนาของเกษตรกรกลุ่มนี้ ดินได้รับการพัฒนาปรับปรุงอย่างต่อเนื่องจนมีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำเพียงพอ รวมทั้งเกษตรกรให้ความเห็นว่า ข้าวหอมมะลินทรีย์มีน้ำหนักรากดีกว่าและมีเมล็ดลีบน้อยกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

1.3 ความเป็นไปได้ทางสภาพเศรษฐกิจในระดับกลางด้วยเหตุผล 4 ประการ ได้แก่

1.3.1 ต้นทุนรวมการผลิตต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,918 บาท/ไร่) ถึงแม้จะสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (2,789 บาท/ไร่) แต่มีต้นทุนเงินสด (941 บาท/ไร่) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,012 บาท/ไร่) และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด (1,977 บาท/ไร่) สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,777 บาท/ไร่) แสดงว่า การทำนาอินทรีย์จะใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่าการทำนาเคมี ซึ่งส่งผลให้ใช้เงินสดในการทำนาอินทรีย์น้อยกว่านาเคมี นอกจากนี้ยังพบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีแนวโน้มลดลงตามความเข้มข้นของความอินทรีย์

1.3.2 ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกกรัมเมื่อคิดในรูปของทั้งต้นทุนรวม ต้นทุนเงินสด ต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (7.82, 2.52, 5.30 และ 6.94 บาท/กก. ตามลำดับ) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (8.36, 3.03, 5.33, และ 7.47 บาท/กก. ตามลำดับ) แสดงว่า ประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ทั้งนี้เพราะผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป อย่างไรก็ตาม พบว่า ต้นทุนต่อกิโลกกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

ระยะปรับเปลี่ยนมีค่าสูงสุด ซึ่งภาระต้นทุนสูงนี้จะเป็นแรงด้านสำคัญที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ

1.3.3 ในปีการผลิต 2547/48 ราคาโดยเฉลี่ยของข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่ที่ 9.27 บาท/กก. สูงกว่าราคาโดยเฉลี่ยของข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งอยู่ที่ 8.40 บาท/กก. เพราะเหตุผล 2 ประการ คือ การได้รับราคาพรีเมียมจากความเป็นอินทรีย์ และคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์มีเปอร์เซ็นต์ข้าวตันสูง ซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีรายได้ 3,460 บาท/ไร่ ส่วนเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปมีรายได้ 2,801 บาท/ไร่ ดังนั้น ในปีการผลิต 2547/48 รายได้จากการปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการปลูกข้าวหอมมะลิทั่วไปประมาณ 660 บาท/ไร่

เมื่อพิจารณารายได้เหนือต้นทุนรวม รายได้เหนือต้นทุนผันแปร และรายได้เหนือต้นทุนเงินสด พบว่า เกษตรกรทั้งทำนาอินทรีย์หรือนาทั่วไปได้ผลตอบแทนจากค่าแรงและวัสดุหรือปัจจัยการผลิตของตนเองเป็นหลัก โดยนาอินทรีย์มีกำไรสุทธิประมาณ 500 บาท/ไร่ หรือ 1.40 บาท/กก. ในขณะที่นาทั่วไปมีกำไรสุทธิ 13 บาท/ไร่ หรือ 0.04 บาท/กก. ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนขาดทุนสุทธิถึง 48 บาท/ไร่ หรือ 0.15 บาท/กก. เหตุที่นาอินทรีย์ให้ผลกำไรสุทธิสูงเพราะผลผลิตข้าวต่อไร่และราคาข้าวต่อกิโลกรัมสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

อย่างไรก็ดี ราคาข้าวหอมมะลิปี 2547/48 ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับปีก่อนๆ เพราะการประกันราคาข้าวของรัฐ ถ้าราคาข้าวหอมมะลิต่ำลง เกษตรกรทั้งนาทั่วไปและนาอินทรีย์อาจถึงขั้นขาดทุนสุทธิ ดังนั้น เกษตรกรควรได้ราคาข้าวหอมมะลิขั้นต่ำ 9 บาท/กก. ซึ่งเป็นราคาที่เกษตรกรได้ค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง หากเกษตรกรได้ราคาต่ำกว่านี้ เกษตรกรจะเริ่มขาดทุนค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง

1.3.4 เมื่อเปรียบเทียบรายได้ของเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์และข้าวหอมมะลิทั่วไปกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือนของเขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกำหนดโดยสำนักพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการกระจายรายได้ สภาพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม 2548 พบว่า อาชีพทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนสูงกว่าอาชีพทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์ที่อยู่เหนือเส้นความยากจนยังคงมีเพียงร้อยละ 9, 21, และ 29 สำหรับนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ซึ่งอาจสรุปได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวยัง

ไม่ให้รายได้แก่เกษตรกรในการอยู่เหนือเส้นความยากจน หรือกล่าวได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ความยากจนทางเศรษฐกิจ

2. ในด้านตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ พบว่า ยังไม่เอื้อมากนักต่ออาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนทางเศรษฐกิจของเกษตรกร เพราะตลาดข้าวอินทรีย์ในประเทศเป็นตลาดเล็ก ผู้บริโภคยังไม่ตอบสนองความเป็นอินทรีย์ของข้าวหอมมะลินิทรีย์มากนัก โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่มีราคาสูง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่าผู้บริโภคข้าวหอมมะลินิทรีย์เป็นประจำมีเพียง 17% ของจำนวนผู้เคยบริโภคกลุ่มที่ทำการศึกษานี้ซึ่งถือว่าค่อนข้างน้อย และพบว่าปัจจัยสำคัญของการสนใจซื้อ(หรือจะซื้อ)ขึ้นอยู่กับราคาของข้าวหอมมะลินิทรีย์ ความเชื่อถือความเป็นอินทรีย์ และความสะดวกในการซื้อข้าวหอมมะลินิทรีย์

ส่วนตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ในต่างประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์พบว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ในต่างประเทศเป็นตลาดเล็กเช่นเดียวกัน มีลักษณะตลาดเฉพาะ (niche market) มีผู้บริโภคจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับผู้บริโภคข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งเมื่อเทียบการนำเข้าข้าวหอมมะลินิทรีย์กับปริมาณการนำเข้าข้าวอินทรีย์พันธุ์อินดิกาในสหภาพยุโรป ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ก็ยังมีขนาดเล็กกว่า แต่ก็พบว่ามูลค่าการส่งออกข้าวอินทรีย์ของไทยมีแนวโน้มสูงขึ้น

3. ด้วยสภาพทางตลาด ณ ปี 2548 ทำให้ปลายทางของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ไม่เอื้อมากนักต่อการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนทางเศรษฐกิจของเกษตรกร ดังนั้น เกษตรกรซึ่งเป็นผู้ผลิตต้นทางจะต้องมุ่งทัศนคติหรือแรงบันดาลใจการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่มีประโยชน์หรือผลตอบแทน 4 ประเด็น คือ

3.1 การฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในแปลงนาให้อุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะช่วยให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น

3.2 การลดต้นทุนการผลิตข้าวที่เป็นเงินสด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มของตนเอง

3.3 การใช้ประโยชน์ความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่น ๆ ที่ให้ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าว

3.4 การลดความเสี่ยงจากอันตรายในการใช้สารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืชทำให้สุขภาพของตนเองและครอบครัวดีขึ้น

การเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จึงไม่ควรมุ่งผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินจากราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ หากเกษตรกรผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพราะเห็นว่าได้ราคาดี จะทำให้เกษตรกรมุ่งหวัง “ราคาข้าวอินทรีย์” ที่เป็นไปตามกลไกอุปสงค์อุปทานทางการตลาด ซึ่งมีความไม่แน่นอนแม้จะเป็นตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์

4. เกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจะเป็นเสมือนระบบเกษตรกรรมที่มีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้เป็นรายได้หลักและเป็นสินค้าที่สามารถส่งออกได้ ในขณะที่เกษตรผสมผสานมุ่งการกินการอยู่ เมื่อมีผลผลิตเหลือแล้วจึงขาย ดังนั้น การแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรจึงควรผสมผสานการผลิตทั้งสองระบบนี้ให้เป็นอาชีพทางเลือก โดยเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นฐานการผลิตที่สร้างความแข็งแกร่งของระบบการผลิตและเป็นฐานชีวิตของครอบครัว ส่วนข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักของระบบการผลิตที่ทำให้เกิดรายได้หลัก นอกจากนั้น เกษตรกรยังสามารถพัฒนาการผลิตอื่นๆ ให้เป็นการผลิตหลักเพื่อเสริมรายได้ เช่น ปลา โกง และผัก เป็นต้น ซึ่งจะเป็นไปตามความเหมาะสมของสภาพตลาดและการผลิตของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ ดังนั้น ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจึงน่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนด้วยเหตุผล 5 ประการ ได้แก่

4.1 ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เพราะมีงานในฟาร์มทำอย่างต่อเนื่องโดยไม่ต้องทำงานที่อื่น มีอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้เป็นประจำ และมีความสุขใจและความพอใจกับธรรมชาติในฟาร์ม

4.2 การลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือน จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรจำนวนร้อยละ 96, 95, และ 89 บริโภคพืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ตามลำดับ แต่มีเพียงร้อยละ 67 ที่บริโภคสัตว์เลี้ยงแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีอาหารในฟาร์มเพื่อการบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้แล้ว ความต้องการผลิตอาหารให้เพียงพอบริโภคในครัวเรือนตลอดทั้งปีและความต้องการผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีสังเคราะห์ตกค้าง นับเป็นแรงบันดาลใจในการทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน โดยนัยนี้จึงเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจประกอบกับเหตุผลทางสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว

4.3 การลดรายจ่ายปัจจัยการผลิต การทำเกษตรผสมผสานทำให้ช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิตเกี่ยวกับปุ๋ย พันธุ์พืชและสัตว์ และการปราบศัตรูพืช โดยพบว่า การลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการ

ผลิตที่สำคัญคือการลดหรือเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์และสารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช โดยหันมาใช้ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด และการไถกลบตอฟาง รวมทั้งการใช้น้ำหมักชีวภาพสูตรต่างๆ เพื่อปราบศัตรูพืช โดยใช้วัตถุดิบในแปลงของตน

4.4 การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรร้อยละ 37, 57, 62, และ 53 ได้จำหน่ายสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล และพืชผัก ตามลำดับ แสดงว่า เกษตรกรมีรายได้จากผลผลิตในฟาร์มเพิ่มขึ้น และยังพบว่า รายได้รวมถึงร้อยละ 76 ของรายได้ที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปี มาจากการเกษตร โดยแยกเป็นรายได้จากข้าวหอมมะลิร้อยละ 49 และรายได้จากผลผลิตเกษตรอื่นๆ ร้อยละ 27 ในขณะที่รายได้จากการรับจ้างมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.6 เท่านั้น รวมทั้งสัดส่วนรายได้จากผู้อื่นให้เช่นบุตรเพียงร้อยละ 6.7 ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานโดยมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักมีรายได้จากเกษตรกรรมโดยไม่ต้องพึ่งรายได้จากการทำงานรับจ้างและการได้รับเงินจากบุตรหลาน

4.5 การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ของดินและมีความสมดุลตามธรรมชาติ เป็นการสร้างทรัพย์สินที่เป็นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม(Environmental Capital) ส่วนการสร้างแปลงเกษตรผสมผสานให้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นเสมือนทุนกายภาพ(Physical Capital) และความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าเป็นต้นทุนมนุษย์(Human Capital)

5. แม้ว่าระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน แต่จะมีศักยภาพในระดับใดนั้นขึ้นกับความเข้มข้นของส่วนประกอบของเกษตรผสมผสาน 5 ประการ ได้แก่

5.1 การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย มีการจัดการให้เกิดการผสมผสานของความหลากหลายเหล่านั้นโดยการใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต

5.2 การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด ถ้าเกษตรกรสามารถนำผลผลิตหรือผลพลอยได้จากการผลิตหนึ่งเป็นประโยชน์กับการผลิตอีกอย่างหนึ่ง ก็จะมีโอกาสลดต้นทุนการผลิตมากขึ้น แต่ถ้าเกษตรกรต้องซื้อปัจจัยการผลิต ความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจนจะลดลง

5.3 การผลิตหลักชนิดอื่นซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการและตามศักยภาพพื้นที่ที่จะเป็นการสร้างรายได้แก่เกษตรกร

5.4 การนำผลผลิตออกขาย เกษตรกรต้องขยันเก็บผลผลิตแม้มีไม่มากนักออกขายเป็นประจำโดยอาจจะขายในตลาดชุมชนหรือขายตลาดนอกชุมชน ซึ่งความใกล้ชิดไกลจากตลาดจะเป็นปัจจัยการขายสู่ตลาดนอกชุมชน หรือถ้าเกษตรกรมีการรวมกลุ่ม กลุ่มจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากฟาร์มของสมาชิกให้มีจำนวนมากเพียงพอที่จะจัดการผลผลิตสู่ตลาด

5.5 การเอาใจใส่ปึกหลักการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน ถ้าเกษตรกรอาศัยอยู่ในฟาร์มจะมีโอกาสสูงในการพัฒนาและดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด รวมทั้งการกินการอยู่และการเก็บผลผลิตขายเป็นรายได้จะเป็นไปได้มาก

6. การรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายของเกษตรกรจะเป็นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก 5 ด้าน คือ ด้านกำลังใจ การเรียนรู้ การควบคุมการผลิต ความมั่นคงทางอาหาร และทางเศรษฐกิจ

7. กลยุทธ์ในการขยายระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไปมี 7 กลยุทธ์ ได้แก่

7.1 ปรับเปลี่ยนการผลิตจากง่ายสู่ยาก โดยปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แล้วจึงเข้าสู่การปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก

7.2 ปรับเปลี่ยนทัศนคติและแรงจูงใจเกษตรกรด้วยการเรียนรู้ข้อมูลทั้งหมดตั้งแต่ต้นทุนการผลิตถึงการตลาดให้เกษตรกรทั่วไปเห็นเป็นประจักษ์

7.3 สร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มเกษตรกร และสร้างเครือข่ายของเกษตรกรเพื่อพึ่งพาซึ่งกันและกัน

7.4 สนับสนุนช่วงการปรับเปลี่ยนในระยะ 3 ปีแรกของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แก่เกษตรกรโดยรัฐหรือผู้ประกอบการค้าข้าวหรือโรงสีหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

7.5 เร่งสร้างความเข้าใจการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง รวมทั้งการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกร โดยรัฐหรือสหกรณ์หรือผู้ประกอบการเป็นผู้รับผิดชอบ จะช่วยให้เกษตรกรหันมาสนใจการผลิตแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น

7.6 สร้างตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ทั่วประเทศอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ มาตรการบริโภคข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ในประเทศ สร้างแหล่งรับซื้อและจำหน่ายข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัด ตลอดจนสร้างการส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

7.7 ประสานและสร้างการมีส่วนร่วมผลักดันเกษตรอินทรีย์ผสมผสานแบบครบวงจร

ข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง

1. รัฐควรรณรงค์ผู้บริโภคให้เห็นคุณค่าความเป็นอินทรีย์และหันมาบริโภคข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์อื่นๆ เพื่อขยายตลาดในประเทศ และประสานกับภาคเอกชนเพื่อทำตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์และสินค้าเกษตรอินทรีย์ในและต่างประเทศให้มากขึ้น

2. รัฐควรสนับสนุนแหล่งน้ำในและนอกไร่นาให้เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรตามความเหมาะสมของภูมิประเทศและสอดคล้องกับฤดูกาลผลิต และกระตุ้นการผลิตสินค้าอินทรีย์บางอย่างเพื่อขายเป็นอาชีพคู่ขนานกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์

3. รัฐควรสนับสนุนงานวิจัยเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร และผลงานวิจัยนั้น ๆ ควรถ่ายทอดสู่เกษตรกร หรือควรสนับสนุนเกษตรกรให้มีส่วนร่วมการวิจัยระดับฟาร์ม และสร้างหน่วยงานตลอดจนกลุ่มนักวิจัยและนักส่งเสริมที่ทำเรื่องเกษตรอินทรีย์และ/หรือเกษตรผสมผสานอย่างจริงจังต่อเนื่องและอย่างเป็นวิถีชีวิต

4. การรณรงค์กับเกษตรกรนั้น ควรมุ่งการลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรด้วยการทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองโดยสนับสนุนการเลี้ยงสัตว์ และมุ่งเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ไม่ควรนำราคาพรีเมียมและรายได้เป็นแรงจูงใจแก่เกษตรกรในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และกระตุ้นการผลิตสินค้าอินทรีย์บางอย่างเพื่อขายเป็นอาชีพคู่ขนานกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์

5. เกษตรกรเองควรมุ่งมั่นเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง โดยสร้างระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักและ/หรือผลผลิตหลักอื่นๆที่มีศักยภาพทางตลาด มีการทำบัญชีครัวเรือน/บัญชีต้นทุนเพื่อรู้รายรับรายจ่าย รู้ต้นทุนการผลิต รู้กำไรขาดทุน และนำข้อมูลเหล่านี้เพื่อใช้วางแผนการใช้จ่าย การเก็บออม และการลงทุน ทั้งติดตามข้อมูลข่าวสารทุกด้านเพื่อรู้ทันสถานการณ์การผลิตและการตลาด ตลอดจนการพัฒนาตนเองและอาชีพที่จะไม่ตกสู่ “วงจรความยากจน”

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อได้ผลวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกร โดยมีเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร และร้อยเอ็ด รวมจำนวน 476 ราย แยกเป็นเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป 120 ราย ผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน 120 ราย ผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ 116 ราย และผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน 120 ราย รวมทั้งได้ศึกษาผู้บริโภค 118 ราย ผู้ประกอบการโรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร 32 โรง ผู้ประกอบการค้าข้าวและการส่งออก 5 ราย และตัวแทนหน่วยงานราชการระดับจังหวัดและส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง วิธีการวิจัยใช้แบบสำรวจเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ การสำรวจตามแบบสอบถาม/สัมภาษณ์ และการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การจัดสนทนากลุ่ม และการสังเกต ส่วนการวิเคราะห์ใช้ค่าร้อยละ และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพตามกรอบคิดการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมในระดับสูงด้วยเหตุผล 6 ประการ ได้แก่ 1) มีเป้าหมายต่ออาชีพการเกษตรเพิ่มขึ้น 2) มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของเกษตรกร 3) มีความเชื่อมั่น ทำจริง ชยัน ใฝ่เรียนรู้ และทดลองปฏิบัติ 4) ครอบครัวร่วมกันตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์ 5) มีความเชื่อว่าเจ็บป่วยน้อยลงเนื่องจากเลิกใช้สารเคมีสังเคราะห์ 6) มีการรวมกลุ่ม เพราะการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะต้องอาศัยแรงใจและร่วมคิดร่วมทำ

มีความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพทางการผลิตในระดับกลางค่อนข้างสูงด้วยเหตุผล 5 ประการตามความเห็นของเกษตรกร ได้แก่ 1) สภาพดินได้รับการปรับปรุงให้มีความอุดมสมบูรณ์ 2) สิ่งมีชีวิตบนดินและในดินจำพวกตัวห้ำตัวเบียน ไล่เดือน และจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์มีจำนวนเพิ่มขึ้น 3) การจัดการการผลิตด้วยความพิถีพิถันเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ต้องรับรองมาตรฐานความเป็นอินทรีย์ 4) เกษตรกรให้ความเห็นว่า ข้าวหอมมะลิอินทรีย์สามารถปรับตัวต่อสภาวะฝนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป 5) ปีการผลิต 2547/48 ผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เฉลี่ยต่อไร่ (373 กก./ไร่) สูงกว่าผลผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ (334 กก./ไร่) ประมาณ 40 กก./ไร่ โดยมีพื้นที่เฉลี่ยการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์และข้าวหอมมะลิทั่วไปเท่ากับ 14.98 ไร่ และ 14.00 ไร่ ตามลำดับ

มีความเป็นไปได้ทางสภาพเศรษฐกิจในระดับกลางด้วยเหตุผล 4 ประการ ได้แก่ 1) ต้นทุนรวมการผลิตต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์(2,918 บาท/ไร่) ถึงแม้จะสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (2,789 บาท/ไร่) แต่มีต้นทุนเงินสด(941บาท/ไร่) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,012 บาท/ไร่)และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด(1,977 บาท/ไร่) สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป(1,777บาท/ไร่) แสดงว่า การทำนาอินทรีย์จะใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่าการทำนาเคมี

2) ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมทั้งต้นทุนรวม ต้นทุนเงินสด ต้นทุนไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์(7.82, 2.52, 5.30 และ 6.94 บาท/กก. ตามลำดับ) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป(8.36, 3.03, 5.33, และ 7.47 บาท/กก. ตามลำดับ) แสดงว่า ประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่พบว่า ต้นทุนต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนมีค่าสูงสุด

3) ในปีการผลิต 2547/48 ราคาโดยเฉลี่ยของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป เพราะการได้รับราคาพรีเมียมจากความเป็นอินทรีย์ และคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์มีเปอร์เซ็นต์ข้าวตันสูง ซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีรายได้(3,460 บาท/ไร่) สูงกว่าเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป(2,801 บาท/ไร่) ประมาณ 660 บาท/ไร่ และพบว่าเกษตรกรทั้งทำนาอินทรีย์หรือนาทั่วไปได้ผลตอบแทนจากค่าแรงและวัสดุหรือปัจจัยการผลิตของตนเองเป็นหลัก โดยนาอินทรีย์มีกำไรสุทธิประมาณ 500 บาท/ไร่ หรือ 1.40 บาท/กก. ในขณะที่นาทั่วไปมีกำไรสุทธิ 13 บาท/ไร่ หรือ 0.04 บาท/กก. ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนขาดทุนสุทธิถึง 48 บาท/ไร่ หรือ 0.15 บาท/กก. ซึ่งการขาดทุนสุทธิและภาระต้นทุนสูงนี้จะเป็นแรงกดดันสำคัญในการที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ

4) เมื่อเปรียบเทียบรายได้กับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือนของเขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ณ เดือนมีนาคม 2548 พบว่า อาชีพทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนสูงกว่าอาชีพทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์ที่อยู่เหนือเส้นความยากจนยังคงมีเพียงร้อยละ 9, 21, และ 29 สำหรับนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ซึ่งอาจสรุปได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่ให้รายได้แก่เกษตรกรในการอยู่เหนือเส้นความยากจน หรืออาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ความยากจนทางเศรษฐกิจ

ด้านตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ พบว่า ยังไม่เอื้อมากนักต่ออาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนทางเศรษฐกิจของเกษตรกร เพราะตลาดข้าวอินทรีย์ในประเทศและต่างประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์พบว่า มีลักษณะตลาดเฉพาะ (niche market) เป็นตลาดเล็ก ผู้บริโภคในประเทศและประเทศแถบเอเชียส่วนใหญ่ยังไม่ตอบสนองความเป็นอินทรีย์ของข้าวหอมมะลินิทรีย์มากนัก โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่มีราคาสูง ส่วนผู้บริโภคในประเทศที่พัฒนาแล้วแม้จะตระหนักถึงคุณค่าของข้าวหอมมะลินิทรีย์ แต่ผู้บริโภคเหล่านี้มิได้บริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ดังนั้น ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์จึงยังมีขนาดเล็ก แต่ก็พบว่ามูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ของไทยมีแนวโน้มสูงขึ้น

ด้วยสภาพทางตลาด การเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์จึงไม่ควรมุ่งเรื่องราคาดี เพราะการมุ่งหวัง “ราคาข้าวอินทรีย์” อาจทำให้เกษตรกรผิดหวังและเลิกทำ ดังนั้น เกษตรกรจึงควรมีทัศนคติและแรงบันดาลใจในการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ด้วยผลตอบแทน 4 ประการ คือ 1) การฟื้นฟูแปลงนาให้อุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น 2) การลดต้นทุนการผลิตข้าวที่เป็นเงินสด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มของตนเอง 3) การใช้ประโยชน์ความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่น ๆ ที่ให้ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าว 4) การลดความเสี่ยงจากอันตรายในการใช้สารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืชทำให้สุขภาพของตนเองและครอบครัวดีขึ้น

ผลการศึกษายังพบว่า ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินิทรีย์เป็นพืชหลักน่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนด้วยเหตุผล 5 ประการ ได้แก่ 1) มีความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 2) สามารถลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือน และได้บริโภคผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีสังเคราะห์ตกค้าง 3) ลดค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ยเคมีสังเคราะห์และสารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช 4) มีรายได้จากฟาร์มโดยไม่ต้องพึ่งรายได้จากการทำงานรับจ้างและการได้รับเงินจากบุตรหลาน 5) ความอุดมสมบูรณ์ของแปลงเกษตรผสมผสานเป็นการสร้างทรัพย์สินที่เพิ่มขึ้น

ศักยภาพของระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินิทรีย์เป็นพืชหลักในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนขึ้นกับความเข้มข้นของส่วนประกอบ 5 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างระบบเกษตรที่ผสมผสานและหลากหลายโดยใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต 2) การพึ่งปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด 3) การผลิตชนิดอื่นตามศักยภาพพื้นที่และตลาดต้องการ 4) ความยั่งยืนเก็บผลผลิตออกขายเป็นประจำจะเป็นการสร้างรายได้ 5) การเอาใจใส่ปกป้องหลักการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานโดยอาศัยอยู่ในฟาร์ม 6) การรวมกลุ่มและ

การสร้างเครือข่ายของเกษตรกรจะเป็นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพ แก้ไขปัญหาความยากจน

ข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) สร้างตลาดผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ รณรงค์ผู้บริโภคเพื่อขยายตลาดในประเทศและต่างประเทศให้มากขึ้น โดยสร้างความเข้าใจการรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง 2) จัดการเรียนรู้ข้อมูลตั้งแต่ต้นทุนการผลิตถึงการตลาดแก่เกษตรกรทั่วไป และเกษตรกรต้องมุ่งเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง 3) สนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรกรอินทรีย์ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร

Abstract

Organic Hom Mali rice production as an alternative approach for poverty alleviation of lower-northeastern farmers was studied in 6 provinces in northeast Thailand. Four hundred seventy six farmers from Surin, Sisaket, Ubonratchathani, Amnatcharoen, Yasothon and Roi-et province were the main respondents of this study. They were classified into four groups, namely; 120 farmers who grew ordinary Hom Mali rice, 120 farmers who grew organic Hom Mali rice in a transition period, 116 farmers who grew organic Hom Mali rice and 120 farmers who grew organic Hom Mali rice in integrated farming systems. In addition, 118 rice consumers, 32 rice millers, 5 rice traders and exporters and some government officers concerned with organic rice production were also the respondents of additional information. Quantitative and qualitative methods were used in the study. It consisted of investigating secondary data, interviewing with questionnaires, in-depth interviewing by researchers, holding focus group sessions and field observing by researchers. Percentages were used for qualitative data analysis. Qualitative data were analyzed within the conceptual framework of the research.

The findings of the study indicated that organic Hom Mali rice production is highly possible, in social and cultural dimensions, as an alternative approach for poverty alleviation of lower-northeastern farmers. This is supported by six following reasons; (1) Organic rice production leads farmers to have higher hopes in their farming career. (2) It is harmonized with farmers' culture. (3) It encourages the farmers to have higher confidence in farming, and to become more enthusiastic to work hard and learn. (4) It is decided by the whole family. (5) Farmers gain confidence because they have better health due to decreasing use of chemical inputs. (6) It stimulates the need of group formation to enhance this farm practice.

In physio-biology dimensions, the possibility that organic Hom Mali rice production being used as an alternative approach for poverty alleviation of lower-northeastern farmers is moderate to high. This is supported by five following reasons given by respondent farmers; (1) Organic rice practices improve soil condition and fertility. (2) Organic rice increases the number and kinds of useful organisms such as predators, earthworms and soil microbes. (3) They enforce the farmers to manage their rice cultivation more intensively with discipline in order to pass the organic certified test. (4) They lead the farmers to believe that their paddy fields become more tolerant to drought conditions. And (5) in the cultivation year of 2005/2006, the average yield of

organic rice (373 kg/rai) was about 40 kg/rai higher than the average yield of ordinary Hom Mali rice (334 kg/rai) with the average planting area of 15.0 and 14.0 rai/farm, respectively.

In economic terms, the possibility of organic Hom Mali rice production can be used as an alternative approach for poverty alleviation of lower-northeastern farmers is moderate. It is economically better than the ordinary rice production but not totally sufficient for alleviating poverty. This is supported by the four following reasons.

(1) Considering the cost of production per unit of planting area, organic rice production has a lower cash cost than the ordinary production (941 B/rai vs 1,012 B/rai). However, the total cost of the organic production is higher than ordinary production (2,918 B/rai vs 2,789 B/rai), since the non-cash cost of the former is higher (1,977 B/rai vs 1,777 B/rai). This indicates that organic production uses more non-purchased inputs per rai.

(2) Considering the cost of production per unit paddy yield, the cost of organic production is lower than cost of ordinary production (total cost of 7.82 vs 8.36 B/kg; cash cost of 2.52 vs 3.03 B/kg; non cash cost of 5.30 vs 5.33 B/kg; and variable cost of 6.94 vs 7.47 B/kg). This shows that production efficiency of organic Hom Mali rice production is better than ordinary Hom Mali rice production. Nevertheless, the cost per unit paddy yield of the organic production in transition period is higher than that of the ordinary production.

3) Considering the profit received per unit of planting area, the income from organic rice production is obviously higher than that from the ordinary production (gross income of 3,460 vs 2,801 B/rai; net income of 500 vs 13 B/rai) This is due to the higher yield and higher price of the organic rice. However, in the transition period, the farmers will lose 48 B/rai. This is an important barrier of promoting organic rice production. Some farmers gave up organic rice production for this reason.

4) Considering the less-cash-expense income (B/person/month) received from rice production and the poverty line of 1,040 B/person/month (for rural areas in Northeast in March 2005), the percentages of the farmers who are above the poverty line are 9 % for transition group, 21 % for the organic rice production group, and 29 % for the integrated farming group. This means that organic Hom Mali rice production can only alleviate parts of the poverty. In another words, organic Hom Mali rice production alone is not sufficient to totally solve the economic aspects of poverty problems.

This study also indicated that the domestic and international market prices of organic rice were not truly favorable for alleviating the poverty of the organic Hom Mali rice farmers. This

product has only a niche market and its market size is still small. Consequently, its farm-gate prices are not always markedly higher than the ordinary rice. Most domestic and most Asian consumers do not realize the benefits of organic products and are not yet ready to pay a higher price for the organic rice. Consumers in developed countries are more conscious about organic food but rice is not their main cereal and, therefore, the market size of organic Hom Mali rice is very small. In spite of these drawbacks, exports of organic Hom Mali rice have gradually increased.

Because of the marketing limitation stated earlier, the promotion of organic Hom Mali rice production should not be based on price incentive. If it is based on price incentive, farmers can become disappointed frequently and give up. Promotion should be based on four following attitudinal changes. (1) The organic rice cultivation practices improve soil properties and give higher paddy yields. (2) They reduce cash production cost by employing more on-farm inputs. (3) They provide the organic environment for producing other organic farm products for home consumption and marketing. And (4), they avoid the uses of chemical inputs and lead to safer health of the farmers and consumers.

Integrated farming with organic Hom Mali rice as a main crop is a convincing alternative for poverty alleviation of lower-northeastern farmers. This is supported by five following reasons. (1) The farmers who adopted this practice have more confidence in their career. (2) They spend less on food expenses and eat more hygienic food. (3) They spend less on production inputs, particularly on chemical fertilizers and pesticides. (4) They earn sufficient for regular living. And (5), they have accumulated human capital in term of collective skills and knowledge in organic farming and have accumulated physical capital in term of organic farm infrastructure and bio-diversity.

Nevertheless, the potential of organic-rice-based integrated farming as an alternative approach for poverty alleviation of lower-northeastern farmers is varied and depended on six following factors. (1) The integrated farming practices should be well diversified and integrated. (2) They should rely mainly on their on-farm production inputs. (3) They should include farming components that fit the bio-physical environment of the farm and have market demands. (4) They should market their farm products regularly. (5) Instead of living in the village traditionally, the farmers should live on the farm land in order to better care their farms. And (6), the farmers should join as a group to gain bargaining power, share farming experiences, and share moral supports.

Finally, this study yielded three following suggestions to involved authorities. (1) Domestic and international markets of organic farm products should be expanded and strengthened by effectively informing potential customers the added value and availability of these products. (2) Information on the cost of production in relation to the price of the farm product, information on the detailed expenditures and incomes of farmers' families and sufficient economy concepts should be realized by the farmers. And (3), research and development to better support the organic production of Hom Mali rice and other farm commodities should be provided sufficiently and effectively.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อภาษาไทย	ฉ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ณ
สารบัญ	ท
สารบัญตาราง	ป
สารบัญแผนภูมิ	ฝ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 คำถามการวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	6
1.4 กรอบความคิด	7
1.5 กลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ศึกษา	11
1.6 ขั้นตอนการดำเนินงานและวิธีการศึกษา	12
1.7 คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย	12
1.8 ส่วนประกอบของผลการสังเคราะห์รายงานการวิจัย	13
ส่วนที่ 1 ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือก ที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคาความยากจน : ผลการศึกษาด้านเกษตรกรผู้ผลิต ด้านตลาดและด้านนโยบายและการส่งเสริมข้าวหอมมะลิอินทรีย์/เกษตรกรอินทรีย์	14
บทที่ 2 ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มี ศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านเกษตรกรผู้ผลิต	15
2.1 พัฒนาการของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์	15
2.2 ความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมของการผลิตข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน ของเกษตรกร	18
2.3 ความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพของการผลิตข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน ของเกษตรกร	23

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
2.4 ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็น อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร	27
บทที่ 3 ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือก ที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านตลาด ข้าวหอมมะลินทรีย์	39
3.1 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์ม (ข้าวหอมมะลินทรีย์จากฟาร์ม ผู้รวบรวมและ/หรือโรงสี)	39
3.2 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ โรงสีข้าวในฐานะแหล่งรับซื้อราคาพรีเมียม	40
3.3 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ในประเทศไทย	44
3.4 สภาพผู้บริโภคกลุ่มศึกษาในประเทศ	45
3.5 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับการส่งออกต่างประเทศ	49
บทที่ 4 ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือก ที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านนโยบาย และการส่งเสริม	52
4.1 การส่งเสริมเกษตรกรรายย่อยขององค์กรพัฒนาเอกชน	52
4.2 การส่งเสริมกิจกรรมไร่นาสวนผสมของสันติอโศก	55
4.3 การส่งเสริมข้าวหอมมะลินทรีย์ของเอกชน	56
4.4 การส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง	58
4.5 นโยบายและการส่งเสริมของรัฐ	59
ส่วนที่ 2 อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน : ระบบเกษตรผสมผสาน ที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก	62
บทที่ 5 ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก : ความเป็นไปได้ ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร	63
5.1 ความเป็นไปได้ของระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็น พืชหลักในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน ของเกษตรกร	63
5.2 ระดับการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน ของเกษตรกร	70

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ส่วนที่ 3 การรวมกลุ่มของเกษตรกร : ความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือกที่จะเสริมศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน	74
บทที่ 6 การรวมกลุ่มของเกษตรกร : ความแข็งแกร่งในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพ	75
การแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร	
6.1 การสร้างพลังทางด้านกำลังใจในการทำเกษตรอินทรีย์	76
6.2 การสร้างพลังการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์	77
6.3 การสร้างพลังการควบคุมการผลิตในการทำเกษตรอินทรีย์	78
6.4 การสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหารในการทำเกษตรอินทรีย์	78
6.5 การสร้างพลังด้านเศรษฐกิจในการทำเกษตรอินทรีย์	79
ส่วนที่ 4 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือก	81
ในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป : ศักยภาพ กลยุทธ์วิธีการและปัจจัยเงื่อนไข	
บทที่ 7 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือก	82
ในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป	
7.1 ศักยภาพการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป	82
7.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จในการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป	83
7.3 กลยุทธ์วิธีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป	89
ส่วนที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง	95
บทที่ 8 บทสรุปและข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง	96
8.1 การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์	96
8.2 เกษตรอินทรีย์ : การแสหรือเติบโตอย่างยั่งยืน?	106
8.3 การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก	108

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
8.4 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรต่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่ง ของการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขความยากจน	112
8.5 เงื่อนไขปัจจัยและกลยุทธ์ในการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มี ข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป	115
8.6 ข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง	118
เอกสารอ้างอิง	121
ภาคผนวก 1	124
ภาคผนวก 2	125

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยของข้าวหอมมะลิจากการสอบถามเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48	26
ตารางที่ 2 ต้นทุนเฉลี่ยต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	28
ตารางที่ 3 ต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48	30
ตารางที่ 4 รายได้และรายได้เหนือต้นทุนเฉลี่ยของการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท จากการสอบถามเกษตรกร 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48	33
ตารางที่ 5 จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่เหนือเส้นความยากจนในปีการผลิต 2547/48	36
ตารางที่ 6 ปริมาณการซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ปี 2547/48 และปี 2548/49 ของโรงสีกลุ่มศึกษาที่รับซื้อแล้ว	41
ตารางที่ 7 การรับรู้ถึงข้าวหอมมะลินทรีย์ในประเทศไทยของผู้บริโภคกลุ่มศึกษา	45
ตารางที่ 8 สภาพผู้บริโภคกลุ่มศึกษาที่ทราบและเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์	46
ตารางที่ 9 ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผู้บริโภคกลุ่มศึกษาพอใจ	47
ตารางที่ 10 การตัดสินใจและเหตุผลในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผู้บริโภคกลุ่มศึกษา	48
ตารางที่ 11 อัตราการปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นเกษตรผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืน ในช่วงทศวรรษ 2530-2540 ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด	64
ตารางที่ 12 ความหลากหลายของการผลิตและการบริโภคผลผลิตในฟาร์มของเกษตรกร กลุ่มศึกษาจังหวัด	65
ตารางที่ 13 การใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้ไปใช้เป็นประโยชน์กับการผลิตอีกอย่างหนึ่งของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 6 จังหวัด	66
ตารางที่ 14 การได้มาซึ่งพันธุ์พืชและสัตว์ของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน กลุ่มศึกษา 6 จังหวัด	67
ตารางที่ 15 การเพิ่มรายได้จากฟาร์มของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน กลุ่มศึกษา 6 จังหวัด	68
ตารางที่ 16 สัดส่วนแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปีของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด	68
ตารางที่ 17 ผลผลิตหลักของฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด ในความเห็นของเกษตรกรและนักวิจัย	72

สารบัญตาราง (ต่อ)

หน้า

ตารางที่ 18 ค่าเฉลี่ยของค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์จากการสอบถาม เกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด	88
--	----

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1 ขนาดนาและขนาดครอบครัวที่ทำให้รายได้จากข้าวหอมมะลิอินทรีย์ อยู่เหนือและได้เส้นความยากจน	37

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

อาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่มีความเปราะบางต่อภาวะความยากจน เกษตรกรต้องเผชิญกับความเสี่ยงหลายด้าน เจริญเกษตรกรรมชาติน้ำท่วมฝนแล้งเป็นสภาพแวดล้อมที่เกษตรกรต้องประสบอยู่เสมอ เจริญราคาขึ้นลงของสินค้าเกษตรที่เกษตรกรมักมิได้เป็นผู้กำหนดราคา เจริญกับปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรต้องซื้อตามราคาที่ถูกลงกำหนด เจริญกับการเจ็บไข้ได้ป่วยจากการใช้สารเคมีในการผลิต ฯลฯ ในภาวะอย่างนี้ เกษตรกรมีอาชีพทางเลือกหรือไม่ ทางเลือกอย่างไร จึงจะทำให้เกษตรกรหลีกเลี่ยงความเสี่ยงเหล่านี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และสามารถสร้างอาชีพเกษตรกรให้เป็นอาชีพที่มีความพออยู่พอกิน และมีความหวังที่จะหลุดพ้นจาก “วงจรความยากจน”

ระบบเกษตรอินทรีย์ (Organic farming) อาจเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรที่จะนำสู่ความพออยู่พอกิน โดยระบบเกษตรอินทรีย์ หมายถึง ระบบการจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบองค์รวมที่เกื้อหนุนต่อระบบนิเวศ รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเน้นการใช้วัสดุธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุอันตรายจากการสังเคราะห์ และไม่ใช้พืช สัตว์ หรือจุลินทรีย์ ที่มาจากเทคนิคการดัดแปลงพันธุกรรม (genetic modification) หรือพันธุวิศวกรรม (genetic engineering) มีการจัดการกับผลิตภัณฑ์โดยเน้นการแปรรูปด้วยความระมัดระวัง เพื่อรักษาสภาพการเป็นเกษตรอินทรีย์และคุณภาพที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ในทุกขั้นตอน (สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, 2546)

ประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกสินค้าอาหารที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก มีความเหมาะสมและมีศักยภาพที่จะเป็นแหล่งผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสินค้าเกษตรอินทรีย์มีแนวโน้มความต้องการทั้งในและต่างประเทศเพิ่มขึ้นร้อยละ 20 ต่อปี ทั้งนี้เนื่องจากผู้ผลิตและผู้บริโภคผลิตภัณฑ์อาหารเริ่มคำนึงถึงสุขอนามัย ความปลอดภัยและมลพิษในสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (กรมวิชาการเกษตร, 2546) ยุทธศาสตร์อาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์จึงได้รับการนำไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ

เมื่อพิจารณาในเรื่องการผลิตข้าว ก็พบว่า ข้าวเป็นอาหารและเป็นรายได้หลักของเกษตรกรไทย ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศ และข้าวยังเป็นวัฒนธรรม ดังเอี่ยม (2538) ระบุในงานศึกษาเรื่องข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง ว่า “การเพาะปลูกข้าวเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมหรือเป็นเกณฑ์กำหนดความเป็นวัฒนธรรม...ชาวไร่ชาวนาเห็นว่าข้าวเป็นองค์รวมของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ...” เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเองก็มักจะพูดว่า “มีข้าวกินก็พออยู่ได้” ซึ่งผลการศึกษาของนันทยาและณรงค์ (2547) ก็พบว่า ข้าวชาวดอกมะลิ 105 อินทรีเป็นพืชหลักในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยโสธร (ในงานวิจัยนี้ ข้าวหอมมะลิอินทรี หมายถึง ข้าวชาวดอกมะลิ 105 อินทรี)

การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่งไม่ใช่เป็นเพียงระบบการผลิตเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการหนึ่งของการรวมพลังของคนในชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร อาทิ กรณีชมรมรักษ์ธรรมชาติ (กลุ่มเกษตรกรทำนาโนไส) อำเภอภูคช จ.ยโสธร ส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีในระบบการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกินมีแนวคิดการพัฒนาแบบเกษตรยั่งยืนหรือพุทธเกษตรที่เน้นความสมดุลของชีวิตและการพัฒนาแบบองค์รวม สร้างสรรค์ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อปลูกจิตสำนึกของชุมชนให้พึ่งตนเอง และรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากัน โดยมีจุดมุ่งหมายประการหนึ่งคือ มุ่งเศรษฐกิจปากท้อง ให้มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคภายในครอบครัว ไม่ต้องซื้อหาอาหารที่ไม่มีคุณภาพจากพ่อค้าจรหรือร้านค้าในหมู่บ้าน และนำอาหารที่ผลิตได้และเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนออกขายและนำเข้าสู่ระบบการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน (นันทยาและณรงค์, 2544) การพิจารณาระบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืนในแนวนี้นี้จึงเป็นแนวทางที่จะมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต

บุญจิตและคณะ (2546) ทำการสำรวจเกษตรกรที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีในปีการเพาะปลูก 2545/46 พบว่า มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีที่ได้รับการรับรองเป็นเกษตรอินทรีย์ (รวมพื้นที่อินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน) ของไทยในปีการเพาะปลูก 2545/46 เท่ากับ 12,015.49 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ในภาคเหนือ 3,883 ไร่ และพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 8,132.49 ไร่ ซึ่งงานศึกษาของบุญจิตและคณะ (2546) มีข้อสรุปเกี่ยวกับผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ ต้นทุนการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ และรายได้สุทธิเฉลี่ยต่อไร่ ในการเพาะปลูกแบบนาดำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปีการเพาะปลูก 2545/46 โดยใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีและข้าวหอมมะลิทั่วไป พบว่า

1. ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลินทรีย์ 361.86 กก. ในขณะที่ข้าวหอมมะลิทั่วไปมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 334.15 กก. จะเห็นได้ว่า ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิ 27.71 กก. ต่อไร่ อันแสดงให้เห็นว่า ความเป็นเกษตรอินทรีย์ส่งผลต่อผลผลิตต่อไร่ และยังพบว่า ระดับความเป็นเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น ผลผลิตต่อไร่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

2. ต้นทุนรวมการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลินทรีย์ 2,898.24 บาท ในขณะที่ข้าวหอมมะลิทั่วไปมีต้นทุนรวม 2,986.10 บาท ซึ่งจะเห็นว่า ในแง่ต้นทุนรวมการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ มีความแตกต่างกันน้อย แต่เมื่อพิจารณาต้นทุนที่เป็นเงินสด (ใช้เงินสดในการซื้อปัจจัยการผลิต) และไม่เป็นเงินสด (เช่น แรงงานในครัวเรือน พันธุ์พืชของตัวเอง เป็นต้น) พบว่า ต้นทุนที่เป็นเงินสดของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (772.35 บาท) ต่ำกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,074.06 บาท) ถึง 301.71 บาท และต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,125.89 บาท) มากกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,912.04 บาท) ถึง 213.85 บาท

3. รายได้สุทธิต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,882.37 บาท) สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,945.39 บาท) ถึง 936.98 บาท เมื่อพิจารณารายได้เหนือต้นทุนผันแปรพบว่า รายได้เหนือต้นทุนผันแปรของข้าวหอมมะลินทรีย์ (784.45 บาท) สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (270.76 บาท) ถึง 513.69 บาท ซึ่งแสดงว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีรายได้มากกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

จากผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจสรุปเป็นเบื้องต้นได้ว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะมีศักยภาพในการเป็นอาชีพทางเลือกการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ก็พบว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวในฟาร์มอาจจะไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างแท้จริง เกษตรกรควรจะทำเกษตรที่มีความหลากหลายเพื่อเป็นอาหาร และลดความเสี่ยงด้านการผลิตและการตลาด (นันทิยาและณรงค์, 2547) ดังนั้น จึงมีคำถามหลัก 2 ส่วนสำหรับงานวิจัยนี้ คือ ส่วนแรก การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ ส่วนที่สอง ถ้าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ซึ่งเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวยังไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนที่แท้จริงหรือไม่ จากคำถามหลักทั้งสองส่วนนี้ ตั้งเป็นคำถามการวิจัย 5 ข้อ ดังนี้

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ใน 3 ด้าน คือ

1.2.1.1 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพสังคม วัฒนธรรมในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาค ตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.1.2 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพกายภาพ ชีวภาพของการผลิตในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับ เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.1.3 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพทาง เศรษฐกิจในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาค ตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.2 ถ้ามีความเป็นไปได้

1.2.2.1 มีกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างไร ตั้งแต่ผู้ผลิต ผู้รวบรวม/ โรงสี และตลาด

1.2.2.2 มีกระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเดิมเป็นการผลิตข้าว หอมมะลินทรีย์อย่างไร

1.2.2.3 มีเงื่อนไขปัจจัย และปัญหาอุปสรรคใดในการปรับเปลี่ยนจากการผลิต ข้าวหอมมะลิเดิมเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

1.2.3 การใช้ประโยชน์จากความเป็นฟาร์มอินทรีย์ของเกษตรกรมีหรือไม่ อย่างไร

1.2.3.1 มีการขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการปลูกพืชหลากหลาย การเลี้ยงสัตว์ และประมง เพื่อเป็นการใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มหรือไม่ อย่างไร อันจะช่วยให้เกษตรกรเพิ่มรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์อื่น ๆ หรือลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารได้บ้าง

1.2.3.2 การผลิตผลผลิตอินทรีย์นอกจากข้าวหอมมะลิแล้ว มีอะไรบ้างที่มีศักยภาพในการเพิ่มรายได้หรือลดรายจ่าย และควรเพิ่มการผลิตในฟาร์มอะไรได้บ้าง

1.2.3.3 มีการแปรรูปผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์หรือผลผลิตอินทรีย์ชนิดอื่น ๆ เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ บ้างหรือไม่ อย่างไร

1.2.4 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ มีสภาพเป็นจริงอย่างไรในการเป็นพลังของการแก้ไขปัญหาความยากจนร่วมกัน

1.2.5 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ สามารถขยายไปสู่เกษตรกรทั่วไปได้หรือไม่ มีเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จอย่างไร

จากคำถามการวิจัย 5 ข้อข้างต้น คำตอบที่ได้นั้นจะตอบคำถามหลักว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ ถ้าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวยังไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนที่แท้จริงหรือไม่ โดยมีกรอบคิดหรือสมมุติฐานดังนี้

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นการผลิตเชิงเดี่ยวแต่สร้างรายได้หลัก และเป็นสินค้าที่สามารถผลิตถึงขั้นส่งออกต่างประเทศได้ ในขณะที่ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่มุ่งการกินการอยู่ ผลผลิตเหลือแล้วจึงขาย หรือเป็นการผลิตปริมาณไม่มากนัก เพื่อขายในตลาดท้องถิ่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือจังหวัด การพิสูจน์ในงานนี้ จึงน่าสนใจว่า การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะเป็นทางออกหรืออาชีพทางเลือกให้แก่เกษตรกรหรือไม่ โดยนัยนี้หมายความว่า เกษตรกรทำการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกหรือขายในตลาดใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็มีแปลงเกษตรผสมผสานเป็นแหล่งอาหาร รายได้เพิ่มอื่น ๆ หรือแม้กระทั่ง

สามารถทำการผลิตพืชหรือสัตว์อีกอย่างหนึ่งหรือสองอย่างเป็นหลักควบคู่กับการผลิตข้าวได้ หรือทำการต่อ ยอดการผลิตโดยการแปรรูปผลผลิตที่จะสร้างมูลค่าเพิ่ม หรือการแปรรูปเมื่อผลผลิตราคาตกต่ำเพราะสินค้าล้นตลาด

จากการดำเนินอาชีพแนวนี้นี้ จะทำให้ระบบการผลิตมีความยั่งยืน เศรษฐกิจมีทั้งยังชีพและเป็นการค้า สังคมครอบครัวจะทำหน้าที่ถ่ายทอดปลูกฝังอาชีพแก่ลูกหลาน และเป็นหลักประกันได้ว่า ลูกหลานจะสามารถทำอาชีพเกษตรได้อย่างพออยู่พอกินในอนาคต ระบบครอบครัวจะยังคงอยู่ได้ในชนบท ตลอดจนทั้งมีการรวมกลุ่มและหรือเครือข่ายเพื่อรวมซื้อรวมขาย แลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ สร้างเสริมการบริหารจัดการผลผลิตโดยกระบวนการกลุ่ม สร้างสวัสดิการให้แก่ชุมชน เมื่อครัวเรือนในชุมชนโดยส่วนใหญ่ทำเช่นนี้ จะทำให้เกิดชุมชนที่ยึดแนวเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างชัดเจน ด้วยลักษณะนี้ ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างแท้จริง

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อได้ผลวิเคราะห์ความเป็นไปได้ที่เกษตรกรจะปรับจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเงื่อนไขสภาพทางเศรษฐกิจ สภาพกายภาพชีวภาพของการผลิต และสภาพทางสังคมวัฒนธรรม ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน ของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.3.2 เพื่อได้ผลวิเคราะห์กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ครบวงจร กระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิธรรมดาเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ตลอดจนเงื่อนไขปัจจัย และปัญหาอุปสรรค

1.3.3 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การขยายจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร รวมถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนเงื่อนไขปัจจัย และปัญหาอุปสรรค

1.3.4 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นพลังของการแก้ไขปัญหาความยากจนร่วมกัน

1.3.5 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป ตลอดจนเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จ

1.3.6 เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลระดับครัวเรือนของเกษตรกร และฐานข้อมูลการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกร ผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์ในระบบเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และสุรินทร์

1.4 วิธีการวิจัย

1.4.1 กลุ่มศึกษา

เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์และเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ตามจังหวัดที่มียุทธศาสตร์การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดสุรินทร์ โดยมีเกษตรกรกลุ่มศึกษาจำนวน 476 ราย ผู้บริโภคจำนวน 118 ราย ผู้ประกอบการโรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกรจำนวน 32 โรง ผู้ประกอบการค้าข้าวทั้งเอกชนและสหกรณ์จำนวน 5 ราย และตัวแทนหน่วยงานราชการระดับจังหวัดและส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง รายละเอียดแสดงดังตาราง

จังหวัด	กลุ่มศึกษา	วิธีการ	จำนวน
อุบล ราชธานี	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์ (ผลิตข้าว หอมมะลินิพันธ์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	19
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์ในระบบ เกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	6
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
อำนาจเจริญ	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20

จังหวัด	กลุ่มศึกษา	วิธีการ	จำนวน
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบ เกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	3
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
ยโสธร	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบ เกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	6
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
ร้อยเอ็ด	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20

จังหวัด	กลุ่มศึกษา	วิธีการ	จำนวน
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ (ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	17
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	5
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	18
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
ศรีสะเกษ	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ (ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	6
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
สุรินทร์	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน (ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ 1-3 ปี)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ (ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป)	วิธีการสุ่มตัวอย่าง อย่างง่าย	20

จังหวัด	กลุ่มศึกษา	วิธีการ	จำนวน
	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	ผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและกลุ่มเกษตรกร	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	6
	ผู้บริโภค	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	20
	หน่วยงานราชการ	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	10
โดยรวม	ผู้ประกอบการค้าข้าวทั้งเอกชนและสหกรณ์	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	4
	หน่วยงานราชการส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	4
	ผู้ประเมินสถานการณ์ราคาและต้นทุนข้าวอินทรีย์ในไทยจาก Fair Trade	วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี	1

1.4.2 ขั้นตอนการศึกษา

1.4.2.1 ศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิเพื่อมีความเข้าใจเป็นเบื้องต้น

1.4.2.2 ผู้ช่วยวิจัยของแต่ละจังหวัดทำความรู้จักกับเกษตรกร รวมทั้งอยู่ประจำในพื้นที่ประมาณ 6 เดือน เพื่อศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ

1.4.2.3 สร้างแบบสอบถาม/สัมภาษณ์ รวมทั้งทดสอบแบบสอบถาม/สัมภาษณ์

1.4.2.4 สัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มศึกษาโดยทีมวิจัยจังหวัดแต่ละจังหวัด และใช้ GPS (Geographic position system) เก็บข้อมูลตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแปลงนาเกษตรกรทุกราย รวมทั้งตัวอย่างดินจากแปลงนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และนาข้าวหอมมะลิทั่วไป

1.4.2.5 สัมภาษณ์หน่วยงานรัฐ หน่วยงานพัฒนาหรือองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และ/หรือเกษตรกรอินทรีย์

1.4.2.6 สัมภาษณ์ผู้บริโภคโดยพิจารณาจากกลุ่มอาชีพประกอบด้วยรับราชการ นักธุรกิจหรือเจ้าของกิจการ รับจ้าง และอื่นๆ โดยจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่บริโภคอาหารอินทรีย์ และกลุ่มที่ไม่บริโภคอาหารอินทรีย์

1.4.2.7 สัมภาษณ์ผู้ประกอบการค้าข้าวและโรงสีทั้งเอกชนและสหกรณ์

1.4.2.8 เมื่อได้ผลการศึกษาจากแบบสอบถาม/สัมภาษณ์แล้ว ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพได้แก่ การสัมภาษณ์เจาะลึก การจัดสนทนากลุ่ม(Focus group session) และการสังเกตศึกษาบางประเด็นที่สำคัญเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

1.4.2.9 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม SPSS และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพตามกรอบคิดการวิจัย

1.4.2.10 เขียนรายงาน และเสนอผลการวิจัยแก่หน่วยราชการ กลุ่มเกษตรกร และผู้เกี่ยวข้อง

1.5 ผลที่ได้รับเมื่อดำเนินการเสร็จสิ้น

1.5.1 ได้คำตอบการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.5.2 ได้แนวทางและกระบวนการส่งเสริมพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ให้เป็นทางเลือกอาชีพซึ่งมีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนแก่เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.5.3 ได้ฐานข้อมูลระดับครัวเรือนของเกษตรกร และฐานข้อมูลการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และสุรินทร์

1.5.4 ข้อเสนอการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ให้เป็นอาชีพทางเลือกซึ่งมีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้แก่รัฐ, เกษตรกร, และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้นและข้อจำกัด

1.6.1 ข้อมูลในผลการศึกษานี้ได้จากการสอบถามเกษตรกร ข้อมูลบางประการยังมิได้เป็นข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ การพิสูจน์ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ควรจะได้ทำในโครงการอื่นๆต่อไป

1.6.2 โจทย์วิจัยนี้ต้องการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับอาชีพทำนาอินทรีย์ ว่าจะเป็อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ แต่มิได้พิสูจน์ว่ากลุ่มตัวอย่างเป็คนจนหรือไม่

1.6.3 ในความเป็นจริง เกษตรกรทำงานอื่นๆ ที่ให้รายได้้นอกจากอาชีพทำนาอยู่ด้วย แต่สิ่งที่ต้องการพิสูจน์ในงานวิจัยนี้ คือ เฉพาะอาชีพการทำนาอินทรีย์ให้รายได้แก่เกษตรกรมากน้อยเพียงใด และรายได้นั้นอยู่ห่างจากเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือนเพียงใด เมื่อใช้เส้นความยากจนเป็ตัวชี้วัดตัวหนึ่งถึงศักยภาพการแก้ไขความยากจน

1.6.4 ความแตกต่างของพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษาเป็ความจำกัดของการเปรียบเทียบข้อมูล เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ผลิตข้าวอินทรีย์และเกษตรผสมผสานไม่ใช่กรณีทั่วๆ ไป จึงเป็เหตุให้มีข้อจำกัดของการเลือกตัวอย่างเกษตรกร

1.7 คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

1.7.1 การผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป คือ การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยเกษตรกรใช้สารเคมีสังเคราะห์กำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ และอื่นๆ ที่เป็นสารเคมีสังเคราะห์

1.7.2 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ คือ การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์กำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ และอื่นๆ ที่เป็นสารเคมีสังเคราะห์ และผ่านการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานที่เชื่อถือได้ หรือในกรณีที่พื้นที่นั้นๆ ยังไม่มีการรับรองมาตรฐานแต่ได้ทำข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่อเนื่อง 3 ปีขึ้นไป

1.7.3 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน คือ การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในช่วงปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทั้งนี้ เกษตรกรอาจจะทำการผลิตข้าวทั้งข้าวหอมมะลิทั่วไป และข้าวหอมมะลิอินทรีย์

1.7.4 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ หมายถึง การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์กำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ และอื่นๆ ที่เป็นสารเคมีสังเคราะห์ และผ่านการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานที่เชื่อถือได้ หรือในกรณีที่พื้นที่นั้นๆ ยังไม่มีการรับรองมาตรฐานแต่ได้ทำข้าวหอมมะลินทรีย์ต่อเนื่อง 3 ปีขึ้นไป ทั้งนี้ เกษตรกรปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในระบบเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลายทางการผลิต มีวิถีฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ ตลอดจนสามารถผลิตอาหารที่พอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐาน

1.8 ส่วนประกอบของผลการสังเคราะห์รายงานการวิจัย

ส่วนที่ 1 เป็นการตอบคำถามการวิจัยว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจน โดยสังเคราะห์จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวงจรข้าวหอมมะลินทรีย์ 3 ด้าน คือ ด้านเกษตรกรผู้ผลิต ด้านตลาด และด้านนโยบายและการส่งเสริม

ส่วนที่ 2 เป็นการสังเคราะห์การผสมผสานการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ซึ่งเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวแต่เป็นการผลิตที่เป็นรายได้หลัก กับระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานซึ่งมุ่งการกินการอยู่ ผลผลิตเหลือแล้วจึงขาย ในการเป็นคำตอบว่า อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนควรเป็นระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักหรือไม่

ส่วนที่ 3 เป็นการสังเคราะห์การรวมกลุ่มของเกษตรกรว่ามีผลต่อศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่

ส่วนที่ 4 เป็นการสังเคราะห์ความสามารถในการขยายผลของอาชีพทางเลือกนี้สู่เกษตรกรทั่วไปได้มากน้อยเพียงใด

ส่วนที่ 5 เป็นบทสรุปและข้อเสนอต่อส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจของเกษตรกร ผู้ประกอบการ ผู้กำหนดนโยบาย และผู้ปฏิบัติ

ส่วนที่ 6 เป็นภาคผนวกซึ่งแสดงฐานข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยนี้ และการเสนอผลการวิจัยแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับข้าวหอมมะลินทรีย์

ส่วนที่ 1

ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือก
ที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคความยากจน :
ผลการศึกษาด้านเกษตรกรผู้ผลิต ด้านตลาด
และด้านนโยบายและการส่งเสริมข้าวหอมมะลินทรีย์/เกษตรอินทรีย์

บทที่ 2

ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพ ในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านเกษตรกรผู้ผลิต

เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามการสืบทอดอาชีพของพ่อแม่ แต่ถ้าเกษตรกรมีโอกาสมักจะเลือกทำอาชีพอื่นเพิ่มเติม เพราะอาชีพเกษตรกรรมยังมีความเปราะบางต่อความยากจน (สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) อย่างไรก็ดี แม้ว่าเกษตรกรจะเลือกทำอาชีพอย่างอื่นเพิ่มทั้งในและนอกภาคเกษตร เกษตรกรยังคงดำรงการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าว หรือกล่าวได้ว่า ข้าวยังเป็นพืชหลักในระบบเกษตรกรรมของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปมาผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะช่วยทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพของตนเองและทำให้อาชีพมีความมั่นคงพ้นจากความยากจนได้หรือไม่ นั่นจึงเป็นคำถามที่นำสู่การวิจัย ว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกทางหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนแก่เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างหรือไม่

การศึกษาจึงต้องพิจารณา “การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์” ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับตั้งแต่ด้านเกษตรกรผู้ผลิต ด้านผู้ประกอบการค้าข้าว ด้านผู้บริโภค และด้านการส่งเสริมของภาครัฐ หน่วยงานเอกชน และหน่วยงานพัฒนาเอกชน สำหรับในบทนี้จะได้เสนอผลการสังเคราะห์งานวิจัย 6 จังหวัดในส่วนของเกษตรกร ซึ่งทำการศึกษาศึกษาเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท คือ นาทั่วไป(นาเคมี) นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาอินทรีย์ และนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ดังผลต่อไปนี้

2.1 พัฒนาการของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จากนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาอินทรีย์ และนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำการศึกษานาใน 6 จังหวัด สามารถจำแนกเป็น 2 กลุ่มได้แก่

2.1.1 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ที่มีการรับรองมาตรฐานเพื่อการส่งออก

เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นเกษตรกรที่ทำการผลิตแบบเสมือนมีสัญญาผูกมัด (contract farming) ซึ่งเป็นเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ ยโสธร และอุบลราชธานี เกษตรกรกลุ่มศึกษาที่ทำการผลิตแบบเสมือนมีสัญญาผูกมัดทั้ง 3 จังหวัดนี้ พบว่า เกษตรกรพัฒนามาจากแนวคิดเกษตรอินทรีย์แบบยั่งยืนและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่มุ่งเน้นการทำเพื่อกินเพื่ออยู่ เน้นการพึ่งตนเอง เช่น การลดต้นทุนการผลิตโดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทั้งผลิตเองและซื้อบางส่วน เป็นต้น รวมทั้งการคำนึงถึงสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่แรก เมื่อพัฒนามาถึงระดับหนึ่งแล้ว จึงทำการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพื่อการส่งออก ซึ่งต้องมีกระบวนการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานรับรองมาตรฐาน(certification body)ที่ตลาดต่างประเทศยอมรับ เกษตรกรกลุ่มนี้มีการรวมกลุ่มค่อนข้างชัดเจนโดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาเอกชนและหน่วยงานรัฐ

เกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่สนับสนุนโดยหน่วยงานพัฒนาเอกชนหลายองค์กร อาทิ โครงการเสริมประสิทธิภาพเพื่อพัฒนาเกษตรกร โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งต่อมาเกษตรกรรวมตัวกันตั้งเป็นสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์

ส่วนเกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดยโสธรเติบโตจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเองก่อน จากนั้นมีหน่วยงานรัฐและหน่วยงานพัฒนาเอกชนเข้าไปทำงานพัฒนากับเกษตรกร จนกระทั่งจดทะเบียนเป็นกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลบากเรือ และสมัครเป็นสมาชิกเครือข่ายสหกรณ์กรีนเนท หน่วยงานพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับเกษตรกรคือ โครงการพัฒนาธุรกิจชุมชนเกี่ยวกับข้าวปลอดภัย และมูลนิธิสายใยแผ่นดิน

เกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นสมาชิกของ 3 กลุ่ม คือ สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด สมาคมเกษตรก้าวหน้า และราชธานีอโศก ทั้งนี้เกษตรกรกลุ่มศึกษาส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด ซึ่งก่อตั้งและพัฒนาโดยโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทามอันเนื่องมาจากพระราชดำริตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

1.2.2 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยที่ยังไม่มีการรับรองมาตรฐาน

เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดศรีสะเกษ อำนาจเจริญ และ ร้อยเอ็ด เป็นเกษตรกรที่ทำการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยแล้วขายสู่ตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยมิได้เข้าสู่การรับรองมาตรฐาน ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. เกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดศรีสะเกษ และอำนาจเจริญ ได้รับการอบรมและเปลี่ยนแปลงด้วยแรงบันดาลใจจากสันติอโศก ส่วนเกษตรกรกลุ่มศึกษาที่จังหวัดร้อยเอ็ดได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งทั้งสองกลุ่มเน้นการผลิตเพื่อกินและเพื่อสุขภาพเป็นหลักมากกว่าการทำเพื่อขาย

2. ในพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษายังไม่มีแหล่งรับซื้อที่ต้องการข้าวหอมมะลินิรภัยที่ได้รับการรับรองมาตรฐานและให้ราคาพรีเมียม

โดยสรุปแล้ว เกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้ง 6 จังหวัดเป็นกลุ่มเกษตรกรที่หันมาทำข้าวหอมมะลินิรภัยแบบมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติโดยมีหน่วยงานราชการทหาร หน่วยงานราชการ หน่วยงานพัฒนาเอกชน และกลุ่มสันติอโศกเป็นผู้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงเป็นหลัก

เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยอาจแบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นบุกเบิก และรุ่นใหม่ เกษตรกรกลุ่มศึกษารุ่นบุกเบิกได้เริ่มการเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยตั้งแต่ช่วงปี 2533 เป็นต้นมา ถือได้ว่า เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้บุกเบิกการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยกลุ่มหนึ่งในภาคอีสาน ส่วนรุ่นใหม่เริ่มในช่วงปี 2542 ซึ่งเป็นช่วงที่เกษตรกรนิรภัยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและหน่วยงานพัฒนาเอกชน

พัฒนาการของเกษตรกรกลุ่มศึกษามีจุดเริ่มจากแนวคิดการทำเกษตรนิรภัยแบบผสมผสานที่มุ่งเน้นการทำเพื่อกินเพื่ออยู่ การคำนึงถึงสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และการพึ่งตนเอง เมื่อพัฒนามาถึงระดับหนึ่งแล้ว เกษตรกรส่วนหนึ่งจะเข้าสู่การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยเพื่อการส่งออก ซึ่งต้องมีระบบการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานรับรองมาตรฐาน(certification body)ที่ตลาดต่างประเทศยอมรับ ส่วนเกษตรกรที่ยังไม่เข้าสู่ระบบการผลิตที่มีระบบการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานรับรองมาตรฐาน เพราะยังคงแนวคิดการทำเพื่อบริโภค และยังไม่มีแหล่งรับซื้อข้าวหอมมะลินิรภัยในราคาพรีเมียมในพื้นที่ของตน จึงขายข้าวหอมมะลินิรภัยสู่ตลาดข้าวทั่วไป

จากพัฒนาการของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ตั้งแต่ปี 2533 เรื่อยมา เด็บโตขยายจำนวนผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มากขึ้นในช่วงปี 2542 จนกระทั่งปัจจุบัน เป็นเสมือนการบ่งชี้ว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสานเป็นอาชีพทางเลือกที่เกษตรกรกลุ่มหนึ่งได้เลือกแล้ว

2.2 ความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

ผลการศึกษาเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 6 จังหวัด มีความเห็นสอดคล้องกัน ว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มีความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมของเกษตรกรในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนในระดับสูง ด้วยเหตุผล 6 ประการต่อไปนี้

2.2.1 การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบเกษตรผสมผสานสร้างความเชื่อมั่นและมีเป้าหมายต่ออาชีพการเกษตรของเกษตรกรเพิ่มขึ้น

เกษตรกรทั้ง 4 กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นในอาชีพเกษตร ว่าสามารถอยู่ได้ด้วยการปลูกข้าวหอมมะลินิธิ์เป็นรายได้ และปลูกข้าวเหนียวไว้บริโภค และพบว่า เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสานจะมีความเชื่อมั่นอาชีพการเกษตรสูงกว่าเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ทั่วไปและเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสานทั้ง 6 จังหวัด จะระบุชัดเจนถึงอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเป็นอาชีพที่ทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกินและพึ่งตนเองได้

เมื่อพิจารณาถึงการสืบทอดอาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์แก่ทายาท พบว่าความต้องการให้บุตรสืบทอดอาชีพนี้มีจำนวนความเห็นใกล้เคียงกับให้บุตรเป็นผู้ตัดสินใจเลือกอาชีพเอง แต่มีเกษตรกรจำนวนหนึ่งต้องการให้บุตรมีอาชีพอื่นที่ดีกว่าอาชีพเกษตรกรรม เกษตรกรกลุ่มนี้จึงต้องการให้บุตรมีการศึกษาระดับสูงเพื่อที่จะมีโอกาสเลือกอาชีพ ใ่อย่างก็ดี เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสานจำนวนหนึ่งที่จังหวัดสุรินทร์มีบุตรรับช่วงสืบทอดระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานอย่างชัดเจน

ดังนั้น อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรในเบื้องต้นจะขึ้นอยู่กับทัศนคติและความเชื่อมั่นต่ออาชีพนั้น ๆ ว่าเป็นทางรอดให้แก่ตนและครอบครัวหรือไม่ ซึ่งพบว่า เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีความเชื่อมั่นต่ออาชีพที่จะทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกินและพึ่งตนเองได้ค่อนข้างชัดเจนกว่าเกษตรกรกลุ่มศึกษากลุ่มอื่น ๆ

2.2.2. การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของเกษตรกร โดยวิถีชีวิตของเกษตรกรไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนักหลังจากปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นนาอินทรีย์ แต่วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเมื่อปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสาน รวมทั้งวิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงเพราะแรงงานในครอบครัวที่ทำการเกษตรลดลงและความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ

แม้ว่าเกษตรกรจะปรับเปลี่ยนการผลิตแบบนาเคมีมาเป็นการผลิตแบบนาอินทรีย์ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเห็นว่า วิถีชีวิตของเกษตรกรไม่ได้เปลี่ยนแปลงมาก ยังคงเป็นการทำนา แต่ส่วนใหญ่เห็นว่า กิจกรรมในแปลงนาและการใช้เวลาเพิ่มขึ้น

กิจกรรมที่เพิ่มขึ้น คือ 1) การปรับปรุงบำรุงดิน เช่น การเตรียมปุ๋ยอินทรีย์/น้ำหมักชีวภาพ การเตรียมดินด้วยการไถกลบตอฟางและ/หรือการปลูกพืชปุ๋ยสด 2) การดูแลสภาพแปลงนา เช่น การกำจัดวัชพืช(ถอน) ด้วยมือ 3) การหาอาหารธรรมชาติในแปลงนาเพราะมีอาหารธรรมชาติเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ เกษตรกรบางส่วนเห็นว่า เมื่อทำนาอินทรีย์จนกระทั่งดินมีความอุดมสมบูรณ์แล้ว กิจกรรมและการใช้เวลาในการทำนาจะลดลง

เมื่อพิจารณาความเร่งรีบในการทำนา พบว่า เกษตรกรทั้งผู้ทำนาเคมีและนาอินทรีย์ทั้ง 4 กลุ่มตัวอย่าง มีความเร่งรีบในการทำนาเช่นเดียวกัน แต่มีเหตุผลต่างกัน กล่าวคือ เกษตรกรผู้ทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานจะเร่งรีบทำเพราะมีกิจกรรมในแปลงเพิ่มขึ้นจากการทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน ส่วนเกษตรกรที่ไม่ได้ทำการเกษตรผสมผสานจะเร่งรีบด้วยเหตุผลการทำงานอื่นทำทั้งในและนอกภาคเกษตร เหตุผลประการสำคัญในการเร่งการทำงานให้เสร็จสิ้นโดยเร็วมาจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ซึ่งทำให้เกษตรกรทั้งทำนาเคมีและทำนาอินทรีย์จะต้องเร่งการทำงานตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นการทำงาน ประกอบกับแรงงานของครอบครัวเกษตรกรที่ทำการเกษตรลดลง โดยเฉลี่ยทั้ง 6 จังหวัด มีแรงงาน 2 - 2.5 แรงต่อครอบครัวในการทำการเกษตร

ความเร่งรีบการทำให้เสร็จโดยเร็วนั้นนำสู่การหาวิธีการและเครื่องมือทุนเวลาและทุนแรง วิธีการที่เห็นได้ชัดเจนคือการเปลี่ยนวิธีการผลิตจากนาดำเป็นนาหว่าน ส่วนเครื่องทุนเวลาและทุนแรงจะเป็นเครื่องจักร เช่น รถไถ รถเกี่ยวข้าว และรถนวดข้าว เป็นต้น ทั้งการชวนขวยหามาเป็นของตนเองและการว่าจ้าง

ดังนั้น แม้ว่าเกษตรกรจะปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นนาอินทรีย์ เกษตรกรยังคงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม เพียงแต่ต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพราะกิจกรรมเพิ่มขึ้น และเมื่อศึกษาเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน พบว่า วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเมื่อปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสาน เพราะเกษตรกรมีกิจกรรมการเกษตรที่หลากหลายขึ้น ทำให้ใช้เวลาอยู่ในแปลงเกษตรกรรมทั้งวันและต่อเนื่องตลอดปี และได้เก็บเกี่ยวผลผลิตออกขายทั้งแบบรายวันและรายฤดูกาล รวมทั้งพบว่า การทำงานเกษตรและการมีรายได้จากการเกษตรจะเพิ่มตามระดับความเข้มข้นของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

2.2.3 ความเชื่อมั่นตั้งใจทำจริง ความขยัน และความใฝ่เรียนรู้ทดลองปฏิบัติ เป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุด 3 ประการของการทำนาอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็นคุณสมบัติของการทำอาชีพที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจน

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่มใน 6 จังหวัด คือ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ให้ความสำคัญเห็นตรงกันเกี่ยวกับลักษณะของเกษตรกรที่จะหันมาทำนาอินทรีย์ 3 ประการที่สำคัญที่สุด คือ 1) ความเชื่อมั่นตั้งใจทำจริง 2) ความขยัน และ 3) ความใฝ่เรียนรู้และทดลองปฏิบัติ ซึ่งคุณลักษณะทั้ง 3 ประการนี้ไม่ว่าเกษตรกรจะทำนาอินทรีย์หรือไม่ก็จะเป็นคุณสมบัติที่จะนำไปสู่การทำอาชีพที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจน

สำหรับการเรียนรู้ของเกษตรกรซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของการพัฒนาอาชีพ พบว่าการเรียนรู้จะเริ่มต้นจากความสนใจของเกษตรกรเองก่อน จากนั้น เกษตรกรจะเข้าร่วมการอบรม การศึกษาดูงาน การสอบถามปรึกษาผู้รู้ในท้องถิ่น และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เกษตรกรรับการอบรมและศึกษาดูงานอย่างน้อย 1 ครั้ง เฉลี่ยประมาณ 1-2 ครั้ง จนเกิดความมั่นใจในความรู้ต่อการทำนาอินทรีย์และการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้อง ยกเว้นปัญหาที่เกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศตามธรรมชาติ ดังกรณีตัวอย่างการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างจังหวัด ศรีสะเกษ ยโสธร และสุรินทร์ อย่างไรก็ดี เกษตรกรให้ความเห็นว่า แม้จะมีความรู้เพียงพอต่อการทำนาอินทรีย์ แต่ก็ยังชวนขวยและต้องการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้กับตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ

เนื้อหาการเรียนรู้ของเกษตรกรมักจะเกี่ยวข้องกับเทคนิคการผลิต เช่น การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ สมุนไพรป้องกันและกำจัดแมลง เทคนิคการปลูกพืช และการจัดการแปลง เป็นต้น

เกษตรกรที่มีความรู้การทำนาอินทรีย์จนมั่นใจว่าสามารถเป็นวิทยากรได้ จะเป็นเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างจังหวัดสุรินทร์โดยเฉลี่ยประมาณ 50 % จังหวัดอำนาจเจริญประมาณ 30 % จังหวัดยโสธรประมาณ 20% จังหวัดศรีสะเกษประมาณ 10% และจังหวัดร้อยเอ็ดประมาณ 5% ส่วนจังหวัดอุบลราชธานี ไม่มีเกษตรกรที่เห็นว่าตนมีความรู้การทำนาอินทรีย์เพียงพอในการเป็นวิทยากร(ดูตารางของผลการศึกษา 6 จังหวัด) ส่วนเรื่องที่เกษตรกรสามารถเป็นวิทยากรได้แก่การทำนาอินทรีย์ การปรับปรุงบำรุงดิน/ทำปุ๋ยหมักชีวภาพ และการเกษตรผสมผสาน เป็นต้น รวมทั้งแปลงเกษตรผสมผสานบางแห่งเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานแก่เกษตรกรอื่น ๆ ได้

คุณสมบัติทั้งสามประการคือความเชื่อมั่นตั้งใจทำจริง ความขยัน และความไม่เรียนรู้และทดลองปฏิบัติ เป็นคุณสมบัติที่พบมากที่สุดในกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน

2.2.4 การตัดสินใจร่วมกันและการไม่มีความขัดแย้งหรือมีความขัดแย้งแต่ไม่มากและไม่รุนแรงในครอบครัวของเกษตรกรเป็นสิ่งสำคัญของการตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์เป็นอาชีพ

หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ตัดสินใจหลัก โดยมีสมาชิกครอบครัวร่วมตัดสินใจ ลักษณะการตัดสินใจมักเป็นรูปแบบตัดสินใจครั้งเดียวเปลี่ยนเลย ไม่มีลักษณะเปลี่ยนกลับไปกลับมา แต่มีเกษตรกรบางส่วนใช้ระยะเวลาหนึ่งจึงตัดสินใจ ซึ่งมีข้อสังเกตของทีมวิจัยจังหวัดอุบลฯว่า ผู้ที่เป็นแรงงานหลักมักเป็นผู้ตัดสินใจ

การขัดแย้งในครอบครัวต่อการตัดสินใจเปลี่ยนการผลิตแบบนาอินทรีย์ พบว่าเกษตรกรรุ่นบุกเบิกซึ่งอยู่ในช่วงปี 2533 – 2535 มีความขัดแย้ง เพราะการผลิตนาอินทรีย์เป็นสิ่งใหม่ในสมัยนั้น สมาชิกครอบครัวไม่รู้จัก ไม่คุ้นเคย และยังไม่ได้พิสูจน์ให้เห็นจริง จึงยังไม่มั่นใจประเด็นสำคัญที่สุดที่เกษตรกรกังวลคือ ปริมาณผลผลิตข้าวจะลดลงจนไม่เพียงพอต่อการบริโภคและรายได้จากการขายข้าวลดลงจนกระทั่งไม่พอต่อการใช้นี้สิน ซึ่งหัวหน้าครอบครัวหรือผู้

ตัดสินใจที่จะทำนาอินทรีย์ใช้วิธีการอธิบาย หรือแบ่งพื้นที่บางส่วนทดลองทำนาแบบอินทรีย์ก่อน ให้เห็นจริงแล้วจึงปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาแบบอินทรีย์ทั้งหมด

แต่มาช่วงปี 2542 เป็นต้นมา เกษตรอินทรีย์/ข้าวอินทรีย์เป็นที่รู้จักมากขึ้น ในหมู่บ้านมีตัวอย่างของเกษตรกรรุ่นบุกเบิกให้เห็นจริง โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีการประกันราคาสูงถึง 10 บาทต่อกิโลกรัมของเกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดสุรินทร์และยโสธรมีผลต่อการตัดสินใจทำนาอินทรีย์เป็นอย่างมาก (ในช่วงนั้นราคาข้าวหอมมะลิทั่วไปจะอยู่ที่กิโลกรัมละ 7 – 8 บาท) เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนจึงเกือบไม่มีความขัดแย้งของสมาชิกในครอบครัวต่อการตัดสินใจเปลี่ยนการผลิตเลย

2.2.5 ภาวะความเชื่อของการลดลงของความเจ็บป่วยจากสารเคมีนำสู่การตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์เป็นอาชีพ

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างประมาณ 20 % ของจำนวนเกษตรกร 356 ราย ให้ความเห็นว่าตนเองเคยเจ็บป่วยโดยคิดว่าเกิดจากการใช้สารเคมีสังเคราะห์ อาการที่เกษตรกรพบคือ การวิงเวียนศีรษะ ปวดศีรษะ แสบหน้าอก หายใจขัด แขนขาชา หรือเป็นผื่นคันรุนแรง เมื่อลดหรือเลิกการใช้สารเคมีสังเคราะห์ อาการเหล่านี้หายไป ความรู้สึกและภาวะความเชื่อการลดลงของความเจ็บป่วยจากสารเคมีของเกษตรกรนำสู่การตัดสินใจเลือกอาชีพการทำนาอินทรีย์

2.2.6 ความเป็นกลุ่มมีผลต่อการตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์เป็นอาชีพ

เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะเริ่มจากการรวมกลุ่มดังรายละเอียดในหัวข้อพัฒนาการของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การรวมเป็นกลุ่มมีผลต่อการตัดสินใจเลือกอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพทางเลือกซึ่งเกษตรกรต้องทำการผลิตที่แตกต่างไปจากเกษตรกรส่วนใหญ่ จะต้องอาศัยแรงใจมาก รวมทั้งการร่วมคิดร่วมทำ การรวมเป็นกลุ่มจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการเป็นอาชีพทางเลือก นอกจากนั้นแล้ว ความเป็นกลุ่มผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังทำให้เกิดแรงดึงดูดทางการตลาด อาทิ การได้รับราคาประกันของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เป็นต้น ความเป็นกลุ่มจึงมีผลต่อการทำนาแบบอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

2.3 ความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรียในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

ผลการศึกษาเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 6 จังหวัด มีความเห็นสอดคล้องกันว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิทรียมีความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพทางการผลิตในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรโดยมีศักยภาพปานกลางค่อนข้างสูง ด้วยเหตุผล 5 ประการต่อไปนี้

2.3.1 โครงสร้างสภาพดินของอีสานแม้ไม่เหมาะต่อการเกษตรมากนัก แต่เกษตรกรสามารถปรับปรุงสภาพพื้นนาให้เหมาะสมกับการทำนาอินทรีย์ โดยเฉพาะการปรับปรุงบำรุงดิน

เกษตรกรส่วนใหญ่ทั้ง 4 กลุ่มศึกษามีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตน ซึ่งการถือครองที่ดินเป็นของตนเองนี้ทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรียและนาเคมีลงทุนปรับปรุงสภาพพื้นนาให้เหมาะสมกับการทำนา ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Fraser (2003) ที่เสนอว่าเกษตรกรต้องมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองหรือมีความมั่นคงในการครอบครองที่ดินในการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งเลือกพื้นที่นาหลุมหรือพื้นที่นาที่ดีที่สุดของตนเองสำหรับการปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อให้ได้ผลผลิตสูง เนื่องจากเกษตรกรปลูกข้าวหอมมะลิไว้ขาย โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรียได้เลือกพื้นที่นาที่ดีที่สุดของตนเองและกล้างลงทุนปรับปรุงสภาพพื้นที่ให้เหมาะกับเกษตรอินทรีย์มากขึ้น เช่น การปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์จำนวนมาก การปรับพื้นที่นาให้ราบสม่ำเสมอสำหรับพื้นที่ลุ่มๆดอนๆ เป็นต้น

สภาพเนื้อดินที่ใช้ปลูกข้าวหอมมะลินิทรีย ก็พบว่า แม้เป็นดินทรายหรือดินทรายปนร่วน เกษตรกรสามารถปรับปรุงบำรุงดินด้วยวิธีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ พืชปุ๋ยสด การไถกลบตอ ฟาง และการใช้น้ำหมักชีวภาพ ซึ่งการใส่ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนปุ๋ยเคมีช่วยให้โครงสร้างและคุณสมบัติทางเคมีของดินดีขึ้น อุ้มน้ำได้มากขึ้น ปริมาณธาตุอาหารหลักและรองจะถูกปลดปล่อยออกมาอย่างช้าๆ ไม่มากเกินไปความต้องการของพืช การไถกลบปุ๋ยลงในดินล่างทำให้ไม่สูญเสียธาตุอาหารไปกับการชะล้างและการไหลบ่าของน้ำซึ่งแตกต่างจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่จะถูกชะล้างได้ง่าย สภาพดินที่ถูกปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์ยังช่วยทำให้รากของต้นข้าวแผ่กระจายอยู่ในระดับลึก ทำให้ต้นข้าวมีความแข็งแรงและเติบโตได้ดี ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Zimmer (2003) ที่ระบุว่า การมีอินทรีย์วัตถุในดินมากทำให้โครงสร้างและสภาวะของดินดีขึ้นเหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช ซึ่งพืชสามารถพัฒนาระบบราก และเจริญเติบโตอย่างแข็งแรง

ดังนั้น แม้โครงสร้างสภาพดินของอีสานจะไม่เหมาะต่อการเกษตรกรรมเช่นดังภาคกลาง แต่เมื่อมุ่งมั่นต่อการทำนาอินทรีย์ เกษตรกรก็กล้างทุนและสามารถปรับสภาพดินให้ดีขึ้นได้

2.3.2 การจัดการแปลงนาอินทรีย์ด้วยความพิถีพิถัน

ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิ พบว่า วิธีการผลิตนาเคมีและนาอินทรีย์มีความแตกต่างกันไม่มากนัก แต่การจัดการในกระบวนการผลิตมีความแตกต่างกัน 3 ประการ ซึ่งทำให้เกษตรกรใช้เวลาและความพิถีพิถันในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มากกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป คือ

2.3.2.1 การตรวจสอบรับรองมาตรฐานการผลิตแบบอินทรีย์ซึ่งจะทำการตรวจสอบกระบวนการผลิต ทำให้เกษตรกรต้องพิถีพิถันการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นมาก การตรวจสอบรับรองมาตรฐานการผลิตแบบอินทรีย์นี้เป็นปัจจัยที่ทำให้การจัดการในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แตกต่างจากข้าวหอมมะลิทั่วไป

2.3.2.2 การใช้ปัจจัยการผลิตปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ต้องเตรียมหรือจัดหาปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด และน้ำหมักชีวภาพ รวมทั้งการไถกลบตอฟาง ซึ่งพบว่า ปุ๋ยพืชสดจะปลูกมากในจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด ยโสธร และศรีสะเกษบางส่วน การไถกลบตอฟางและการใช้น้ำหมักชีวภาพกระทำเกือบทุกพื้นที่ของนาอินทรีย์และนาอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ซึ่งรายงานของ Borgen (2000) ระบุว่า การใส่ปุ๋ยหมักลงในดินเป็นพื้นฐานการปลูกพืชในระบบอินทรีย์ ปุ๋ยหมักช่วยเพิ่มความหลากหลายและประชากรของจุลินทรีย์ในดิน และทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากขึ้น

2.3.2.3 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์บางส่วนคัดเมล็ดพันธุ์ตัวเอง อันเป็นการปรับปรุงพันธุ์ให้เหมาะสมกับท้องถิ่น และทำให้ลดต้นทุนการผลิตได้ด้วย

2.3.3 ข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถปรับตัวต่อสภาวะฝนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

เนื่องด้วยปีการผลิต 2547/48 มีภาวะฝนแล้ง เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิทั้ง 4 ประเภทใน 6 จังหวัดให้ความเห็นตรงกันทั้งจากการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่ม ว่าข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถทนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยมีเหตุผลสนับสนุน 2 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ข้าวอินทรีย์มีระบบรากลึกกว่าข้าวเคมี เนื่องจากเกษตรกรใส่ปุ๋ยอินทรีย์ก่อนไถและไถแปรก่อนการปักดำและใส่เพียงครั้งเดียว ปุ๋ยหมักจึงถูกเคลื่อนย้ายลงไปดินระดับลึก ส่งผลให้รากข้าวอินทรีย์ยังลึกตามลงไปด้วยเพื่อคุ้ยหาธาตุอาหาร ในขณะที่เกษตรกรใส่ปุ๋ยเคมีหลังปักดำด้วยการหว่านลงเหนือผิวดิน รากของต้นข้าวจึงอยู่ที่ระดับผิวดิน ประการที่สอง ปุ๋ยอินทรีย์เมื่อย่อยสลายแล้วจะเปลี่ยนเป็นอินทรีย์วัตถุและฮิวมัสสะสมอยู่ในดิน จึงทำให้โครงสร้างดินดีและอุ้มน้ำได้มากขึ้น เนื่องจากอินทรีย์วัตถุและฮิวมัสมีความสามารถในการอุ้มน้ำได้ดี (คูในงานวิจัยพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี, นพมาศ นามแดง)

2.3.4 ระบบนิเวศน์ในแปลงนาอินทรีย์มีความหลากหลายทางชีวภาพส่งผลดีต่อต้นข้าวอินทรีย์

การไม่ใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว รวมทั้งสภาพดินในนาข้าวอินทรีย์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้นิเวศน์ในแปลงนาดีขึ้น มีสิ่งมีชีวิตบนดินและในดินจำพวกตัวห้ำตัวเบียน ไล่เดือน และจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ตัวห้ำตัวเบียน เช่น แมงมุม แมลงเต่าทอง ช่วยควบคุมแมลงและศัตรูข้าวได้ดีขึ้น ไล่เดือนมีส่วนช่วยไถพรวนดินให้ร่วนซุย สภาพเช่นนี้ส่งผลดีต่อการเติบโตของต้นข้าวอินทรีย์

อย่างไรก็ดี ทีมวิจัยตั้งข้อสังเกตการใช้น้ำหมักชีวภาพซึ่งเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์นิยมใช้ ว่าน้ำหมักชีวภาพได้จากการหมักชิ้นส่วนของพืชและ/หรือสัตว์ มักจะมีฮอร์โมนพืชหรือสารป้องกันหรือยับยั้งการเกิดโรคของพืชบางชนิดได้ แต่การใช้น้ำหมักชีวภาพเป็นแหล่งของธาตุอาหารพืชเพียงอย่างเดียว อาจไม่เพียงพอต่อการให้ผลผลิตสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการผลิตพืชระยะยาว เนื่องจากน้ำหมักชีวภาพมีธาตุอาหารหลักและรองในปริมาณน้อย แต่เกษตรกรยังใช้น้ำหมักชีวภาพอย่างแพร่หลายพร้อมทั้งยืนยันว่ามีผลทำให้ข้าวเจริญเติบโต แตกกอ และให้ผลผลิตดี (คูในงานวิจัยพื้นที่จังหวัดสุรินทร์, มานัส ลอศิริกุล และประสิทธิ์ กาญจนานา และอุบลราชธานี, นพมาศ นามแดงและสุวัฒน์ ธีระพงษ์ธนากร) ข้อสังเกตนี้ยังต้องการการศึกษาวิจัยต่อไป

2.3.5 ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปแต่ใกล้เคียงกับผลผลิตเฉลี่ยข้าวหอมมะลิในเขตน่าน้ำฝน ส่วนคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปในด้านน้ำหนักและเมล็ดลีบ

ปริมาณผลผลิตและคุณภาพของข้าวหอมมะลิจะเป็นตัวชี้วัดถึงความเหมาะสมทางสภาพกายภาพชีวภาพของการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่ง

จากการสอบถามเกษตรกรกรกลุ่มศึกษาจำนวน 476 รายใน 6 จังหวัด พบว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48 กล่าวคือ ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ 334 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนอยู่ที่ 331 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่ 373 กก./ไร่ และข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน 370 กก./ไร่ ดังนั้น ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ประมาณ 40 กก./ไร่ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยของข้าวหอมมะลิจากการสอบถามเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด
ในปีการผลิต 2547/48

	ข้าวหอม มะลิทั่วไป	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ระยะ ปรับเปลี่ยน	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ในเกษตร ผสมผสาน
ผลผลิตต่อไร่เฉลี่ย(กก.)	334	331	373	370
พื้นที่เฉลี่ยในการ เพาะปลูกข้าว (ไร่/ราย)	14.00	13.95	14.98	16.53
จำนวนเกษตรกร(ราย)	120	120	117	119

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

เมื่อเทียบกับข้อมูลผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยของข้าวหอมมะลิในพื้นที่ปลูกโดยอาศัยน้ำฝนเท่ากับ 363 กก./ไร่ (กรมวิชาการเกษตร, 2547 อ้างโดยเอมอรและคณะ, 2547) จะเห็นว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยต่อไร่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัดใกล้เคียงกับผลผลิตเฉลี่ยข้าวหอมมะลิที่แสดงโดยกรมวิชาการเกษตร แสดงว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษายังมิได้มีผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นมากนัก

อย่างไรก็ดี เมื่อศึกษาผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรแต่ละรายในแต่ละพื้นที่พบว่า เกษตรกรจำนวน 45 รายใน 6 จังหวัดแยกเป็นจังหวัดยโสธร 11 ราย, ศรีสะเกษ 11 ราย, อุบลราชธานี 9 ราย, สุรินทร์ 9 ราย, ร้อยเอ็ด 4 ราย, และอำนาจเจริญ 1 ราย มีผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงถึง 500 - 700 กก./ไร่ ซึ่งเมื่อศึกษาถึงปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพของการผลิตที่ทำให้ได้ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงขึ้นพบว่า มีน้ำเพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินได้รับการพัฒนาปรับปรุงด้วยอินทรีย์วัตถุถึงระดับที่มีธาตุอาหารเพียงพอและโครงสร้างทางกายภาพที่เหมาะสม กล่าวคือ ดินมีความสามารถอุ้มน้ำดีขึ้น ธาตุอาหารเป็นประโยชน์ต่อข้าวมากขึ้น มีตัวห้ำตัวเบียน และจุลินทรีย์เพิ่มขึ้น ซึ่งข้อมูลนี้ได้จากการสังเกตของนักวิจัยที่เดินสำรวจสภาพแปลง

นาและจากการสัมภาษณ์เกษตรกร (ประเด็นนี้ควรจะได้ศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อพิสูจน์การเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของข้าวอินทรีย์ต่อไป)

ในประเด็นคุณภาพข้าวหอมมะลิอินทรีย์ พบว่า เกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้งผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และข้าวหอมมะลิทั่วไปให้ความเห็นต่อคุณภาพข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ว่ามีน้ำหนักต่อเมล็ดสูง และมีเมล็ดลีบน้อยกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (ดูเพิ่มเติมในงานวิจัยพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี, นพมาศ นามแดง และสุวัฒน์ ชีระพงษ์ธนกร)

ผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่อไร่จึงชี้วัดถึงศักยภาพของอาชีพการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน ถ้าหากเกษตรกรได้ปรับปรุงบำรุงดินจนมีความสมบูรณ์และมีการจัดการที่พิถีพิถันจะส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น รวมทั้งข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความทนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปทำให้มีโอกาสที่จะได้ผลผลิตข้าวในปีที่มีภัยธรรมชาติ ดังนั้น การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จึงยังมีความเหมาะสมทางกายภาพและชีวภาพที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับกลางก่อนไปทางสูง

2.4 ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้ง 6 จังหวัด ในที่นี้จะพิจารณา 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก เป็นการศึกษาต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่ต่อปี ต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่ และรายได้เนื้อต้นทุน ซึ่งแสดงประสิทธิภาพของการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท คือ นาทั่วไป(นาเคมี) นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาอินทรีย์ และนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน

ลักษณะที่สอง เป็นการศึกษารายได้จากการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภทเทียบเข้าหาเส้นความยากจนที่ระดับรายได้ที่ 1,040 บาท/คน/เดือน ของเขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกำหนดโดยสำนักพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการกระจายรายได้ สภาพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม 2548 (ตัวเลขเส้นความยากจนเปลี่ยนแปลงเป็นระยะ ๆ)

ผลการศึกษาเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 6 จังหวัด มีความเห็นสอดคล้องกัน ว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มีความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรในระดับกลาง ด้วยเหตุผล 4 ประการต่อไปนี้

2.4.1 ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมทั้งต้นทุนรวม ต้นทุนเงินสดและไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์และการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรกรผสมผสานต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แสดงถึง ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิประกอบด้วยต้นทุนผันแปร(เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด) และต้นทุนคงที่(เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด) ต้นทุนผันแปรประกอบด้วยค่าแรงงาน ค่าวัสดุ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ส่วนต้นทุนคงที่ประกอบด้วยค่าเช่าที่ดิน ค่าภาษีที่ดิน และค่าเสื่อมอุปกรณ์

เมื่อพิจารณาต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ ต้นทุนรวมการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัม ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมแยกเป็นต้นทุนเงินสดและไม่เป็นเงินสด และต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมเฉพาะต้นทุนผันแปร ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ต้นทุนเฉลี่ยต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์

	ข้าวหอมมะลิ ทั่วไป	ข้าวหอมมะลิ นิธิ์ระยะ ปรับเปลี่ยน	ข้าวหอมมะลิ นิธิ์	ข้าวหอมมะลิ นิธิ์ในเกษตร ผสมผสาน
ต้นทุนรวม(ผันแปรและคงที่)ต่อกิโลกรัม	8.36	8.96	7.82	7.83
ต้นทุน(ผันแปรและคงที่)ที่เป็นเงินสดต่อกิโลกรัม	3.03	3.22	2.52	2.70
ต้นทุน(ผันแปรและคงที่)ที่ไม่เป็นเงินสดต่อกิโลกรัม	5.33	5.74	5.30	5.13
ต้นทุนผันแปร(เงินสดและไม่เงินสด)ต่อกิโลกรัม	7.47	7.89	6.94	6.88
ผลผลิตต่อไร่(กก.)	334	331	373	370

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

จากตาราง พบว่า ต้นทุนต่อกิโลกรัมทั้ง 3 ลักษณะ คือ ต้นทุนรวมการผลิตต่อกิโลกรัม ต้นทุน(ผันแปรและคงที่)ที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดต่อกิโลกรัม และต้นทุนผันแปร(เงินสดและไม่เงินสด)ต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์และการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์

ผสมผสานต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แสดงว่า ประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

อย่างไรก็ตาม พบว่าต้นทุนต่อกิโลกรัมทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวของการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยระยะปรับเปลี่ยนสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แสดงให้เห็นว่า ช่วงการปรับเปลี่ยนการผลิตจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นข้าวหอมมะลินิรภัยเป็นช่วงที่ต้นทุนสูงขึ้น ภาระต้นทุนที่สูงขึ้นของการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยระยะปรับเปลี่ยนจะเป็นแรงดันที่สำคัญที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ

2.4.2 การทำอนิรภัยมีต้นทุนต่อไร่ที่เป็นเงินสคน้อยกว่านาทั่วไปโดยใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่า ส่วนต้นทุนค่าแรงงานที่เป็นเงินสดในการทำอนิรภัยยังมีมากกว่าและน้อยกว่าการนาทั่วไป และต้นทุนที่เป็นเงินสดการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยจะลดลงตามความเข้มข้นของความเป็นอนิรภัย

เมื่อศึกษาต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่ใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ ต้นทุนรวมการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่ ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่แยกเป็นต้นทุนเงินสดและไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48

	ข้าวหอม มะลิทั่วไป	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ระยะ ปรับเปลี่ยน	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ในเกษตร ผสมผสาน
ต้นทุนรวมต่อไร่	2,789	2,969	2,918	2,893
ต้นทุนผันแปรและคงที่ที่เป็นเงินสดต่อไร่	1,012	1,067	941	998
ต้นทุนผันแปรและคงที่ที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่	1,777	1,902	1,977	1,896
ต้นทุนผันแปรรวมต่อไร่	2,489	2,612	2,588	2,542
ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดต่อไร่	999	1,054	935	985
ต้นทุนผันแปรที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่	1,490	1,558	1,653	1,557
ต้นทุนค่าแรงงานรวมต่อไร่	1,290	1,290	1,347	1,306
ต้นทุนค่าแรงงานที่เป็นเงินสดต่อไร่	575	618	597	569
ต้นทุนค่าแรงงานที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่	715	672	750	737
ต้นทุนค่าวัสดุรวมต่อไร่	608	715	646	624
ต้นทุนค่าวัสดุที่เป็นเงินสดต่อไร่	394	394	300	364
ต้นทุนค่าวัสดุที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่	214	321	346	260

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

จากตาราง พบว่า

1. ต้นทุนรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป เมื่อศึกษาต้นทุนการผลิตรวมต่อไร่ของระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบ พบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนมีต้นทุนการผลิตรวมต่อไร่สูงสุด และการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสานมีต้นทุนการผลิตรวมต่อไร่ต่ำสุด

2. เมื่อแยกเป็นต้นทุน (ผันแปรและคงที่) ต่อไร่ที่เป็นเงินสดและไม่ใช้เงินสด พบว่า

2.1 ต้นทุนที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสานต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

2.2 ต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสานสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

2.3 ต้นทุนที่เป็นเงินสดและไม่ใช้เงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนสูงสุด

3. เมื่อแยกต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่เฉพาะต้นทุนผันแปร พบว่า

3.1 ต้นทุนผันแปรรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

3.2 ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเกษตรผสมผสานต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

3.3 ต้นทุนผันแปรที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเกษตรผสมผสานสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

3.4 ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนสูงสุด

4. ต้นทุนค่าวัสดุซึ่งประกอบด้วยค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าสารเคมีหรือสารอินทรีย์สำเร็จรูปหรือสารอินทรีย์วัตถุดิบ และค่าน้ำมันเชื้อเพลิง พบว่า

4.1 ต้นทุนค่าวัสดุรวมของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

4.2 แต่เมื่อพิจารณาค่าวัสดุที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบมีต้นทุนค่าวัสดุที่เป็นเงินสดต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป และมีต้นทุนค่าวัสดุที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

5. เมื่อพิจารณาส่วนประกอบของต้นทุนผันแปรการผลิตข้าวหอมมะลิต่อไร่ในส่วนต้นทุนค่าแรงงาน พบว่า

5.1 ต้นทุนแรงงานรวมของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้ง 3 ระบบสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

5.2 ต้นทุนแรงงานที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ผสมผสานต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่แรงงานที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

5.3 ต้นทุนแรงงานที่ไม่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ผสมผสานสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

5.4 ต้นทุนแรงงานที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนสูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่ต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

โดยสรุป พบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่มีต้นทุนเงินสดต่ำกว่า และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่า ต้นทุนผันแปรรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดต่อไร่ต่ำกว่า เมื่อพิจารณาส่วนประกอบของต้นทุนผันแปรในส่วนค่าแรงงานและค่าวัสดุทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่า ต้นทุนค่าแรงรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยต้นทุนค่าแรงที่เป็นเงินสดมีความไม่แน่นอน กล่าวคือ การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่า แต่การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ผสมผสานต่ำกว่า ส่วนต้นทุนค่าแรงที่ไม่เป็นเงินสดต่ำกว่า ต้นทุนค่าวัสดุรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ต้นทุนค่าวัสดุที่เป็นเงินสดต่ำกว่า แต่ค่าวัสดุที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่า แสดงว่า การทำนาอินทรีย์จะใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่าการทำนาเคมี ใช้เงินสดในการทำนาอินทรีย์น้อยกว่านาเคมี และต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะลดลงตามความเข้มข้นของความเป็นอินทรีย์ ในการลงทุนต่อไร่

ในเรื่องต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีข้อสังเกตค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานที่น่าสนใจ เพราะเป็นต้นทุนที่เพิ่มในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ชัดเจน โดยพบว่า ในจังหวัดยโสธร สุรินทร์ และอุบลราชธานี มีค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานเพิ่มในต้นทุน โดยเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในจังหวัดยโสธร และสุรินทร์เป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน ส่วนจังหวัดอุบลราชธานี สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด และสมาคมเกษตรก้าวหน้า เป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน ดังนั้น ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของจังหวัดยโสธรและสุรินทร์จะสะท้อนต้นทุนข้าวหอมมะลินทรีย์ที่

ผ่านการรับรองมาตรฐานที่เป็นจริงมากกว่าอุบลราชธานี ทั้งนี้กลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ จังหวัด ยโสธร และสหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ มีวิธีการชดเชยค่าการตรวจสอบรับรอง มาตรฐานให้แก่เกษตรกรในรูปแบบอื่น ๆ

2.4.3 รายได้จากข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่อไร่และต่อกิโลกรัมสูงกว่ารายได้จากข้าวหอมมะลิทั่วไป เมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุน พบว่า รายได้เหนือต้นทุนข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิขึ้นอยู่กับผลผลิตต่อไร่และราคาที่เกษตรกรได้รับ ซึ่งเมื่อนำรายได้นี้เทียบกับต้นทุน คือ รายได้เหนือต้นทุนรวมต่อไร่และต่อกิโลกรัม รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่ และรายได้เหนือต้นทุนเงินสด ก็จะชี้วัดถึงศักยภาพการเป็นอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งแสดงผลดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 รายได้และรายได้เหนือต้นทุนเฉลี่ยของการผลิตข้าวหอมมะลิจากนา 4 ประเภท จากการสอบถามเกษตรกร 6 จังหวัด ในปีการผลิต 2547/48

	ข้าวหอมมะลิ ทั่วไป	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ระยะ ปรับเปลี่ยน	ข้าวหอม มะลิอินทรีย์	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ในเกษตร ผสมผสาน
ผลผลิตต่อไร่(กก.) จากการสอบถามเกษตรกร	334	331	373	370
ราคา(รายได้)ข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัม	8.40	8.82	9.27	9.22
รายได้ต่อไร่ (บาท)	2,801	2,920	3,460	3,407
ต้นทุนรวม(ผันแปรและคงที่)ต่อไร่	2,789	2,969	2,918	2,893
ต้นทุนผันแปร(เงินสดและไม่เป็นเงินสด)ต่อไร่	2,489	2,612	2,588	2,542
ต้นทุน(ผันแปรและคงที่)ที่เป็นเงินสดต่อไร่	1,012	1,067	941	998
ต้นทุนรวม(ผันแปรและคงที่)ต่อกิโลกรัม	8.36	8.96	7.82	7.83
ต้นทุนผันแปร(เงินสดและไม่เป็นเงินสด)ต่อกิโลกรัม	7.47	7.89	6.94	6.88
ต้นทุน(ผันแปรและคงที่)ที่เป็นเงินสดต่อกิโลกรัม	3.03	3.22	2.52	2.70
รายได้เหนือต้นทุนรวมต่อไร่	13	-48	543	515
รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่	311	307	871	864
รายได้เหนือต้นทุนเงินสดต่อไร่	1790	1854	2520	2410
รายได้เหนือต้นทุนรวมต่อกิโลกรัม	0.04	-0.15	1.45	1.39
รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อกิโลกรัม	0.93	0.93	2.33	2.34
รายได้เหนือต้นทุนเงินสดต่อกิโลกรัม	5.37	5.60	6.75	6.52

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

ในปีการผลิต 2547/48 รัฐบาลประกันราคาข้าวหอมมะลิในราคา กิโลกรัมละ 10 บาท ซึ่งส่งผลให้ราคาข้าวสูงกว่าปีก่อน ๆ แต่เกษตรกรก็ได้ขายข้าวได้ตามราคาประกันของรัฐ ราคาที่เกษตรกรได้รับโดยเฉลี่ยทั้ง 6 จังหวัดเป็น 8.40, 8.82, 9.27, 9.22 บาท/กก. สำหรับข้าวหอมมะลิทั่วไป ข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน ข้าวหอมมะลินิธิ์ และข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ราคาข้าวหอมมะลินิธิ์ที่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเนื่องจากเหตุผล 2 ประการ คือ การได้รับราคาพรีเมียมจากความเป็นนิธิ์ และคุณภาพข้าวหอมมะลินิธิ์ที่มีเปอร์เซ็นต์ข้าวตันสูง

ส่วนผลผลิตต่อไร่ของการผลิตจากนา 4 ประเภท พบว่า ข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ 334 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยนอยู่ที่ 331 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินิธิ์อยู่ที่ 373 กก./ไร่ และข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสาน 370 กก./ไร่

ราคาต่อกิโลกรัมและผลผลิตต่อไร่ดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มีรายได้ 3,460 บาท/ไร่, เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในระบบเกษตรผสมผสานมีรายได้ 3,407 บาท/ไร่ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยนมีรายได้ 2,920 บาท/ไร่ และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปมีรายได้ 2,801 บาท/ไร่ ดังนั้น ในปีการผลิต 2547/48 รายได้จากข้าวหอมมะลินิธิ์สูงกว่ารายได้จากข้าวหอมมะลิทั่วไปของเกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้ง 6 จังหวัดถึง 600 - 660 บาท/ไร่

เมื่อพิจารณารายได้เหนือต้นทุนรวมต่อไร่และต่อกิโลกรัม พบว่า รายได้เหนือต้นทุนรวมเท่ากับ 543, 515, -48, และ 13 บาท/ไร่ และ 1.45, 1.39, -0.15, และ 0.04 บาท/กก. สำหรับการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรผสมผสาน การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน และการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ตามลำดับ โดยจะเห็นได้ว่า การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์มีกำไรสุทธิประมาณ 500 บาทต่อไร่ แต่การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยนขาดทุนสุทธิทั้งต่อไร่และต่อกิโลกรัม ส่วนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเกือบขาดทุนทั้งต่อไร่และต่อกิโลกรัม

เมื่อพิจารณารายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่และต่อกิโลกรัม พบว่า รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่ 871, 864, 307, และ 311 บาท/ไร่ และ 2.33, 2.34, 0.93 และ 0.93 บาท/กก. สำหรับการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรผสมผสาน การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน และการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ตามลำดับ แสดงว่า การผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์และการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรผสมผสานมีรายได้เหนือ

ต้นทุนผันแปรต่อไร่สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งรายได้เหนือต้นทุนเงินสดก็พบว่าสูงกว่าเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่และรายได้เหนือต้นทุนเงินสดของเกษตรกรทั้งนา 4 ประเภทมีค่าไม่ติดลบ

ดังนั้น เกษตรกรทำนาอินทรีย์หรือนาทั่วไปมีผลตอบแทนจากค่าแรงและวัสดุของตนเองเป็นหลัก โดยนาอินทรีย์ให้ผลตอบแทนที่เป็นกำไรสุทธิไร่ละประมาณ 500 บาท หรือ กิโลกรัมละประมาณ 1.40 บาท ในขณะที่นาทั่วไปให้กำไรสุทธิไร่ละประมาณ 13 บาท หรือ กิโลกรัมละประมาณ 0.04 บาท ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตที่ขาดทุนสุทธิถึงไร่ละประมาณ 48 บาท หรือ กิโลกรัมละประมาณ 0.15 บาท เหตุที่นาอินทรีย์ให้ผลกำไรสุทธิสูง เพราะผลผลิตต่อไร่และราคาต่อกิโลกรัมสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

อย่างไรก็ดี ราคาข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมในปี 2547/48 ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับปีก่อนๆ กำไรหรือขาดทุนสุทธิของการทำนาทั้งอินทรีย์และเคมีจึงขึ้นอยู่กับราคาที่ได้รับเป็นสำคัญ ด้วยลักษณะต้นทุนและผลตอบแทนเช่นนี้ ราคาข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรควรได้ขั้นต่ำคือ 9 บาท/กก. ซึ่งเป็นราคาที่เกษตรกรได้ค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง หากเกษตรกรได้ราคาต่ำกว่านี้ เกษตรกรจะเริ่มขาดทุนค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง

2.4.4 เมื่อเปรียบเทียบผลทางเศรษฐกิจของการผลิตจากนา 4 ประเภทกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือนของเขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกำหนดโดยสำนักพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการกระจายรายได้ สภาพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม 2548 พบว่า อาชีพการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสูงกว่าอาชีพการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่ให้รายได้แก่เกษตรกรในการแก้ไขปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจ

การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนในด้านเศรษฐกิจนั้น จะใช้เส้นความยากจนเป็นตัวชี้วัดรายได้ที่เกิดจากการประกอบอาชีพนั้น ๆ ว่าจะอยู่เหนือเส้นความยากจนหรือไม่ ในที่นี้ จึงใช้ผลตอบแทนหรือรายได้จากข้าวหอมมะลิของนา 4 ประเภทของเกษตรกรเปรียบเทียบกับเส้นความยากจน ทั้งนี้ จะต้องกำหนดข้อตกลงเบื้องต้น ดังนี้

1. โจทย์วิจัยนี้ต้องการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับอาชีพทำนาอินทรีย์ ว่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ แต่มิได้พิสูจน์ว่ากลุ่มตัวอย่างเป็นคนจนหรือไม่

2. ในความเป็นจริง เกษตรกรทำงานอื่น ๆ ที่ให้รายได้ นอกจากอาชีพทำนาอยู่ด้วย แต่สิ่งที่ต้องการพิสูจน์ในงานวิจัยนี้ คือ เฉพาะอาชีพการทำนาอินทรีย์ให้รายได้แก่เกษตรกรเทียบกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือนนั้นเป็นอย่างไร

เมื่อนำรายได้หักต้นทุนเงินสดต่อคนต่อเดือนจากข้าวหอมมะลิของนา 4 ประเภทของเกษตรกรเปรียบเทียบกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน พบว่า เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีศักยภาพในการทำรายได้จากนาสูงกว่าเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปในการอยู่เหนือเส้นยากจน และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีศักยภาพในการทำรายได้จากนาสูงกว่ากลุ่มตัวอย่างที่ทำข้าวอินทรีย์ในการอยู่เหนือเส้นยากจน ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลิ(เพียงอย่างเดียว)เปรียบเทียบกับเส้นความยากจนในปีการผลิต 2547/48

	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์	เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน
ร้อยละของกลุ่มศึกษาเหนือเส้นความยากจน	9	9	21	29
ร้อยละของกลุ่มศึกษาใต้เส้นความยากจน	91	91	79	71
จำนวนตัวอย่าง	120	120	117	119

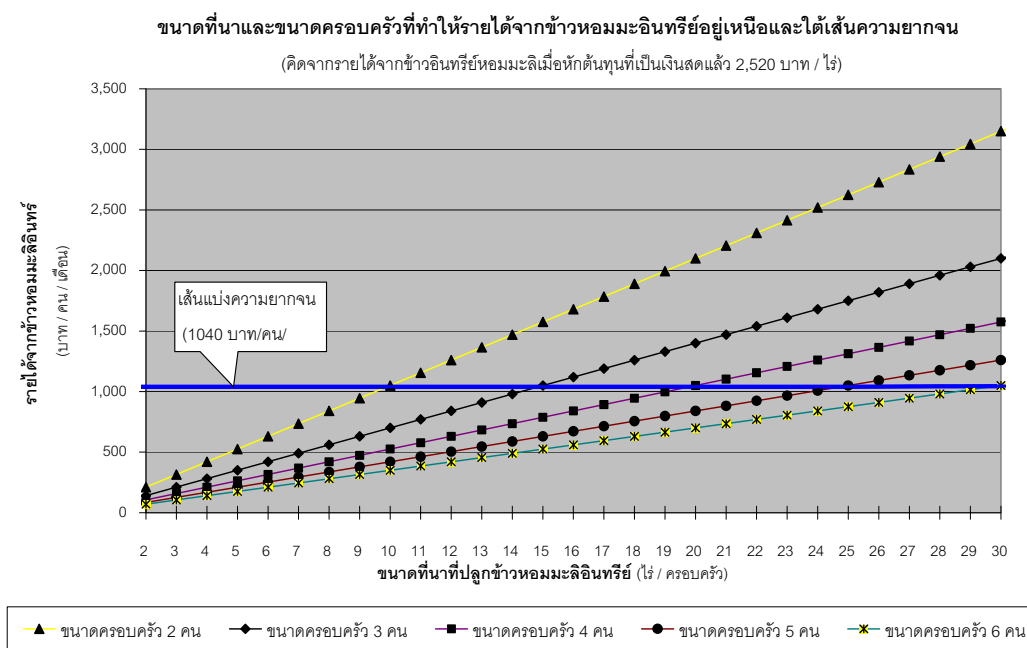
ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

หมายเหตุ : จำนวน โดยนำรายได้หักต้นทุนเงินสดต่อคนต่อเดือนจากข้าวหอมมะลิเพียงอย่างเดียวของเกษตรกรแต่ละรายเปรียบเทียบกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน

แสดงว่า อาชีพการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสูงกว่าอาชีพการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่อยู่เหนือเส้นความยากจนยังคงมีเพียงร้อยละ 9, 21, และ 29 สำหรับนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ซึ่งอาจสรุปได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่ให้รายได้แก่เกษตรกรในการอยู่เหนือเส้นความยากจน หรือกล่าวได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ไขปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจ

จากข้อมูลที่ได้เมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อหาเงื่อนไขในแง่ขนาดพื้นที่ถือครองและจำนวนสมาชิกในครัวเรือนถ้าต้องการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้เป็นอาชีพทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน (ใช้เส้นความยากจนเป็นตัวชี้วัด) เกษตรกรต้องมีพื้นที่ทำนาอินทรีย์เท่าใดถ้าเกษตรกร

มีสมาชิกในครอบครัวตั้งแต่ 2 ถึง 6 คน โดยยึดถือราคาข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 9.27 บาท/กก. ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 373 กก./ไร่ รายได้หักต้นทุนเงินสดจากข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 2,520 บาท/ไร่ ปรากฏผลดังแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 ขนาดพื้นที่และขนาดครอบครัวที่ทำให้รายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่เหนือและได้เส้นความยากจน

แผนภูมิแสดงให้เห็นว่า ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัวตั้งแต่ 2 ถึง 6 คน เกษตรกรต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จำนวนเท่าใดจึงจะมีรายได้ต่อคนต่อเดือนที่พ้นเส้นความยากจนที่ 1,040 บาท/คน/เดือน ดังนี้

1. ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 2 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 10 ไร่
2. ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 3 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 15 ไร่
3. ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 4 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 20 ไร่

4. ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 5 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 25 ไร่

5. ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 6 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 30 ไร่

ดังนั้น ถ้าต้องการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ให้เป็นอาชีพทางเลือกที่ให้รายได้เหนือเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน เกษตรกรที่มีสมาชิกในครอบครัว 2 คน จะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 10 ไร่ และถ้ามีสมาชิกในครอบครัวถึง 6 คน จะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ 30 ไร่ โดยเกษตรกรจะต้องได้ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 9.27 บาท/กก. ผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 373 กก./ไร่ ซึ่งจะให้รายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์เฉลี่ยที่ 2,520 บาท/ไร่

บทที่ 3

ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพ ในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์

การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรได้หรือไม่ นั้น ยังขึ้นอยู่กับภาวะด้านตลาดเป็นสำคัญอย่างยิ่ง การวิจัยนี้จึงต้องศึกษาถึงเส้นทางข้าวหอมมะลินทรีย์ตั้งแต่จากฟาร์มถึงผู้บริโภคนั้นมีภาวะทางตลาดอย่างไร ซึ่งมีผลการศึกษาเคราะห์งานวิจัย 6 จังหวัดและภาพรวมบางประการดังนี้

3.1 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์ม (ข้าวหอมมะลินทรีย์จากฟาร์มสู่ผู้รวบรวมและ/หรือโรงสี)

ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์มของเกษตรกรกลุ่มศึกษาใน 6 จังหวัด พบว่าสามารถจำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์มของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ยโสธร และอุบลราชธานี เป็นลักษณะเสมือนการตลาดแบบมีสัญญาผูกมัด (contract farming) และได้ราคาพรีเมียม และลักษณะที่สอง ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์มของเกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษ อำนาจเจริญ และร้อยเอ็ด เป็นลักษณะตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไป

ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ ระดับฟาร์มของเกษตรกรตามลักษณะเสมือนการผลิตแบบมีสัญญาผูกมัดในจังหวัดสุรินทร์ ยโสธร และอุบลราชธานี เป็นตลาดที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของเกษตรกร โดยเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ได้รวมตัวกันเป็น “สหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์” เกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดยโสธรเป็น “กลุ่มเกษตรกรทำนาปากเรือ” และเกษตรกรกลุ่มศึกษาส่วนใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็น “สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด” (บางส่วนของเกษตรกรกลุ่มศึกษาเป็นสมาชิกของสมาคมเกษตรกรก้าวหน้าและราชธานีอโศก)

กลุ่มของเกษตรกรทั้ง 3 กลุ่มนี้ จะทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการตลาด 2 ลักษณะ คือ กรณีสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมีจะเป็นผู้ซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์จากสมาชิกและนำไปสีที่โรงสีข้าวอินทรีย์ต้นแบบซึ่งเป็นความร่วมมือกรมทหารราบที่ 6 โครงการป่าดงนาทาม และบริษัท อีเอ็มคิวเซ จำกัด โดยสหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมียังไม่มีโรงสีเป็นของตนเอง เมื่อสีข้าวหอมมะลิ

อินทรีย์เสร็จแล้ว สหกรณ์จะเป็นผู้ค้าข้าวสารหอมมะลินทรีย์กับบริษัทเอกชนผู้ค้าข้าวสารซึ่งเป็นผู้จัดจำหน่ายในประเทศและ/หรือผู้ส่งออกโดยตรง

ส่วนกรณีสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ และกลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ จะเป็นผู้ซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์จากสมาชิกและมีโรงสีเป็นของตนเอง แต่จะส่งข้าวสารหอมมะลินทรีย์ให้แก่สหกรณ์กรีนเนทเพื่อจัดจำหน่ายและส่งออก สำหรับปี 2548/49 สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จะเป็นผู้ค้าข้าวสารหอมมะลินทรีย์เองกับผู้จัดจำหน่ายในประเทศและ/หรือผู้ส่งออก

ส่วนการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ อำนาจเจริญ และร้อยเอ็ด เกษตรกรกลุ่มศึกษาจะขายข้าวหอมมะลินทรีย์ไปที่แหล่งรับซื้อข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยมีได้มีการแยกขายข้าวหอมมะลินทรีย์ออกจากข้าวหอมมะลิทั่วไป ราคาที่ได้จากการขายข้าวหอมมะลินทรีย์จึงไม่มีราคาพรีเมียม แต่มีเกษตรกรกลุ่มศึกษาบางส่วนในจังหวัดศรีสะเกษขายข้าวหอมมะลินทรีย์ให้แก่โรงสีโฮมบุญของศรีษะอโศก ซึ่งจะได้อาหารพรีเมียมสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ประมาณ 0.5 บาท/กก.

สำหรับจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า มีสหกรณ์การเกษตรที่รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ แต่จะรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ราคาพรีเมียมเฉพาะสมาชิกของสหกรณ์เท่านั้น เกษตรกรกลุ่มศึกษาที่อำเภอเสลภูมิมีได้นำข้าวหอมมะลินทรีย์ของตนไปขายที่สหกรณ์แต่อย่างใด

3.2 ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ โรงสีข้าวในฐานะแหล่งรับซื้อราคาพรีเมียม

จากการเก็บข้อมูลโรงสีจำนวน 32 โรง ใน 6 จังหวัด พบว่า 5 จังหวัด คือ สุรินทร์ ยโสธร อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด และศรีสะเกษ มีโรงสีที่แยกรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์จากข้าวหอมมะลิทั่วไป จำนวน 15 โรง ส่วนอำนาจเจริญไม่พบว่ามีแยกการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ในปี 2547/48 แต่พบว่าเมื่อต้นปี 2548 มีผู้รับซื้อติดต่อเกษตรกรกลุ่มศึกษาเพื่อจะรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ในปี 2548/49

ในจำนวน 15 โรงสีของกลุ่มศึกษาใน 5 จังหวัดที่รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นโรงสีของกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ 9 โรง และเป็นโรงสีเอกชน 6 โรง ในจำนวนนี้ มีโรงสีถึง 12 โรง สนใจรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ระดับมากถึงมากที่สุด และพบว่า ปริมาณการรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ในปี 2547/48 ของโรงสีในจังหวัดยโสธรมีถึง 2,596 ตันข้าวเปลือก รองลงมา

คือโรงสีในจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และอุบลราชธานี มีปริมาณการรับซื้อใกล้เคียงกันประมาณ 1,600 ตันข้าวเปลือก สำหรับในปี 2548/49 การคาดการณ์การรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิ์เพิ่มขึ้น ทั้ง 5 จังหวัดโดยรวม 5 จังหวัดเป็น 12,910 ตันข้าวเปลือก เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 68.51 และมี 4 โรงที่ คาดว่าจะรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิ์เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 1233.33, 400.00, 133.33, และ 100.00 ดัง แสดงในตารางที่ 6 สำหรับเหตุผลสำคัญของโรงสีในการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิ์เพิ่มในปี 2548/49 มี 4 ประการ คือ

1. คาดว่าจะมีตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์เพิ่มขึ้น
2. มีการตกลงขายข้าวหอมมะลินิธิ์ล่วงหน้ากับผู้ซื้อแล้ว
3. มีการส่งเสริมเกษตรกรหรือรับสมาชิกผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์เพิ่มขึ้นมา
4. มีงบประมาณจากหน่วยงานของรัฐบาลสนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์

ตารางที่ 6 ปริมาณการซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินิธิ์ปี 2547/48 และปี 2548/49 ของโรงสีกลุ่ม ศึกษาที่รับซื้อแล้ว

จังหวัด	โรงสี	ปริมาณที่รับซื้อ ในปี 47/48(ตัน)	ปริมาณที่คาดว่าจะ รับซื้อในปี 48/49 (ตัน)	การ เปลี่ยนแปลง	%
ยโสธร	โรงสี 1 (ขนาดเล็ก)	130	130	เท่าเดิม	-
	โรงสี 2 (ขนาดเล็ก)	420.00	550.00	เพิ่มขึ้น	30.95
	โรงสี 3 (ขนาดเล็ก)	1,096.00	1,096.00	เท่าเดิม	-
	โรงสี 4 (ขนาดกลาง)	1,080.00	1,330.00	เพิ่มขึ้น	23.15
	รวม	2,726.00	3,106.00	เพิ่มขึ้น	14.64
ร้อยเอ็ด	โรงสี 1 (ขนาดกลาง)	200.00	1,000.00	เพิ่มขึ้น	400.00
	รวม	200.00	1,000.00	เพิ่มขึ้น	400.00
ศรีสะเกษ	โรงสี 1 (ขนาดเล็ก)	600.00	600.00	เท่าเดิม	-
	โรงสี 2 (ขนาดเล็ก)	40.00	50.00	เพิ่มขึ้น	25.00
	โรงสี 3 (ขนาดใหญ่)	1,000.00	1,000.00	เท่าเดิม	-
	รวม	1,640.00	1,650.00	เพิ่มขึ้น	0.61

ตารางที่ 6 ปริมาณการซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ปี 2547/48 และปี 2548/49 ของโรงสีกลุ่มศึกษาที่รับซื้อแล้ว (ต่อ)

จังหวัด	โรงสี	ปริมาณที่รับซื้อ ในปี 47/48(ตัน)	ปริมาณที่คาดว่าจะ รับซื้อในปี 48/49 (ตัน)	การ เปลี่ยนแปลง	%
สุรินทร์	โรงสี 1 (ขนาดเล็ก)	600.00	1,000.00	เพิ่มขึ้น	66.67
	โรงสี 2 (ขนาดเล็ก)	150.00	2,000.00	เพิ่มขึ้น	1233.33
	โรงสี 3 (ขนาดเล็ก)	675.28	684.00	เพิ่มขึ้น	1.29
	โรงสี 4 (ขนาดเล็ก)	200.00	400.00	เพิ่มขึ้น	100.00
	รวม	1,625.28	4,084.00	เพิ่มขึ้น	151.28
อุบลราชธานี	โรงสี 1 (ขนาดเล็ก)	800.00	1,500.00	เพิ่มขึ้น	87.50
	โรงสี 2 (ขนาดเล็ก)	200.00	300.00	เพิ่มขึ้น	50.00
	โรงสี 3 (ขนาดใหญ่)	600.00	1,400.00	เพิ่มขึ้น	133.33
	รวม	1,600.00	3,200.00	เพิ่มขึ้น	100.00
	รวมทั้งหมด	7,661.28	12,910.00	เพิ่มขึ้น	68.51

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนเมษายน – พฤษภาคม 2548

อย่างไรก็ดี จากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า ข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ที่โรงสีจำนวน 15 โรงกลุ่มศึกษาใน 5 จังหวัดรับซื้อนั้น จะต้องจำแนกเป็น 3 ประเภท คือ ข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ยังไม่ได้เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ ข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนที่เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ และข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์แล้ว แต่ทั้งนี้ งานวิจัยนี้ไม่สามารถจำแนกปริมาณข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ในแต่ละประเภทที่โรงสีแต่ละโรงรับซื้อได้ ดังนั้น การคาดการณ์ปริมาณการรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นโดยรวม 5 จังหวัด 68.51 % สำหรับปี 2548/49 นั้นหมายรวมถึงประเภทข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ทั้ง 3 ประเภทรวมกัน

ราคาการรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ของโรงสีจำนวน 15 โรงใน 5 จังหวัด พบว่า มีราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปทุกโรง โดยราคาสูงกว่าตั้งแต่ 0.5 – 25 % และส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 10 – 20 %

ส่วนปัญหาอุปสรรคการรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ที่สำคัญมี 5 ประการ คือ

1. การสั่งซื้อข้าวสารหอมมะลินทรีย์จากลูกค้ามีเกณฑ์การรับรองมาตรฐานอินทรีย์ไม่เหมือนกัน
2. การสั่งซื้อข้าวสารหอมมะลินทรีย์จากลูกค้ามีเกณฑ์การรับรองมาตรฐานอินทรีย์ที่ย่างยาก
3. การสั่งซื้อข้าวสารหอมมะลินทรีย์จากลูกค้ามีไม่มาก
4. ข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานอินทรีย์หายากหรือน้อย
5. ค่าใช้จ่ายในการรับรองมาตรฐานอินทรีย์สูง เกษตรกรไม่ยอมผลิต

ปัญหาอุปสรรคเหล่านี้ก็สอดคล้องกับโรงสีที่ไม่ได้รับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ โดยเฉพาะในเรื่องการสั่งซื้อข้าวสารหอมมะลินทรีย์จากลูกค้ามีน้อย และข้าวเปลือกหอมมะลินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานอินทรีย์หายาก

จากการศึกษาเชิงลึก พบว่า โรงสีของกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ที่รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ในจังหวัดสุรินทร์และยโสธร ได้รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เพื่อการส่งออกเป็นหลัก ดำเนินการรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างเป็นกิจลักษณะ มีการประกันราคาและเป็นราคาพรีเมียม อาจจะจัดได้ว่า เป็นโรงสีของกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ที่เป็นผู้นำในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ตลอดจนทั้งการส่งเสริมเกษตรกรสมาชิกให้หันมาปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา

นอกจากนี้ สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์มีโรงสีที่สีเฉพาะข้าวอินทรีย์ 1 โรง โดยมีได้มีการสีข้าวทั่วไปแต่อย่างใด มีการบรรจุข้าวถุงในระบบสุญญากาศ ดำเนินการขายปลีกที่ตลาดเฉพาะคือตลาดสีเขียวและร้านข้าวหอม และดำเนินการขายส่งออกตลาดต่างประเทศในเครือข่ายของ Fair Trade และผู้ค้าข้าวอื่นๆ

ส่วนจังหวัดศรีสะเกษ มีโรงสีโสมบุญของศรีสะเกษโคกรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ เพื่อจัดจำหน่ายปลีก มีได้ดำเนินการส่งออก ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นจากราคาข้าวหอมมะลิทั่วไปเล็กน้อย และมีโรงสีเจียเม้ง จำกัด ที่สนใจรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ รวมทั้งทำงานวิจัยในเรื่องข้าวหอมมะลินทรีย์ในบริเวณของโรงสีด้วย

3.3 ตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทย

จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินิธิ์จำนวน 4 ราย คือ บริษัทท็อปออร์แกนิกโปรดักส์แอนด์ซัพพลายส์ จำกัด สหกรณ์กรีนเนท ที่กรุงเทพมหานคร บริษัทเจียเม้ง จำกัด ที่จังหวัดนครราชสีมา และบริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด ที่จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทยเป็นตลาดเล็ก มีผู้บริโภคน้อยเมื่อเทียบกับผู้บริโภควิธิ์ข้าวหอมมะลิทั่วไป ผู้บริโภควิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์จะเป็นกลุ่มที่คำนึงถึงสุขภาพและสิ่งแวดล้อม สิ่งที่สำคัญคือ ผู้บริโภคทั่วไปในประเทศไทยไม่ตอบสนองความเป็นวิธิ์อินนิธิ์มากนัก เนื่องด้วยเหตุผล 4 ประการคือ

3.2.1 ราคาของวิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์ค่อนข้างสูงกว่าวิธิ์ข้าวหอมมะลิทั่วไป

3.2.2 ผู้บริโภคคำนึงถึงราคาเป็นประเด็นหลัก เพราะราคาข้าวในตลาดค้าปลีกมีการแข่งขันสูงมาก ส่งผลให้ราคาวิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์สูงยิ่งขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับการแข่งขันในตลาดข้าว

3.2.3 ผู้บริโภคมีความเห็นว่า วิธิ์ข้าวหอมมะลิทั่วไปไม่มีสารพิษตกค้าง ซึ่งจะแตกต่างจากความเห็นในเรื่องสารพิษตกค้างในผักผลไม้ที่ผู้บริโภคจะคำนึงถึงความปลอดภัยในการบริโภคมากกว่า ผู้บริโภคไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ประเด็นสิ่งแวดล้อมมากนัก

นอกจากนี้ ตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทยยังมีข้อจำกัดอีก 2 ประการ คือ วิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์ไม่เป็นที่รู้จักของผู้บริโภคในประเทศไทยมากนัก อาจจะเนื่องด้วยเหตุผลประการหนึ่งคือ ผลผลิตวิธิ์อินนิธิ์เพียงร้อยละ 4 ที่จำหน่ายภายในประเทศ ผลผลิตส่วนใหญ่ร้อยละ 96 ส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ (วิภาดา, 2548) และแหล่งกระจายสินค้าหรือช่องทางการขายวิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์สู่ผู้บริโภคในประเทศไทยมีน้อย

ด้วยสภาพของตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทยดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินิธิ์เผชิญกับการแข่งขันในตลาดข้าวในประเทศไทยสูงมาก บางบริษัทพยายามจัดจำหน่ายวิธิ์ข้าวหอมมะลินิธิ์ในร้านค้าสะดวกซื้อหรือในห้างสรรพสินค้า แต่ก็พบว่า ยอดจำหน่ายต่ำไม่คุ้มค่าการลงทุน อย่างไรก็ตาม ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินิธิ์ก็ยังเห็นว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทยยังมีความเป็นไปได้และมีแนวโน้มดีขึ้น เพราะประชาชนหันมาสนใจสุขภาพกันมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการค้า

ข้าวเข้ามาในตลาดค้าข้าวอินทรีย์มากขึ้น รวมถึงยังมีผู้ประกอบการนำข้าวอินทรีย์ไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หลายรูปแบบ อาทิ ข้าวพร้อมบริโภคบรรจุถุง เป็นต้น

3.4 สภาพผู้บริโภคลุ่มศึกษาในประเทศ

จากการเก็บข้อมูลผู้บริโภคจำนวน 118 รายใน 6 จังหวัด พบว่า ผู้บริโภคร้อยละ 46 ทราบว่ามีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ด้วย ร้อยละ 22 ทราบแต่ไม่เคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ ร้อยละ 28 ไม่ทราบแต่สนใจจะบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ และร้อยละ 4 ไม่ทราบและไม่สนใจจะบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ (ตารางที่ 7) อย่างไรก็ตาม ข้าวหอมมะลินทรีย์ในความเข้าใจของผู้บริโภคลุ่มศึกษาจะหมายรวมข้าวหอมมะลินทรีย์ที่อยู่ในช่วงปรับเปลี่ยน ข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐาน และข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ยังไม่ได้รับการรับรองมาตรฐาน

ตารางที่ 7 การรับรู้ถึงข้าวหอมมะลินทรีย์ในประเทศไทยของผู้บริโภคลุ่มศึกษา

การรับรู้ถึงข้าวหอมมะลินทรีย์ในไทย	จำนวน	ร้อยละ
ผู้บริโภคที่ทราบและเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์	54	45.76
ผู้บริโภคที่ทราบแต่ไม่เคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์	26	22.03
ผู้บริโภคที่ไม่ทราบแต่สนใจจะบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์	33	27.97
ผู้บริโภคที่ไม่ทราบและไม่สนใจจะบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์	5	4.24
รวม	118	100

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2548

เมื่อศึกษาผู้บริโภคที่ทราบว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์จำนวน 54 รายใน 6 จังหวัด มีข้อมูลดังแสดงในตารางที่ 8 ซึ่งพบว่า

3.4.1 ร้อยละ 37 ของผู้บริโภคที่ทราบว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ ได้บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำ

3.4.2 ร้อยละ 59 ของผู้บริโภคที่ทราบว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ เริ่มบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ในระยะเวลา 1-3 ปี และร้อยละ 37 บริโภคนานกว่า 3 ปี

3.4.3 ร้อยละ 40 ของผู้บริโภครายที่ทราบว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ ซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์จากแหล่งขายได้สะดวก ในขณะที่ร้อยละ 22 หาซื้อยาก

3.4.4 ร้อยละ 52 ของผู้บริโภครายที่ทราบว่าการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ เลือกซื้อหรือบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ชนิดข้าว ในขณะที่ยังร้อยละ 26 เลือกซื้อข้าวกล้อง

ตารางที่ 8 สภาพผู้บริโภครายที่ทราบและเคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์

สภาพผู้บริโภคที่เคยบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์		จำนวน	ร้อยละ
ความถี่ในการบริโภค	บริโภคเป็นประจำ	20	37.04
	บริโภคบ่อยแต่ไม่เป็นประจำ	14	25.93
	บริโภคเมื่อหาซื้อได้	10	18.52
	บริโภคนาน ๆ ครั้ง	10	18.52
	รวม	54	100
ช่วงเวลาในการบริโภค	บริโภคมาประมาณ 1-3 ปี	32	59.27
	บริโภคมากกว่า 3 ปี	20	37.03
	ไม่แน่นอน	2	3.7
	รวม	54	100
ชนิดข้าวหอมมะลินทรีย์ที่เลือกซื้อ	ข้าวขาว	28	51.85
	ข้าวกล้อง	14	25.93
	ทั้งสองชนิด	12	22.22
	รวม	54	100
ความสะดวกในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์	หาซื้อยาก	12	22.22
	ไม่ยากนัก สามารถหาซื้อได้	20	37.04
	ไม่ยาก สามารถหาซื้อได้สะดวก	22	40.74
	รวม	54	100

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2548

ถ้าหากประมาณการจำนวนผู้บริโภคที่บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำจำนวน 20 ราย จะคิดเป็นเพียงร้อยละ 17 ของผู้บริโภคจากกลุ่มศึกษา 118 ราย ซึ่งแสดงว่า มีผู้บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำค่อนข้างน้อย

เมื่อศึกษาด้านราคาของผู้บริโภคพอใจที่จะซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ พบว่า ผู้บริโภคร้อยละ 47 สนใจซื้อ(หรือจะซื้อ) ข้าวหอมมะลินทรีย์ในราคาเท่ากับข้าวหอมมะลิทั่วไป มีผู้บริโภคเพียงร้อยละ 33 ที่รับราคาข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป 10-20% ดังตารางที่ 9

ตารางที่ 9 ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผู้บริโภคกลุ่มศึกษาพอใจ

ราคาของผู้บริโภคพอใจ	จำนวน	ร้อยละ
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ต่ำกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป	15	13.64
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์เท่ากับข้าวหอมมะลิทั่วไป	52	47.27
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ประมาณ 10 – 20%	37	33.64
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ประมาณ 20 – 30%	1	0.91
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผันแปรตามท้องตลาด	2	1.82
ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่เหมาะสมที่ผู้ผลิตสามารถดำเนินการได้	1	0.91
ไม่แน่ใจราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ควรเป็นเท่าใด	2	1.82
รวม	110	100

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2548

ส่วนการตัดสินใจซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ของผู้บริโภคจะพิจารณาจากการรู้จักแหล่งผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และมีการรับรองมาตรฐานความเป็นอินทรีย์เป็นลำดับแรก และผู้บริโภคร้อยละ 95 ให้เหตุผลในการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เพราะห่วงใยสุขภาพของตนและครอบครัว และประมาณร้อยละ 40 ที่ให้เหตุผลเกี่ยวกับห่วงใยสิ่งแวดล้อม ห่วงใยเกษตรกรที่ต้องเผชิญสารเคมีสังเคราะห์ และคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ดังตารางที่ 10

ตารางที่10 การตัดสินใจและเหตุผลในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผู้บริโภคกลุ่มศึกษา

การซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ของผู้บริโภค		จำนวน	ร้อยละ
การพิจารณาในการตัดสินใจซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ของผู้บริโภค	การรู้จักแหล่งผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	61	55.45
	การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์	57	51.82
	การรู้จักยี่ห้อที่ไว้ใจ	31	28.18
	อื่น ๆ	3	2.73
	จำนวนผู้ตอบ	110	-
เหตุผลในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ของผู้บริโภค	ห่วงใยสุขภาพของตนเองและครอบครัว	105	95.45
	ห่วงใยเกษตรกรที่ต้องเผชิญสารเคมีสังเคราะห์	47	42.73
	ห่วงใยสิ่งแวดล้อม	44	40.00
	คุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป	43	39.09
	อื่น ๆ	3	2.73
	จำนวนผู้ตอบ	110	-

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2548

หมายเหตุ ค่าร้อยละคิดจากการเลือกคำตอบได้มากกว่าหนึ่งข้อ

จากข้อมูลผู้บริโภคข้างต้น แสดงว่า ผู้บริโภคกลุ่มศึกษารับรู้ถึงการมีข้าวหอมมะลินทรีย์ในตลาดระดับอำเภอและจังหวัด และแม้ไม่ทราบมาก่อนก็มีความสนใจจะบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ แต่การบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ก็ยังไม่แพร่หลายนัก มีผู้บริโภคที่บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำเพียงร้อยละ 17 ของผู้บริโภคกลุ่มศึกษาทั้งหมด ซึ่งแสดงว่า มีผู้บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำค่อนข้างน้อย การบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา (ข้อมูล ณ ปี 2548) โดยที่ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์และความเชื่อถือความเป็นอินทรีย์ยังเป็นปัจจัยสำคัญของการสนใจซื้อ(หรือจะซื้อ) อีกทั้งความสะดวกในการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ยังไม่มากนัก และเหตุผลสำคัญของการซื้อ(หรือจะซื้อ)ข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพของตนเองและครอบครัวเป็นสำคัญ

3.5 ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ ณ ระดับการส่งออกต่างประเทศ

จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินิทรีย์จำนวน 4 ราย คือ บริษัทท็อปออร์กานิกโปรดักส์แอนด์ซัพพลายส์ จำกัด สหกรณ์กรีนเนท ที่กรุงเทพมหานคร, บริษัทเจียเม้ง จำกัด ที่จังหวัดนครราชสีมา และบริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด ที่จังหวัดบุรีรัมย์ และผู้ประเมินสถานการณ์ราคาและต้นทุนข้าวอินทรีย์ในไทยจาก Fair Trade จำนวน 1 ราย พบว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ต่างประเทศเป็นตลาดเล็ก มีลักษณะตลาดเฉพาะ (niche market) มีผู้บริโภคจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับผู้บริโภคข้าวหอมมะลิทั่วไป

ในตลาดต่างประเทศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะตลาด Fair Trade ในสหภาพยุโรป ข้าวอินทรีย์เพิ่มมากขึ้นประมาณ 20 % ต่อปี¹ เมื่อศึกษาปริมาณข้าวที่ Fair Trade นำเข้าข้าวบาสมาดิจาอินเดีย ข้าวหอมมะลินิทรีย์และข้าวทั่วไปจากไทย และข้าวจากอียิปต์ ขายในประเทศเบลเยียม เดนมาร์ก ฝรั่งเศส และสวิตเซอร์แลนด์ พบว่า ปริมาณข้าวที่ขายใน 4 ประเทศอยู่ที่ 392.3 ตัน และ 544.9 ตัน ในปี 2545 และ 2546 ตามลำดับ เพิ่มขึ้น 38.9% (www.fairtrade.net) ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของบุญจิตและคณะ (2546) ที่ระบุว่า “ตลาดข้าวหอมมะลินิทรีย์ในสหภาพยุโรปมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น” ประกอบกับประเทศต่าง ๆ ให้ความสำคัญการรักษาสินค้าสิ่งแวดล้อมมากขึ้น สินค้าที่ส่งไปประเทศแถบยุโรปจะพิจารณาคุณภาพสินค้าสุขอนามัยและสิ่งแวดล้อม สินค้าเกษตรอินทรีย์จึงได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น (สถาบันวิจัยข้าว, 2547)?

เมื่อศึกษาปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ ณ สำนักงานค้าข้าวต่างประเทศ กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ พบว่า การส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ช่วงเดือนมกราคม 2546 - ตุลาคม 2548 ไปสหภาพยุโรป และอเมริกา มีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ และมีแนวโน้มการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ของไทยสูงขึ้น กล่าวคือ ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ในปี 2546 ประมาณ 390 ตัน และปี 2547 ประมาณ 760 ตัน (เป็นค่าประมาณการส่วนหนึ่งที่สุ่มจากการส่งออกข้าวหอมมะลิทั่วไป ตัวเลขนี้จึงไม่ได้เป็นปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ทั้งประเทศ) ทั้งนี้ บริษัทนครหลวงค้าข้าวคาดการณ์อัตราการเติบโตของข้าวอินทรีย์ประมาณ 20% ต่อปี (วัลลภ, 2547) ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของสำนักงานวิจัยธุรกิจถึงความต้องการของตลาดข้าวอินทรีย์ขยายตัวประมาณร้อยละ 15-20 ต่อปี (วิภาดา, 2548)

อย่างไรก็ดี เมื่อเทียบปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์กับข้าวหอมมะลิทั่วไปของไทย พบว่า ปริมาณการส่งออกข้าวหอมมะลินิทรีย์ก็น้อยมาก รวมทั้งเมื่อเทียบการนำเข้าข้าว

¹ จากการสัมภาษณ์ Mr. Laurent Lefebvre, Commerce Equitable, Fair Trade. เมื่อเดือนมิถุนายน 2548 ที่คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

หอมมะลินทรีย์กับปริมาณการนำเข้าข้าวอินทรีย์พันธุ์อินดิกาในสหภาพยุโรป ตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ก็ยังมีขนาดเล็กกว่ามาก (บุญจิตและคณะ, 2546)

ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินทรีย์ส่งออกให้ความเห็นเกี่ยวกับผู้บริโภคในตลาดต่างประเทศว่า ผู้บริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ในตลาดยุโรปและอเมริกาจะคำนึงถึงสุขภาพและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก แต่ตลาดเอเชียมีความคิดเช่นเดียวกับผู้บริโภคในเมืองไทย เป็นเหตุให้ข้าวหอมมะลินทรีย์ในตลาดเอเชียจึงไม่เคร่งครัดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เท่ากับตลาดในยุโรปและอเมริกา

ผู้ประกอบการค้าข้าวหอมมะลินทรีย์บางรายพบปัญหาตลาดสินค้าอินทรีย์ที่มีเกณฑ์มาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่แตกต่างกันในแต่ละประเทศ ประเด็นนี้เป็นปัญหาในการดำเนินการส่งออก ข้าวหอมมะลินทรีย์ได้รับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากองค์กรตรวจสอบรับรองมาตรฐาน (certification body) แห่งหนึ่ง ผู้ส่งออกสามารถส่งออกข้าวนี้ไปยังประเทศที่ยอมรับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานขององค์กรนั้นๆ แต่อาจจะไม่เป็นที่ยอมรับการรับรองมาตรฐานของการนำเข้าของอีกประเทศหนึ่ง ทำให้เกิดความจำกัดของการทำการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นอันมาก ในแง่นี้ บางบริษัทจึงต้องเลือกการตรวจสอบรับรองมาตรฐานโดยบริษัทนานาชาติซึ่งจะแก้ไขปัญหานี้ได้ แต่ก็ทำให้ต้นทุนที่เกิดจากการตรวจสอบรับรองมาตรฐานสูงขึ้นมากเพราะค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานโดยบริษัทนานาชาติสูงมาก

โดยสรุปแล้ว ภาวะด้านตลาดของข้าวหอมมะลินทรีย์ในระดับฟาร์มของกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด เป็นภาวะเสมือนการตลาดแบบมีสัญญาผูกมัด (contract farming) และได้ราคาพรีเมียมสำหรับเกษตรกรผู้ผลิตที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มหรือสหกรณ์ ส่วนตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ณ โรงสีข้าวในฐานะแหล่งรับซื้อราคาพรีเมียมมีแนวโน้มของการซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นมากในจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี ซึ่งให้เหตุผลของการรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้นเพราะคาดว่าจะมีตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มขึ้น

ในขณะที่ผลการศึกษาตลาดข้าวอินทรีย์ในประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์พบว่า ตลาดข้าวอินทรีย์ในประเทศเป็นตลาดเล็ก ผู้บริโภคยังไม่ตอบสนองความเป็นอินทรีย์ของข้าวหอมมะลินัก โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ที่มีราคาสูง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาผู้บริโภคกลุ่มศึกษาที่พบว่า การบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นประจำมีจำนวนผู้บริโภคค่อนข้างน้อย และพบว่าปัจจัยสำคัญของการสนใจซื้อ(หรือจะซื้อ) คือ ราคาของข้าวหอม

มะลิอินทรีย์ ความเชื่อถือความเป็นอินทรีย์ และความสะดวกในการซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์
อย่างไรก็ดี ผู้ประกอบการให้ความเห็นว่า ตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีแนวโน้มการเติบโตเพิ่มขึ้น

ส่วนตลาดข้าวอินทรีย์ในต่างประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์พบว่า
ตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่างประเทศเป็นตลาดเล็กเช่นเดียวกัน มีลักษณะตลาดเฉพาะ (niche
market) มีผู้บริโภคจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับผู้บริโภคข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งเมื่อเทียบการนำเข้า
ข้าวหอมมะลิอินทรีย์กับปริมาณการนำเข้าข้าวอินทรีย์พันธุ์อินดิกาในสหภาพยุโรป ตลาดข้าวหอม
มะลิอินทรีย์ก็ยังมีขนาดเล็กกว่ามาก อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากมูลค่าการส่งออกข้าวอินทรีย์ของ
ไทยพบว่าแนวโน้มการส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงขึ้น

ดังนั้น ในทางตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ พบว่า ยังไม่เอื้อมากนักต่ออาชีพการผลิตข้าว
หอมมะลิอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนในทางเศรษฐกิจของ
เกษตรกร

บทที่ 4

ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพ ในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร : ผลการศึกษาด้านนโยบายและการส่งเสริม

การสังเคราะห์ด้านนโยบายและการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะเป็นภาพรวมในระดับประเทศและระดับจังหวัด ซึ่งจะครอบคลุมถึงการส่งเสริมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับข้าวอินทรีย์ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มสันติอโศก ผู้ประกอบการค้าข้าว หน่วยงานพิเศษและหน่วยงานรัฐ โดยพบว่า นโยบายและการส่งเสริมข้าวอินทรีย์มักจะอยู่ในรูปเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรผสมผสาน หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ มากกว่าที่จะเป็นนโยบายและการส่งเสริมข้าวหอมมะลินทรีย์โดยตรง นอกจากนี้ยังพบว่า เป้าหมายของการส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ก็มีความแตกต่างกัน ตลอดทั้งมีกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งในที่นี้จะสรุปลักษณะเด่น ๆ เท่านั้นดังผลการศึกษาต่อไปนี้

4.1 การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชน

การส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ขององค์กรพัฒนาเอกชนมักไม่หมายเฉพาะการส่งเสริมเพียงข้าวอย่างเดียวซึ่งจะเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว แต่องค์กรพัฒนาเอกชนจะมีบทบาทส่งเสริมข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งระบบเกษตรอินทรีย์ในแนวคิดและการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนจะเป็นรูปแบบหนึ่งของระบบเกษตรกรรมทางเลือกหรือระบบเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งผูกอยู่ในขบวนการขับเคลื่อนงานพัฒนาชนบท ดังนั้น การศึกษาการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงต้องศึกษาถึงเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืน

การปรากฏตัวของระบบเกษตรกรรมทางเลือกมาจากเกษตรกรที่ทำเกษตรกรในไร่นาตั้งแต่อดีตแล้ว หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมที่เลืกรอดจากช่วงการนำแนวคิดการปฏิวัติเขียวเข้ามาใช้กับการเกษตรของไทย เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนทำงานร่วมกับเกษตรกรก็ได้พบระบบเกษตรกรรมที่ทำให้เกษตรกรมีภูมิคุ้มกันและพึ่งตนเองได้ จึงได้นำมาเป็นแนวทางการพัฒนาชนบทประมาณปลายทศวรรษ 2520 พร้อมทั้งทำการทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกับเกษตรกรจนเป็นองค์ความรู้ที่มีความมั่นใจ ซึ่งต่อมานำเสนอในชื่อเกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมยั่งยืนในท้ายที่สุด

นอกจากการเป็นแนวทางการพัฒนาชนบทแล้ว ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนยังเป็นแนวคิดและหลักการที่นำเสนอต่อสาธารณะ และรณรงค์เคลื่อนไหวเพื่อปรับเปลี่ยนนโยบายด้านการเกษตรของรัฐจากการพัฒนาเกษตรกรรมแผนใหม่สู่การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ลักษณะเช่นนี้ไม่ได้ปรากฏเฉพาะในประเทศไทย แต่ได้ปรากฏการเคลื่อนไหวในประเทศต่างๆ เช่นกัน ดังพัฒนาการของระบบเกษตรกรรมทางเลือกหรือระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในขบวนการขับเคลื่อนงานพัฒนาชนบทของไทยซึ่งจะได้เสนอในลำดับต่อไป²

ในช่วงแรกปลายทศวรรษ 2520 ระบบเกษตรกรรมทางเลือก/ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมักจะใช้คำศัพท์ เช่น เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม การเลี้ยงปลาในนาข้าว พุทธเกษตร วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ เป็นต้น แต่มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เป็นระบบเกษตรกรรมที่เกื้อกูลและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มุ่งผลิตอาหารให้เพียงพอต่อความเป็นอยู่ในครอบครัวและให้เกิดการพึ่งตนเอง จึงเน้นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก และเริ่มขยับการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกให้เป็นอาชีพของเกษตรกรที่มีการจัดการด้านการตลาดในช่วงทศวรรษ 2530 โดยมีโครงการที่มีกิจกรรมด้านการตลาดเกิดขึ้นในแต่ละภูมิภาค เช่น โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองร่วมกับกลุ่มเกษตรกรชมรมรักษาราชการชาติจังหวัดยโสธรทำเรื่องข้าวปลอดสารเคมี/ข้าวอินทรีย์ โครงการพืชผักปลอดสารเคมีจังหวัดสงขลาผลักดันตลาดพืชผักปลอดสารเคมี งานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 1 ที่กรุงเทพมหานคร ศูนย์รวบรวมและจำหน่ายสินค้าปลอดสารพิษอัมบุญจังหวัดเชียงใหม่ เครือข่ายผู้บริโภค เป็นต้น รวมทั้งได้มีการก่อตั้งสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ทำหน้าที่ให้บริการตรวจสอบและรับรองฟาร์มเกษตรอินทรีย์ การแปรรูปผลผลิตเกษตรอินทรีย์ และการจัดการผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ที่ได้มาตรฐาน

นอกจากการขยับตัวด้านการตลาดแล้ว การรณรงค์เคลื่อนไหวระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่สาธารณะเพื่อปรับเปลี่ยนนโยบายด้านการเกษตรของรัฐก็ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การจัดงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 1 เมื่อปี 2535 และครั้งที่ 2 ปี 2539 ซึ่งอาจจัดได้ว่าเป็นการเสนอระบบเกษตรกรรมยั่งยืนสู่สาธารณะอย่างชัดเจน มีองค์กรต่างๆ เข้าร่วมจัดงานในครั้งที่ 2 ทั้งหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น กรมวิชาการเกษตร สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มูลนิธิเด็ก มูลนิธิหมอชาวบ้าน มูลนิธิโกมลคีมทอง หน่วยอาสาสมัครแคนาดา และคณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา เป็นต้น การรณรงค์เคลื่อนไหวระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้กระทำจนกระทั่งสามารถบรรจุแผนงานและกิจกรรมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (2540-2544) ได้สำเร็จ แต่ไม่มีผลทาง

² ผู้สนใจอ่านรายละเอียดพัฒนาการเกษตรกรรมยั่งยืนได้ใน “ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน” โดยอนุสรณ์ อุณโณ

ปฏิบัติเพราะเมื่อเป็นแผนปฏิบัติการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ฉบับที่ 8 กลับไม่มีเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนปรากฏ องค์การพัฒนาเอกชนจึงเจรจาและผลักดันกระทรวงเกษตรฯ ให้มีแผนปฏิบัติเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน อันเป็นที่มาของการเคลื่อนไหวในทศวรรษ 2540

ในทศวรรษ 2540 กล่าวได้ว่าเป็นช่วงการผลักดันเกษตรกรรมยั่งยืนสู่ระดับนโยบายและมีผลทางปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยเริ่มในต้นปี 2540 มีการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้เกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืนได้เกิดผลปฏิบัติในขอบเขตทั่วประเทศ โดย “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก” ได้เข้าร่วมกับสมาชิกรวม 100 คน ในช่วงปีหลักชุมนุมประท้วงหน้าทำเนียบรัฐบาล เพื่อเรียกร้องเงินนโยบายให้รัฐบาลสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนและการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งอย่างจริงจัง เนื่องจากที่ผ่านมางบประมาณรัฐส่วนใหญ่ถูกใช้ไปในการพัฒนาเกษตรเชิงเดี่ยว/เกษตรเคมี และการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่ง อีกทั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ก็ได้กำหนดให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่เกษตรยั่งยืนและการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืนไว้แล้ว แต่ยังไม่เห็นผลจริงในทางปฏิบัติ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), 2546)” จนกระทั่งเมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณจำนวน 633 ล้านบาท ให้ดำเนินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ในความรับผิดชอบของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) นับแต่ปี 2544 ถึงปี 2547 มีพื้นที่ทำงานรวม 19 ภูมิภาคในภาคเหนือ กลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และได้ โดยมีวัตถุประสงค์ส่งเสริมการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และสร้างรูปแบบของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอันหลากหลายตามระบบนิเวศน์และวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนการเสริมสร้างความสามารถด้านการบริหารจัดการโครงการโดยชาวบ้านและองค์กรชุมชน

การปฏิบัติงานตามโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกรสู่เกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรมจำนวนหนึ่ง องค์กรเกษตรกรเพิ่มพูนทักษะการบริหารจัดการโครงการ รวมทั้งการพัฒนาองค์ความรู้ของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยการวิจัยในวิธีและรูปแบบต่าง ๆ แม้เมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยังคงมีบทบาทและทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนต่อไป

การผลักดันเงินนโยบายยังทำให้ระบบเกษตรกรรมทางเลือก/ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้รับการบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) ตลอดจนถึงมีผลต่อนโยบายด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อ นโยบายและการส่งเสริมของรัฐ

เมื่อศึกษาเฉพาะข้าวอินทรีย์ (ทั้งข้าวหอมมะลิและข้าวพันธุ์อื่นๆ) องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการส่งเสริมข้าวอินทรีย์ตั้งแต่กระบวนการผลิตจนถึงการตลาดทั้งในประเทศ และต่างประเทศ คือ สหกรณ์กรีนเนทและมูลนิธิสายใยแผ่นดินซึ่งเป็นหน่วยงานในเครือเดียวกัน โดยสหกรณ์กรีนเนทดำเนินการเชิงธุรกิจมาตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ในพื้นที่ อาทิ โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้ สหกรณ์กรีนเนทแล้ว ก็ยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ที่ดำเนินการเกี่ยวกับข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์อื่น ๆ ในท้องถิ่นโดยมิได้ทำการตลาดส่งออก เช่น ศูนย์รวบรวมและจำหน่ายสินค้าปลอดสารพิษอัมบุญจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

การส่งเสริมข้าวอินทรีย์ขององค์กรพัฒนาเอกชนจะเป็นลักษณะการพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกร การรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อให้เกิดการจัดการด้านการผลิตและการตลาดโดยเฉพาะตลาดที่เป็นธรรม(Fair Trade) รวมทั้งการผลิตที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภค อย่างไรก็ตาม พบว่า การจัดการด้านตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศยังเป็นจุดอ่อนของการทำงานด้านส่งเสริมข้าวอินทรีย์ขององค์กรพัฒนาเอกชน

4.2 การส่งเสริมกิจกรรมไร่สารพิษของสันติอโศก

นอกจากองค์กรพัฒนาเอกชนแล้ว องค์กรทางศาสนาเช่นสันติอโศก มีบทบาทเป็นอันมากในการส่งเสริมญาติธรรมให้หันมาทำกิจกรรมไร่สารพิษ ซึ่งโดยนัยแล้วมีความคล้ายคลึงกับเกษตรกรรมยั่งยืน ดังภาพกรณีชุมชนศรีชะอโศก อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่เริ่มจากญาติธรรมผลิตพืชผักและสมุนไพรไร่สารพิษ เมื่อปริมาณการผลิตเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ผู้นำชุมชนศรีชะอโศกจึงเปิดร้านขายผักและสมุนไพรที่อำเภอกันทรลักษ์ ประกอบกับเห็นว่า ในช่วงปี 2540 เกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ชาวบ้านมีปัญหานี้สินและอบายมุขกันมาก ชุมชนเดือดร้อน จึงรวมกลุ่มชาวบ้านที่มาฟังธรรมประมาณ 30 คน ปรึกษาหาทางแก้ไขปัญหาและก่อตั้งเป็นเครือข่ายกิจกรรมไร่สารพิษ ซึ่งเน้นการทำเกษตรไร่สารพิษ การลดละเลิกอบายมุข และเน้นคุณธรรม การกิจกรรมไร่สารพิษขยายไปตามสาขาของชาวอโศกทั่วประเทศ จึงได้รวมตัวก่อตั้งเป็นเครือข่ายกิจกรรมไร่สารพิษแห่งประเทศไทย(ครร.) ดำเนินกิจกรรมต่างๆ มากมายทั่วทั้งประเทศทั้งการผลิต การแปรรูป และการตลาด ภายใต้ความเชื่อทางศาสนาแนวสันติอโศก ซึ่งส่งผลต่อญาติธรรมและเกษตรกรปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นผสมผสานและเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก (นันทิยาและณรงค์, 2545)

การส่งเสริมกิจกรรมไร่สารพิษของสันติอโศกมีสิ่งที่น่าสนใจคือ การใช้ศีล 5 เป็นการรับรองมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์ทั้งข้าว พืชผัก และผลผลิตอื่น ๆ รวมทั้งการให้ความสำคัญแก่การบริโภคของญาติธรรมและผู้สนใจ นับเป็นการเน้นการตลาดผลผลิตอินทรีย์ขนาดใหญ่ภายในประเทศ กล่าวคือ ญาติธรรมและผู้สนใจทำการผลิตข้าว พืชผัก และผลผลิตอื่น ๆ ด้วยแนววิถีกรรมไร่สารพิษ และจำหน่ายแจกให้แก่ญาติธรรมและผู้สนใจ ซึ่งมีชาวสันติอโศกทั่วประเทศนับแสนคน ด้วยนัยนี้ การส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์จึงมิได้ผูกพันกับราคาของความเป็นอินทรีย์และการส่งออก แต่เป็นการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการบริโภคในสังคมของชาวอโศก

4.3 การส่งเสริมข้าวหอมมะลินทรีย์ของเอกชน

นครหลวงค้าข้าว³เป็นบริษัทประกอบการค้าข้าวแห่งแรกที่เข้าไปส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ตั้งแต่ปี 2533/34 โดยเลือกพื้นที่รอยต่อจังหวัดเชียงรายและพะเยา เมื่อแรกเข้าไปส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์เพราะบริษัทพบว่ามีตลาดเกษตรอินทรีย์ในต่างประเทศ แต่เมื่อทำการส่งเสริมระยะหนึ่ง บริษัทเห็นว่า การทำเกษตรอินทรีย์ควรมาจากความรักสิ่งแวดล้อม และการส่งเสริมที่ดีที่สุดคือ การรวมกลุ่มของเกษตรกรที่จัดการควบคุมดูแลกันเอง เกษตรกรได้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น และราคาข้าวที่ดีขึ้น ซึ่งจะช่วยการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร และการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

บริษัทนครหลวงค้าข้าวเริ่มต้นส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ใน 5 หมู่บ้าน ในราคาประกัน 10 บาท/กก. แต่ตลาดข้าวอินทรีย์ค่อนข้างแคบ จึงต้องลดพื้นที่การผลิตเหลือเพียง 2 หมู่บ้าน มีจำนวนเกษตรกรเข้าร่วมประมาณ 200 – 300 ราย บริษัทยังทำการส่งออกข้าวอินทรีย์ประมาณปีละ 2,000 ตัน ซึ่งเป็นสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับการส่งออกข้าวทั่วไปของบริษัท นอกจากข้าวแล้ว บริษัทได้ส่งเสริมเกษตรกรผลิตพืชผักอินทรีย์ แต่ก็พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ส่งเสริมไม่ถนัดในเรื่องนี้

นอกจากบริษัทนครหลวงค้าข้าวแล้ว ก็ยังมีบริษัทต่างๆ สนใจการส่งเสริมและรับซื้อข้าวอินทรีย์ อาทิ บริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด และบริษัทเจียเม้ง จำกัด เป็นต้น โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องในเรื่องค้าข้าวเข้ามาส่งเสริมเกษตรกรผลิตข้าวอินทรีย์มากขึ้น เช่น ในจังหวัดอุบลราชธานี มีผู้ประกอบการอย่างน้อย 2 รายที่ตั้งโรงสีและรับ

³ จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการบริษัท ท็อปออร์แกนิกโปรดักส์แอนด์ซัพพลายส์ จำกัด เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2548

เกษตรกรเป็นสมาชิกผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ โดยมีการส่งเสริมความรู้การผลิตข้าวอินทรีย์ การทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น

บริษัทเจียเม้ง จำกัด และบริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด เป็นผู้ประกอบการค้าข้าว บริษัทใหญ่อีก 2 แห่งที่หันมาส่งเสริมเกษตรกรผลิตข้าวอินทรีย์ โดยบริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด⁴ ซึ่งเป็นบริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ ตั้งอยู่ที่อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ได้ให้ข้อมูลว่า บริษัทได้ส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แก่เกษตรกรที่อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคามประมาณปี 2544 มีเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ผ่านการรับรองมาตรฐานจากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย (มกท.) จำนวน 5 รายในพื้นที่การผลิตประมาณ 70 ไร่ และบริษัทได้ร่วมกับหน่วยงานราชการจังหวัดบุรีรัมย์ดำเนินการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพื้นที่ 10,000 ไร่ ในปี 2547/48 ทั้งนี้บริษัทยังไม่ได้รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เหล่านี้ เพราะเกษตรกรขายข้าวในราคาที่รัฐบาลประกัน และในปี 2548/49 พื้นที่การเพาะปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ในจังหวัดบุรีรัมย์จะกระจายทุกอำเภอและเพิ่มเป็น 80,000 ไร่ ซึ่งบริษัทจะทำหน้าที่รับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานแล้ว

นอกจากการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แล้ว บริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด ยังได้ส่งเสริมเกษตรกรทำอาชีพอื่น ๆ อีก 6 อาชีพ เช่น การปลูกไม้ผล พืชผัก ข้าวโพดหวาน และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น การส่งเสริมอาชีพอื่นๆ นี้เป็นการสนองพระราชดำริของในหลวงในการแก้ไขปัญหารายได้ต่ำอันเนื่องจากการทำนาและแก้ไขปัญหาการว่างงานของเกษตรกรหลังฤดูการทำนา

สำหรับบริษัทเจียเม้ง จำกัด⁵ ซึ่งดำเนินการค้าข้าวมานานมากโดยรับซื้อข้าวจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ บริษัทดำเนินการส่งเสริมการผลิตข้าวแก่เกษตรกรโดยการให้ความรู้ตั้งแต่การเตรียมดิน การเพาะปลูก จนถึงการเก็บเกี่ยว ซึ่งจะเน้นคุณภาพของข้าวเป็นสำคัญ

สำหรับการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ บริษัทเพิ่งเข้ามาส่งเสริมและรับซื้อประมาณปี 2546 นี้ เพราะเห็นว่าข้าวอินทรีย์มีแนวโน้มสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ รวมทั้งกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์จะดีต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม ในระยะนี้เป็นช่วงที่บริษัทกำลังเรียนรู้เกี่ยวกับข้าวอินทรีย์ทั้งวงจร ซึ่งบริษัทพบปัญหาสำคัญคือ 1) ปริมาณและคุณภาพของข้าวอินทรีย์ยังไม่มีควมสม่ำเสมอเนื่องจากความเข้าใจไม่ตรงกันของผู้ผลิต ผู้ส่งเสริมการผลิต และผู้ขายผลผลิต 2) ความต้องการ

⁴ จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการโรงงานบริษัทกรุงเทพผลิตภัณฑ์ข้าว จำกัด เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2548

⁵ จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการทั่วไปฝ่ายบริหารบริษัทเจียเม้ง จำกัด เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2548

การรับรองมาตรฐานการผลิตของแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน ทำให้ช่องทางการขายถูกจำกัด และ3) การสนับสนุนของรัฐบาลขาดความต่อเนื่อง

4.4 การส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง

ปี 2532 มูลนิธิชัยพัฒนาร่วมกับหน่วยราชการต่าง ๆ ได้ดำเนินการศึกษาและพัฒนารูปแบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ตำบลเขาหินพัฒนา อำเภอนครหลวงพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี ซึ่งผลการศึกษาได้ทำให้แนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวปฏิบัติการส่งเสริมด้านการพัฒนาเกษตรกรรมของหน่วยงานราชการทุกระดับกระทรวงทบวงกรม โดยเฉพาะเมื่อบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ใช้งบประมาณ 900 กว่าล้านดำเนินการจัดตั้งศูนย์สาธิตเกษตรทฤษฎีใหม่ 8,000 ศูนย์ในระดับตำบล สนับสนุนปัจจัยการผลิตและแหล่งน้ำ การสร้างฟาร์มทดลองสาธิต การวางระบบบัญชีฟาร์ม ซึ่งมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการเป็นจำนวนมาก (อนุสรณ์, 2546) เกษตรทฤษฎีใหม่จึงเป็นแนวทางการพัฒนาเกษตรที่นำไปส่งเสริมแก่เกษตรกรอย่างใดก็ได้ เกษตรทฤษฎีใหม่ก็ได้รับการตีความและขยายผลตามความเข้าใจของหน่วยปฏิบัติซึ่งปรากฏเกษตรทฤษฎีใหม่ในลักษณะที่มีความแตกต่างกันพอสมควร เช่น การจัดแปลงตามสัดส่วนกิจกรรม และการใช้ปุ๋ยเคมี เป็นต้น

ในวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ที่ผ่านมานับเป็นบทเรียนของการพัฒนาที่ไม่สมดุลและไม่มีเสถียรภาพ ที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในวงกว้าง ซึ่งได้ทำให้ประชาชนชาวไทยทุกระดับในทุกภาคส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม และนักวิชาการ ย้อนกลับมาพิจารณาและทบทวนวิถีการดำเนินชีวิต และแนวทางการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมา แล้วหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาและดำเนินชีวิตตาม “แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง” ตามคำชี้แนะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชกรณียกิจของพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงแนวทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ การรู้จักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้รับไปเป็นแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมที่หน่วยงานต่าง ๆ ได้นำไปปฏิบัติ ดังเช่นรูปธรรมหนึ่งของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (เกษตรทฤษฎีใหม่เป็นส่วนปฏิบัติหนึ่งในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง) ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง คือ โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทามอันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดอุบลราชธานี ของกรมทหาร

ราบที่ 6 ได้แสดงรูปธรรมของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านต่างๆ เช่น การลดต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ด้วยการใช้จุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ (EM) รวมทั้งการเลี้ยงปลา กบ ในบ่อพลาสติกขนาดเล็ก การปลูกพืชผักสวนครัวรอบบ่อปลาและตามแนวรั้ว และการเลี้ยงไก่พื้นเมืองด้วยปลวกเป็นอาหารเสริม เป็นต้น (พิเชษฐ, 2545)

นอกจากนี้ ยังได้มีการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน เช่น การสัมมนาการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ในปี 2545 ผู้นำชุมชนได้ระบุถึงกิจกรรมในชุมชนที่มีความสอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียง คือ กิจกรรมการผลิตโดยเฉพาะภาคเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแต่ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างคุ้มค่าด้วยการหมุนเวียนทุนธรรมชาติและด้วยวิธีการทำเกษตรที่เน้นปลูกเพื่อกินก่อน เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกผักและข้าวปลอดสารพิษ การทำสวนสมุนไพร และการทำเกษตรผสมผสาน เป็นต้น (คณะทำงานโครงการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2546)

4.5 นโยบายและการส่งเสริมของรัฐ

ณ ปัจจุบัน เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน และเกษตรกรรมทางเลือกได้รับความสำคัญระดับชาติมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่การบรรจุเป็นนโยบายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และ 9 มีความชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อรัฐบาลชุดปัจจุบันประกาศยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติในช่วงปี 2547 ต่อเนื่องปี 2548 สาระสำคัญในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติคือ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการพึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเป็นการพึ่งพาตนเองในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพเพื่อใช้เองในประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยคำนึงถึงทุกมิติ ได้แก่ มิติของอาหารปลอดภัย มิติความปลอดภัยของเกษตรกร มิติของการประหยัดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินตราต่างประเทศ มิติแห่งการฟื้นฟูนิเวศของดินและทรัพยากรธรรมชาติ และมิติแห่งการสำนึกต่อผู้บริโภคของเกษตรกรผู้ผลิต

การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ระดับนโยบายได้มีการกระทำอย่างต่อเนื่อง โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ มีรองนายกรัฐมนตรีที่กำกับการบริหารราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน มีการจัดทำแผนพัฒนาเชิงบูรณาการ “การพัฒนาเกษตรอินทรีย์” ประจำปีงบประมาณ 2549 ในวงเงิน 1,262.166 ล้านบาท รองรับเพื่อผลักดันนโยบายให้ปรากฏเป็นรูปธรรม

ตลอดปี 2548 ได้มีกิจกรรมการประชุม การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การอบรม การรณรงค์ ตลอดจนถึงการสร้างกลไกการขับเคลื่อนให้เจ้าหน้าที่รัฐ เกษตรกรและประชาชนร่วมมือร่วมใจกันในการบรรลุสู่เป้าหมายเกษตรอินทรีย์ มีการสร้างระบบเครือข่ายเกษตรกรเพื่อให้เกิดการผลักดันการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตให้เป็นเกษตรอินทรีย์ มีแผนการวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์ การสร้างมูลค่าเพิ่มและพัฒนาสินค้าเกษตรอินทรีย์ โดยภาครัฐสนับสนุนเรื่องตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์และผลักดันให้เกษตรอินทรีย์มีมูลค่าสูงขึ้นเพื่อเป็นแรงจูงใจเกษตรกรปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์

กระแสเกษตรอินทรีย์ทำให้ข้าวซึ่งเป็นพืชหลักของการผลิตในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับความสนใจควบคู่กันมา โดยเมื่อวันที่ 7 กันยายน 2547 คณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบแนวทางการเพิ่มรายได้เกษตรกรรายกจนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในกรณีการเพิ่มมูลค่าข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีแนวทาง 8 ประการ (จากรายงานจังหวัดสุรินทร์, มานัส ลอศิริกุล และประสิทธิ์ กาญจนาน) คือ

4.5.1 สนับสนุนการพัฒนาพื้นฐานการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ โดยมีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ มีแหล่งศึกษาและสอนการผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างครบวงจร

4.5.2 สร้างการเชื่อมโยงการผลิตและการตลาด โดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และเอกชนร่วมสนับสนุนการรวมกลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์ จัดฝึกอบรมการผลิตให้ได้มาตรฐานที่ตลาดต้องการ และส่งเสริมการผลิตแบบมีสัญญาผูกมัด (contract farming)

4.5.3 สนับสนุน และพัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานอินทรีย์ให้เป็นที่ยอมรับของทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศโดยมีค่าใช้จ่ายที่เป็นธรรม

4.5.4 ให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมสนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยภาครัฐพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ ภาคเอกชนให้ความรู้ด้านการผลิตที่สอดคล้องกับตลาด เกษตรกรสร้างพื้นฐานความรู้การผลิตให้กับตนเอง ประชาชนชาวบ้านเผยแพร่องค์ความรู้ที่มีให้แก่เอกชนและชุมชน

4.5.5 สนับสนุนการสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยสนับสนุนเงินทุน เทคโนโลยี การตลาด พร้อมสิทธิประโยชน์และมาตรการจูงใจต่าง ๆ ให้แก่เอกชนและชุมชนในการแปรรูปข้าว

4.5.6 พัฒนาระบบชลประทานและบริหารจัดการน้ำให้ครอบคลุมพื้นที่ไร่นาของเกษตรกร โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิ

4.5.7 ปรับระบบไร่นาให้เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืชของเกษตรกร โดยดำเนินการตามแนวทางของกรมพัฒนาที่ดิน เพื่อระบายน้ำและจัดหาน้ำให้เพียงพอเช่นเดียวกับกรณีของทุ่งกุลาร้องไห้

4.5.8 พัฒนาโรงสีให้มีมาตรฐาน และส่งเสริมโรงสีข้าวชุมชนให้มากขึ้นโดยใช้กลไกและงบประมาณหมู่บ้าน SML สนับสนุน

จากนโยบายยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติส่งผลให้ภาคปฏิบัติในระดับจังหวัดมีปฏิบัติการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์กันอย่างมาก กล่าวสำหรับพื้นที่ศึกษา 6 จังหวัด คือ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ ยโสธร ร้อยเอ็ด และอำนาจเจริญ (ดูรายละเอียดของแต่ละจังหวัด) มีการชูคำขวัญการเป็นจังหวัดเกษตรอินทรีย์ การตั้งศูนย์ปฏิบัติการ การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ การสนับสนุนงบประมาณการทำเกษตรอินทรีย์ และกิจกรรมอื่น ๆ อีกมาก โดยเฉพาะการผลิตข้าวอินทรีย์ จังหวัดในพื้นที่ศึกษาให้ความสำคัญอย่างยิ่ง มีทั้งการรณรงค์และสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ การส่งเสริมสนับสนุนเกษตรอินทรีย์/ข้าวอินทรีย์ของหน่วยงานรัฐระดับจังหวัดทำให้เกษตรกรหันมาปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก

ส่วนที่ 2

อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ปัญหาคความยากจน :
ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก

บทที่ 5

ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก : ความเป็นไปได้ในการ เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

การพิจารณาระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักหรือเรียกว่าระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจนของเกษตรกรหรือไม่ ในที่นี้การสังเคราะห์จะแยกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เหตุผลหรือหลักฐานที่จะบ่งชี้ถึงความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน ส่วนที่สอง ในความเป็นอาชีพทางเลือกนั้น มีส่วนประกอบใดที่จะบ่งชี้ถึงระดับของศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน ดังผลต่อไปนี้

5.1 ความเป็นไปได้ของระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

จากการศึกษาเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจำนวน 119 รายใน 6 จังหวัด มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจนด้วยเหตุผล 5 ประการ คือ

5.1.1 ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเกือบ 100 % มีความเชื่อมั่นที่จะทำเกษตรผสมผสานที่มีข้าวอินทรีย์เป็นพืชหลักตลอดไป เพราะมีงานในฟาร์มทำต่อเนื่อง ไม่ต้องไปทำงานที่อื่นหรืองานนอกฟาร์มของตน มีอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้เป็นประจำ มีความรู้สึกสบายใจและพอใจอยู่กับธรรมชาติเมื่อทำงานในฟาร์มของตน และแม้ว่าราคาข้าวหอมมะลินทรีย์จะไม่ได้ราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรกลุ่มศึกษานี้ก็ยังผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ต่อไปด้วยเหตุผล 3 การ คือ 1) สามารถใช้ปัจจัยการผลิตของตนได้มากขึ้นทำให้ต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสดลดลง 2) ตนเองและครอบครัวไม่ต้องเสี่ยงภัยกับสารเคมีสังเคราะห์ และได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัยจากสารป้องกันกำจัดศัตรูพืช 3) เห็นว่าผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ต่อไร่สูงกว่าและคุณภาพดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ซึ่งทำให้มีรายได้ต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

เกษตรกรกลุ่มศึกษายังมีความมั่นใจวิถีการเกษตรลักษณะนี้เป็นวิถีชีวิต เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่มักมีประสบการณ์มากและมีอายุพอสมควร จึงมักเป็น “ผู้ตกผลึกทางความคิดและประสบการณ์” ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เอื้อต่อวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเองและความพอเพียง เกษตรกรจึงมีเป้าหมายทางอาชีพที่จะพัฒนาแปลงนาให้เป็นเกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เพื่อเป็นอาชีพที่มีความมั่นคงยั่งยืน ดังจะเห็นได้ว่าเกษตรกรหลายรายย้ายครอบครัวไปอยู่ที่แปลงเพื่อใช้เวลาและความใส่ใจกับแปลงเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ ยังพบว่า จากช่วงทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2540 มีจำนวนเกษตรกรสนใจหันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเพิ่มขึ้น โดยศึกษาช่วงเวลาทีเกษตรกรกลุ่มศึกษาจำนวน 118 รายหันมาทำเกษตรผสมผสาน พบว่า ช่วงทศวรรษ 2530 ซึ่งจัดได้ว่าเป็นช่วงบุกเบิกของเกษตรผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืน มีเกษตรกรกลุ่มศึกษาหันมาทำเกษตรผสมผสานเพียง 25 ราย แต่ในช่วงทศวรรษ 2540 (2540-2547) มีเกษตรกรกลุ่มศึกษาหันมาทำเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้นถึง 94 ราย คิดเป็นอัตราการเพิ่มขึ้นถึง 3.8 เท่า ดังตารางที่ 11

ตารางที่ 11 อัตราการปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นเกษตรผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนในช่วง

ทศวรรษ 2530 - 2540 ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

	จำนวนเกษตรกร(ราย)				รวม
	ก่อนปี 2535	2535-2539	2540-2544	2545-2547	
การปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรผสมผสาน	7	18	73	21	119
อัตราการเพิ่มขึ้น (ต่อ1)ช่วง 5 ปี	-	2.6	4.1	-	
อัตราการเพิ่มขึ้น (ต่อ1) ช่วง 10 ปี	-		3.8		

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

หมายเหตุ: ช่วงปี 2545-2547 ระยะเวลาเพียง 3 ปี จึงไม่นำมาหาค่าอัตราการเพิ่มขึ้นช่วง 5 ปี แต่ได้นำไปหาค่าอัตราการเพิ่มขึ้นช่วง 10 ปี

ดังนั้น การประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนได้สร้างความมั่นใจแก่เกษตรกรที่จะทำให้มีความพออยู่พอกินได้ จึงมีเกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนทั่วโลก (Humpert, 2000) โดยเฉพาะเกษตรกรที่ผ่านประสบการณ์การผลิตเชิงเดี่ยวและ/หรือการทำงานในเมืองมามากจนตกผลึกทางความคิดและประสบการณ์ชีวิต จะเป็นผู้มีความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งความมั่นใจต่ออาชีพนี้เป็นเหตุผลอันสำคัญต่อการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจน

5.1.2 การลดรายจ่ายด้านอาหารในครัวเรือน

เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานร้อยละ 98, 90, 98, และ 97 มีสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล ไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่า และพืชผัก ในแปลงเกษตร ตามลำดับดังตารางที่ 12 แสดงให้เห็นว่า ฟาร์มของเกษตรกรเกือบทั้งหมดของกลุ่มศึกษา 119 รายใน 6 จังหวัด มีผลผลิตในฟาร์มหลากหลาย และเมื่อศึกษารายละเอียดก็พบว่า สัตว์น้ำมีทั้งปลา กบ หอย ปู สัตว์เลี้ยงมีโค กระบือ สัตว์ปีก และสุกร ไม้ผล ไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าจำพวกมะม่วง มะพร้าว กล้วย มะนาว มะยม ฯลฯ ส่วนพืชผักมีทั้งผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจหลากหลายชนิด เช่น ผักเม็ก ใบบัวบก คื่นช่าย ผักชี หอม พริก และผักบุ้ง เป็นต้น

ตารางที่ 12 ความหลากหลายของการผลิตและการบริโภคผลผลิตในฟาร์มของเกษตรกรกลุ่มศึกษา จังหวัด

	ร้อยละของเกษตรกรที่มีการผลิต หลากหลายในฟาร์ม	ร้อยละของเกษตรกรที่ บริโภคผลผลิตในฟาร์ม
สัตว์น้ำในฟาร์ม	98.3	87.3
สัตว์เลี้ยงในฟาร์ม	89.9	63.2
ไม้ผล ไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าในฟาร์ม	98.3	90.5
พืชผักในฟาร์ม	97.5	96.7

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

ส่วนการบริโภคผลผลิตในฟาร์ม พบว่า เกษตรกรจำนวนร้อยละ 96, 90, และ 87 บริโภคพืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ตามลำดับ แต่มีเพียงร้อยละ 63 ที่บริโภคสัตว์เลี้ยง แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีอาหารในฟาร์มเพื่อการบริโภคในครัวเรือนโดยเฉพาะพืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ส่วนสัตว์เลี้ยงจะเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นรายได้มากกว่าการบริโภคในครัวเรือน การมีอาหารในฟาร์มที่หลากหลายและมีการบริโภคผลผลิตในฟาร์มทำให้ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารลดลง นอกจากนี้แล้ว แรงจูงใจประการหนึ่งของเกษตรกรที่หันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานคือ ความต้องการบริโภคผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีสังเคราะห์ตกค้าง และต้องการผลิตอาหารให้เพียงพอการบริโภคในครัวเรือนตลอดทั้งปี โดยนัยนี้จึงเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจประกอบกับเหตุผลทางสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว

5.1.3 การลดรายจ่ายด้านปัจจัยการผลิต

การทำเกษตรผสมผสานช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิตเกี่ยวกับปุ๋ย พันธุ์พืชและสัตว์ และการปราบศัตรูพืช โดยพบว่า การลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ การลดหรือเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์และสารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช เกษตรกรหันมาใช้ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด พืชปุ๋ยสด และการไถกลบตอฟาง ซึ่งการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยคอก การปลูกพืชปุ๋ยสดถั่วพรางและถั่วพุ่ม เกษตรกรจะใช้วัสดุและเมล็ดพันธุ์ถั่วพรางและถั่วพุ่มของตนเอง รวมทั้งการใช้น้ำหมักสูตรต่างๆ เพื่อปราบศัตรูพืชแทนสารเคมีสังเคราะห์ เกษตรกรส่วนใหญ่ทำน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เองโดยใช้วัตถุดิบในแปลงของตน เช่น สะเดา ตะไคร้หอม จิง เศษผัก และผลไม้สุก เป็นต้น

ดังกรณียค่าใช้จ่ายการปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์เทียบกับข้าวหอมมะลิทั่วไป พบว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 119 ราย มีค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสดเฉลี่ยเกี่ยวกับสารเคมีสังเคราะห์ สารอินทรีย์สำเร็จรูป สารอินทรีย์วัตถุดิบ และน้ำหมักชีวภาพ จำนวน 287 บาท/ไร่ ส่วนเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป 120 ราย มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเป็นเงินสดเกี่ยวกับสารเคมีสังเคราะห์ สารอินทรีย์สำเร็จรูป สารอินทรีย์วัตถุดิบ และน้ำหมักชีวภาพ 311 บาท/ไร่ ซึ่งถึงแม้จะไม่ต่างกันมากนัก แต่มีความแตกต่างอย่างชัดเจนในค่าใช้จ่ายเฉพาะปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ระหว่างข้าวหอมมะลิทั่วไป (210 บาท/ไร่) และข้าวหอมมะลินทรีย์ (23บาท/ไร่) ถึง 187 บาท/ไร่ หากเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ จะทำให้ลดการนำเข้าปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ได้เป็นอันมาก

นอกจากนี้ เกษตรกรกลุ่มศึกษาจำนวนร้อยละ 96 ระบุถึงการใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้ไปใช้เป็นประโยชน์กับการผลิตอีกอย่างหนึ่ง ดังตารางที่ 13 ซึ่งแสดงว่า เกษตรกรสามารถใช้วัสดุในฟาร์มเพื่อลดต้นทุนการผลิตได้

ตารางที่ 13 การใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้ไปใช้เป็นประโยชน์กับการผลิตอีกอย่างหนึ่งของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 6 จังหวัด

	ร้อยละของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน
การใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้ในฟาร์ม	96.6
ไม่ได้ใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้ในฟาร์ม	3.4
รวม	100

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

สำหรับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับพันธุ์พืชและสัตว์ พบว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานกลุ่มศึกษาใน 6 จังหวัดร้อยละ 43.4 ได้พันธุ์พืชและสัตว์จากการซื้อจากเอกชน หน่วยงานราชการ และเพื่อนบ้าน เมื่อพิจารณาการได้มาซึ่งพันธุ์แต่ละชนิด พบว่า มีจำนวนเกษตรกรสามารถขยายพันธุ์พืชผักและไม้ผลได้ร้อยละ 44 และ 15 ตามลำดับ ส่วนพันธุ์สัตว์น้ำ เกษตรกรเลือกพันธุ์สัตว์น้ำที่สามารถขยายพันธุ์ตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ เกษตรกรซื้อพันธุ์สัตว์น้ำค่อนข้างน้อย แต่เกษตรกรจะซื้อพันธุ์สัตว์เลี้ยงมากที่สุด ดังตารางที่ 14

ตารางที่ 14 การได้มาซึ่งพันธุ์พืชและสัตว์ของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

	ได้รับจาก พ่อแม่/ญาติ (%)	ขยายพันธุ์ ตาม ธรรมชาติ (%)	ขยายพันธุ์ โดยเจ้าของ ฟาร์ม(%)	ได้รับจาก หน่วยงาน ราชการ(%)	ซื้อจาก แหล่งต่างๆ (%)
สัตว์น้ำในฟาร์ม	4.2	64.4	0.0	7.0	24.5
สัตว์เลี้ยงในฟาร์ม	38.8	0.0	0.0	1.9	59.3
ไม้ผล ไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าในฟาร์ม	16.6	6.7	15.3	10.7	50.8
พืชผักในฟาร์ม	13.4	3.3	44.0	0.0	39.2
เฉลี่ยการได้มาซึ่งพันธุ์พืชและสัตว์(%)	18.2	18.6	14.8	4.9	43.4

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

จากตารางแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรลดค่าใช้จ่ายด้านพันธุ์พืชและไม้ผลได้แต่ก็ยังคงต้องซื้อจากแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะพันธุ์สัตว์ มีข้อสังเกตคือ เกษตรกรได้รับพันธุ์พืชและสัตว์จากพ่อแม่และญาติพี่น้องเป็นสัดส่วนที่สูง แสดงว่า มีการช่วยเหลือพึ่งพากันในระบบเครือญาติอยู่มาก

5.1.4 การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม

เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีผลผลิตทั้งสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล และพืชผักในฟาร์ม ซึ่งเกษตรกรจำนวนร้อยละ 37, 57, 62, และ 54 มีรายได้เพิ่มจากการจำหน่ายสัตว์น้ำ, สัตว์เลี้ยง, ไม้ผล, และพืชผัก ตามลำดับ ดังตารางที่ 15

ตารางที่ 15 การเพิ่มรายได้จากฟาร์มของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานกลุ่มศึกษา 6
จังหวัด

	ร้อยละของเกษตรกรที่จำหน่ายผลผลิตในฟาร์ม
สัตว์น้ำในฟาร์ม	37.1
สัตว์เลี้ยงในฟาร์ม	57.5
ไม้ผล ไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าในฟาร์ม	65.1
พืชผักในฟาร์ม	54.4

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

แสดงว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีรายได้จากฟาร์มเพิ่มขึ้น โดยการปลูกพืชผักช่วยให้มีรายได้ประจำวัน การเลี้ยงปลา สุนัข โค และกระบือ ให้รายได้เป็นครั้งคราว การปลูกไม้ผลให้รายได้เป็นฤดู อย่างไรก็ตาม จำนวนเกษตรกรที่จำหน่ายผลผลิตจากฟาร์มยังไม่สูงนัก โดยเฉพาะการผลิตสัตว์น้ำ แสดงว่าการผลิตในแปลงเกษตรผสมผสานยังมีปริมาณไม่มากพอที่จะจำหน่ายได้ทุกราย แต่สามารถผลิตได้เพียงพอในการเป็นอาหารของครอบครัว

เมื่อพิจารณาแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปีของเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานทั้ง 6 จังหวัด พบว่า สัดส่วนรายได้จากข้าวหอมมะลิยังมีสูงถึงร้อยละ 49 ของรายได้ที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปี ในขณะที่รายได้จากผลผลิตเกษตรอื่นๆ มีร้อยละ 27 ของรายได้ที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปี ดังตารางที่ 16

ตารางที่ 16 สัดส่วนแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปีของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน
กลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

	สัดส่วนของแหล่งรายได้ของเกษตรกร
รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิ	49.0
รายได้จากเกษตรอื่นๆ	27.1
รายได้จากการรับจ้าง	4.6
รายได้จากการทำของขาย	9.1
รายได้จากผู้อื่นให้	6.7
รายได้จากแหล่งอื่นๆ	3.5

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

สัดส่วนรายได้จากแหล่งต่างๆ ของเกษตรกร แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานยังมีรายได้หลักจากเกษตรกรรมทั้งข้าวหอมมะลิและผลผลิตเกษตรอื่นๆ รวมถึงร้อยละ 76 ในขณะที่รายได้จากการรับจ้างมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.6 เท่านั้น รวมทั้งสัดส่วนรายได้จากผู้อื่นให้เช่นบุตรมีเพียงร้อยละ 6.7 ดังนั้น อาจสรุปเป็นเบื้องต้นได้ว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานโดยมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักมีรายได้จากเกษตรกรรมโดยไม่ต้องพึ่งรายได้จากการทำงานรับจ้างและการได้รับเงินจากบุตรหลาน

5.1.5 การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนา และแปลงการผลิตผสมผสานที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าทรัพย์สิน

การทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเกิดขึ้นได้หลายลักษณะ บางรายอาจเกิดจากการทดลองการฟื้นฟูสภาพดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์เพื่อผลิตข้าวอินทรีย์ บางรายขุดบ่อเลี้ยงปลาและใช้น้ำในการปลูกพืชผักสวนครัว และอื่นๆ อีกหลายรูปแบบ (อ่านรายละเอียดรูปแบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานได้ในรายงานแต่ละจังหวัด) การก่อตัวเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกร 119 ราย ใน 6 จังหวัดชี้ให้เห็นว่า เป็นการเรียนรู้จากวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ต้องการพัฒนารูปแบบการผลิตของตนให้เป็นอาชีพที่พออยู่พอกิน อยู่รอดได้ และมีความมั่นคงพอสมควร นับเป็นการออมทรัพย์สินที่มีมูลค่าต่อเกษตรกรซึ่งจำแนกได้ 3 ประการ คือ

5.1.5.1 การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนา

การฟื้นฟูดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทั้งปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด การไม่เผาตอซังข้าวแต่เปลี่ยนเป็นการไถกลบตอซังแทน การปลูกพืชหลังนาพวกพืชตระกูลถั่ว ข้าวโพด และอื่นๆ อีก รวมทั้งการป้องกันกำจัดโรค แมลง และศัตรูพืชด้วยสารสมุนไพรและน้ำหมักชีวภาพแทนการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ทำให้เกิดความหลากหลายทางธรรมชาติทั้งพืชและสัตว์ ความสมดุลของธรรมชาติกลับคืนมา ตัวห้าตัวเบี่ยนเพิ่มขึ้น เช่น แมงมุม และแมลงเต่าทอง เป็นต้น

ความอุดมสมบูรณ์ของดินและระบบนิเวศแปลงนาที่มีความสมดุลตามธรรมชาตินับเป็นการสร้างทรัพย์สินที่มีมูลค่า เป็นต้นทุนการผลิต และเป็นรากฐานของระบบเกษตรกรรม ซึ่งจะทำให้เกษตรอินทรีย์ผสมผสานเป็นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Environmental Capital) ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร

5.1.5.2 แปลงการผลิตผสมผสานที่อุดมสมบูรณ์

การสร้างแปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานนับตั้งแต่การมีน้ำเลี้ยงปลาและใช้น้ำในการปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ประเภทโค กระบือ เป็ด ไก่ สุกร และการปลูกทั้งไม้ผลและไม้ยืนต้นที่สร้างความร่มรื่นแก่แปลง ทำให้แปลงการผลิตผสมผสานมีความอุดมสมบูรณ์ อันก่อให้เกิดแหล่งอาหารของครอบครัว แหล่งปัจจัยการผลิตในฟาร์ม แหล่งรายได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือการเป็นแหล่งสร้างความสุขทางจิตใจกับธรรมชาติ และเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิตยามแก่เฒ่า เนื่องจากแปลงเกษตรผสมผสานเป็นการออกแบบหนึ่งที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นทุนมนุษย์(Human Capital) และทุนกายภาพ(Physical Capital) ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคาความยากจนของเกษตรกร

5.1.5.3 ความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์

การออมที่เป็นทรัพย์สินที่สำคัญยิ่งยวดไม่ด้อยกว่าทรัพย์สินที่เป็นตัวเงินคือทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งเป็นการสะสมความรู้จากประสบการณ์ทั้งทางเทคนิคการผลิตและการตลาด ทั้งการดำเนินชีวิตที่นำพาครอบครัวให้อยู่รอดได้ ตลอดจนรวมถึงการสืบทอดให้แก่ลูกหลานของตน ดังกรณีนายหนู ขจัดโรคา ที่เชื่อว่าความรู้ของตนเป็นการออมทางปัญญาเพราะสามารถแนะนำและถ่ายทอดความรู้แก่นุตรชาย คือ นายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา ซึ่งปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มเกษตรธรรมชาติ ตำบลหมอ อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์ (รายงานจังหวัดสุรินทร์, มานัส ลอศิริกุล และประสิทธิ์ กาญจนนา)

นอกจากนี้ ความรู้ยังต้องพัฒนาเพิ่มขึ้นโดยเกษตรกรให้ความเห็นว่า ยังต้องการความรู้เพิ่มเติม หรือแม้ว่าจะมีความรู้เพียงพอแล้ว แต่ก็ยังขวนขวายหาความรู้ ต้องการค้นหาดลองสิ่งใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้กับตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้น ความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์จึงเป็นการออมที่เป็นทรัพย์สินดังทุนมนุษย์(Human Capital) ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคาความยากจนของเกษตรกร

5.2 ระดับการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจนของเกษตรกร

แม้ว่าระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะมีความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจน แต่จะมีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจน

มากนักน้อยเพียงใด กล่าวคือ ตั้งแต่ระดับต่ำ กลาง จนถึงระดับสูงนั้น ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของ ส่วนประกอบของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นไปตามปัจจัยต่อไปนี้

5.2.1 การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย

แปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะต้องสร้างการผลิตที่หลากหลายชนิด ที่สำคัญ จะต้องมีการจัดการให้เกิดการผสมผสานของความหลากหลายเหล่านั้นโดยการใช้ประโยชน์หรือ เกื้อกูลกันของการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Chang (1987) ที่เสนอว่า วัตถุประสงค์หลัก ของการทำเกษตรผสมผสานก็เพื่อใช้ศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพ เต็มที่และสูงที่สุด ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนการผลิตที่ทำให้เกิดระบบของ เกษตรกรรมที่มีความสมดุลและเกื้อกูล ลักษณะความหลากหลายและเกื้อกูลของระบบเกษตรนั้น จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับของศักยภาพการเป็นอาชีพทางเลือกที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน

5.2.2 การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด

ความเป็นอาชีพทางเลือกที่แก้ไขปัญหาความยากจนจะมีศักยภาพสูงขึ้นตามระดับการ พึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเอง ถ้าเกษตรกรสามารถนำผลผลิตหรือผลพลอยได้จากการ ผลิตอย่างหนึ่งไปเป็นประโยชน์กับการผลิตหนึ่ง ก็จะมีโอกาสลดต้นทุนการผลิตมากขึ้น แต่ถ้า การผลิตในฟาร์มยังต้องอาศัยปัจจัยการผลิตด้วยการซื้อจากภายนอก ความเป็นอาชีพทางเลือกที่มี ศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนจะลดลง

5.2.3 การผลิตหลักอื่นนอกจากข้าวซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการ

ในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกรกลุ่มศึกษา พบว่านอกจากข้าวแล้ว การผลิตที่จะเป็นการผลิตหลักได้แก่พืชผักสวนครัว ไม้ผล การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องโดยเฉพาะโค ปลา ถั่วลิสงหรือพืชหลังนา ซึ่งเกษตรกรสามารถทำการผลิตเป็นรายได้เพราะเป็นผลผลิตที่ตลาด ต้องการ ดังตารางที่ 17

ตารางที่ 17 ผลผลิตหลักของฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด
ในความเห็นของเกษตรกรและนักวิจัย

สุรินทร์	ศรีสะเกษ	อุบลราชธานี	อำนาจเจริญ	ร้อยเอ็ด	ยโสธร
ไม้ผล เช่น มะพร้าว น้ำหอม มะม่วง มะกอกน้ำ	ไม้ผลและสัตว์ น้ำ	พืชผักสวน ครัว	สัตว์เคี้ยวเอื้อง โดยเฉพาะโค	พืชผักสวน ครัว	พืชผักสวนครัว เปิด และสัตว์ น้ำ จำพวกปลา กบ
ถั่วลิสง	พืชผักสวนครัว	ปลา	ปลากินพืช หรือสัตว์น้ำ อื่นๆ	ไม้ผล	ไม้ผล
พืชผักสวนครัว	ปศุสัตว์ เช่น โค สุกร	ไม้ผล		ถั่วลิสง	ไม้ยืนต้น เช่น กฤษณา สะเดา มะพร้าว เป็น ต้น

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

การผลิตในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจึงควรมีการผลิตอื่นๆ ตามศักยภาพของพื้นที่ของเกษตรกร สิ่งสำคัญคือ การผลิตหลักนั้นควรเป็นสิ่งที่ตลาดต้องการและมีโอกาสสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร ดังกรณีตัวอย่างในจังหวัดศรีสะเกษพบว่า เกษตรกรบางรายทำการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นการผลิตหลักของฟาร์มเกษตรผสมผสานโดยการจัดการที่ใช้ต้นทุนต่ำ ไม้ผลเป็นกิจกรรมรอง ส่วนการปลูกข้าวจะใช้พื้นที่นาเพียงสองไร่เศษเพราะเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน บางรายทำสวนไม้ผลเป็นกิจกรรมหลักควบคู่กับการเลี้ยงจิ้งหรีดซึ่งใช้พื้นที่น้อยแต่ให้ผลตอบแทนที่ดีและตลาดมีความต้องการสูง หรือกรณีจังหวัดอำนาจเจริญที่เห็นว่า การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องพวกโคร่วมกับการปลูกข้าวจะมีความเหมาะสมกับเกษตรกรในการทำฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน หรือจังหวัดยโสธรเห็นว่า เกษตรกรควรทำการผลิตที่ให้ผลตอบแทนเป็นระยะสั้นภายใน 1 ปี ระยะกลาง 1-3 ปี และระยะยาว 3 ปีขึ้นไป

ลักษณะการผลิตในแปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีการผลิตหลักนอกจากข้าวที่เป็นที่ต้องการของตลาดจะเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสาน

5.2.4 การเก็บผลผลิตออกขายเป็นรายได้

เกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานจะให้ผลผลิตบางประเภทไม่มากนัก เพราะการผลิตจะไม่เป็นแบบการผลิตจำนวนมาก เกษตรกรจึงต้องเก็บผลผลิตออกขายมากบ้างน้อยบ้างในชุมชน และฟาร์มที่อยู่ใกล้ตลาดจะมีความได้เปรียบกว่าฟาร์มที่อยู่ไกลตลาด บางครั้งในชุมชนอาจจะรองรับผลผลิตไม่ได้ทั้งหมด เกษตรกรต้องทำผลผลิตมาขายที่ตลาดระดับอำเภอซึ่งยังเป็นตลาดท้องถิ่นที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงได้ (Hollander, 1984)

การเก็บผลผลิตออกขายเป็นรายได้หรือการมีแหล่งขายผลผลิตอินทรีย์จึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน ดังกรณีของการเปิดตลาดนัดสีเขียวทุกวันเสาร์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดสุรินทร์ ทำให้เกษตรกรที่มีผลผลิตจำนวนไม่มากจากฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานสามารถนำออกจำหน่ายได้ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เป็นประจำ

5.2.5 ความเอาใจใส่หลักในการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

ประการสุดท้ายที่จะบ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานคือ การเอาใจใส่หลักในการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน จากการศึกษาพบว่า ถ้าเกษตรกรอาศัยอยู่ในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะมีโอกาสสูงในการพัฒนาและดูแลเอาใจใส่ฟาร์มอย่างใกล้ชิด รวมถึงทั้งการกินการอยู่และการเก็บผลผลิตขายเป็นรายได้จะเป็นไปได้มาก การออกนอกฟาร์มบ่อยหรือออกไปนาน ๆ จะทำให้ฟาร์มไม่มีผลิตภาพ (Productivity) เท่าที่ควร

ส่วนที่ 3

การรวมกลุ่มของเกษตรกร : ความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือก
ที่จะเสริมศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน

บทที่ 6

การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกร : ความแข็งแกร่งในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มี ศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร

การรวมกลุ่มของเกษตรกรและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิหรือผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักมีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของ “การเป็นอาชีพทางเลือก” โดยเฉพาะศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน เพราะการรวมกลุ่มของเกษตรกรทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อันเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญาและรวมปัญญาในการจัดการกับปัญหาของตน และริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมที่ยังประโยชน์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การรวมกลุ่มสามารถเพิ่มอำนาจการต่อรองในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทั้งในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายของประเทศ (นันทิยาและณรงค์, 2547)

ผลการวิจัยทั้ง 6 จังหวัดระบุตรงกันว่า เกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้งเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิในเกษตรผสมผสาน มีการรวมกลุ่มเกือบ 100 % ในรูปแบบต่างๆ เช่น

1. กลุ่มเกษตรกรบ้านโนนคำดื้อ อำเภอเบญจลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ

2. สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิในเกษตรผสมผสาน สหกรณ์มีสมาชิกจำนวน 1,208 คนจากจำนวน 47 กลุ่มในพื้นที่ 10 อำเภอของจังหวัดอุบลราชธานี

3. สหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จำกัด เป็นระบบเครือข่ายโดย สหกรณ์เป็นเสมือนแม่ข่าย โดยมีกลุ่มเกษตรกรเป็นสมาชิกข่าย กล่าวคือ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิระยะปรับเปลี่ยนรวมกลุ่มเป็นชมรมเกษตรกรอินทรีย์กิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิรวมกลุ่มเป็นกลุ่มเกษตรธรรมชาติท่าตูมตำบลหนองบัว และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิในเกษตรผสมผสานรวมกลุ่มเป็นกลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ ตำบลทมน้อย ทั้งสามกลุ่มเป็นสมาชิกเครือข่ายของสหกรณ์

4. กลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรผสมผสาน

5. กลุ่มพัฒนาอาชีพสตรีบ้านโจด ตำบลนาเมือง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด สมาชิกทำการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ และมีกิจกรรมอาชีพอื่น ๆ ด้วย เช่น ผลิตภัณฑ์ให้สดและเห็นแปรรูป เป็นต้น

การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรเป็นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์/เกษตรผสมผสานหรือไม่ นั้น จะพิจารณาจากบทบาทของกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ และผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ในเกษตรผสมผสาน 5 ด้าน คือ ด้านกำลังใจ การเรียนรู้ การควบคุมการผลิต ความมั่นคงทางอาหาร และทางเศรษฐกิจ ดังนี้

6.1 การสร้างพลังทางด้านกำลังใจในการทำเกษตรอินทรีย์

ความเป็นอาชีพทางเลือกจะเป็นสิ่งที่ไม่ใคร่มีใครทำในระยะแรก ต้องอาศัยความกล้าทำสิ่งใหม่ กล้าได้กล้าเสีย รวมทั้งการยอมรับคำวิจารณ์จากเพื่อนบ้าน ซึ่งเกษตรอินทรีย์ไม่ว่าจะเป็นข้าวอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสานในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นสิ่งใหม่ ยังไม่มีใครมีเกษตรกรทำการผลิตโดยไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่เกษตรกรคุ้นเคยมานาน เกษตรกรจึงมีความไม่มั่นใจและไม่แน่ใจกับการได้ผลผลิตโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นรายได้หลักของเกษตรกร เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนมาทำข้าวหอมมะลินิธิ์หรือการปรับที่นามาทำการผลิตแบบผสมผสาน เกษตรกรจึงต้องกล้าเสี่ยงกับผลที่จะเกิดขึ้น การรวมกลุ่มของผู้ที่เลือกทำสิ่งใหม่จากสิ่งที่เคยปฏิบัติจึงเป็นสิ่งที่มิมีบทบาทต่อกำลังใจอย่างยิ่ง

ลักษณะหรือรูปแบบการสร้างพลังใจจะเป็นแบบตามธรรมชาติหรือแทรกอยู่ในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม โดยเฉพาะกิจกรรมการเรียนรู้มักจะก่อให้เกิดการสร้างกำลังใจซึ่งกันและกัน เช่น การศึกษาดูงานภายในกลุ่ม การเขียนเขียนแปลงนา และการอบรมปฏิบัติการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น

จากการศึกษานี้พบว่า การรวมกลุ่มมีบทบาทที่จะเสริมสร้างกำลังใจของเกษตรกรในการทำเกษตรอินทรีย์ในแง่การเป็นอาชีพทางเลือกในช่วงสำคัญ 2 ช่วง คือ

1. ช่วงระยะเริ่มต้น เกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้งผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสานเกือบ 100 % ได้ระบุถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มในระดับมากต่อการให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และดัชนีของเกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดอำนาจเจริญซึ่งเป็นสมาชิกของสวนสาละวิน(กลุ่มสันติอโศก)ได้รวมกลุ่มทดลองทำข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ 1 ไร่ และนำผลการทดลองมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกลุ่ม ซึ่งได้สร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรมากขึ้น

2. ช่วงที่มีภาวะวิกฤติทางธรรมชาติเช่นฝนแล้งทิ้งช่วง การเกิดโรคแมลง หรือช่วงราคาผลผลิตตกต่ำ การรวมกลุ่มจะช่วยเป็นกำลังใจซึ่งและกันโดยการปรึกษาหารือการแก้ไขปัญหาการแบ่งปันปัจจัยการผลิต เช่น ต้นกล้า ให้แก่กัน รวมถึงทั้งการช่วยเหลือที่เป็นรูปธรรมอื่นๆ ที่ทำให้เกิดกำลังใจ

6.2 การสร้างพลังการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์

บทบาทต่อการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์จัดได้ว่าเป็นกิจกรรมเด่นที่สุดของการรวมกลุ่ม ดัชนีจังหวัดอุบลราชธานี เกษตรกรกลุ่มศึกษาร้อยละ 96 มีความเห็นตรงกันว่า กลุ่มเป็นเสมือนโรงเรียนที่มีครูคอยให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืน ทั้งในด้านการผลิต เช่น การสาธิตการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพอินทรีย์ และการแนะนำการเตรียมรับการตรวจสอบมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นต้น ด้านการตลาดที่จะให้ความรู้ด้านราคา ตลอดจนความรู้ด้านนโยบายการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Hassanein (1997) ที่พบว่า เกษตรกรเห็นคุณค่าของการรวมกลุ่มที่เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ในเกษตรกรรมยั่งยืน

การรวมกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้ง 6 จังหวัดยังทำให้ได้รับการสนับสนุนด้านความรู้จากหน่วยงานต่างๆ ได้ง่าย ซึ่งเป็นหลักการหรือนโยบายของหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่มักจะจัดการอบรมเรียนรู้ให้แก่กลุ่มอยู่แล้ว

6.3 การสร้างพลังการควบคุมการผลิตในการทำเกษตรอินทรีย์

ปัญหาหนึ่งของผลผลิตอินทรีย์เช่นข้าวหอมมะลิอินทรีย์คือ ความเชื่อถือต่อความเป็นอินทรีย์ของผลผลิตนั้นๆ การรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ทำให้เกิดการควบคุมการผลิตให้เชื่อถือได้นั้น เป็นเบื้องต้นของการตรวจสอบมาตรฐานความเป็นอินทรีย์ เพราะสมาชิกภายในกลุ่มซึ่งเป็นเพื่อนบ้านหรือเครือญาติจะรู้จักกันเป็นส่วนใหญ่ถึงความซื่อตรงต่อการผลิตในรูปแบบอินทรีย์หรือไม่ ในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการใช้พลังกลุ่มเพื่อควบคุมคุณภาพการผลิต เพราะหากมีสมาชิกคนใดทำให้ผลผลิตไม่เป็นที่น่าเชื่อถือ ก็จะส่งผลเสียต่อผลผลิตทั้งหมดของกลุ่มได้

บทบาทของกลุ่มต่อการควบคุมการผลิตจะอยู่ใน 3 รูปแบบ คือ การตั้งกรรมการตรวจสอบการผลิตเป็นการภายใน การตรวจเยี่ยมและให้คำแนะนำ และการตั้งกฎระเบียบ ซึ่งทั้งสามรูปแบบนี้จะเป็นการทำในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ต้องมีกระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานอินทรีย์จากหน่วยงานภายนอก ส่วนกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จำหน่ายในท้องถิ่นหรือขายสู่ตลาดแบบข้าวหอมมะลิทั่วไป กลุ่มก็จะไม่เคร่งครัดต่อการควบคุมการผลิต หรือกล่าวได้ว่า ความเป็นกลุ่มไม่ได้มีผลต่อการควบคุมการผลิตมากนัก

6.4 การสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหารในการทำเกษตรอินทรีย์

ความมั่นคงทางอาหารในที่นี้จะหมายถึงสองนัย นัยแรกความเพียงพอของอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือนจะได้จากแปลงเกษตรผสมผสานซึ่งเป็นความมั่นคงลักษณะปัจเจกซึ่งได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน และนัยสองความมั่นคงทางอาหารจะมาจากการพึ่งพากันของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งจากการศึกษานี้พบว่า เกษตรกรมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตภายในกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดการพึ่งพากัน โดยพบเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะมีผลผลิตและปัจจัยการผลิตมาแลกเปลี่ยนกันอันสืบเนื่องจากเกษตรกรผลิตอาหารได้เอง มีผลผลิตหลากหลายตลอดปี และผลิตได้มากเกินความต้องการบริโภค ส่วนเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนจะแลกเปลี่ยนเฉพาะปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น

การแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตทำให้เกิดการพึ่งพากันภายในกลุ่มซึ่งส่งผลให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันขึ้น การแลกเปลี่ยนผลผลิตยังเป็นการเอื้อเพื่อต่อญาติมิตรเพราะมิได้มีการตีราคาของสิ่งของ แต่เสมือนเป็น “การให้” หรือ “ของฝากของเพื่อน” ตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน โดยวิธีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตมักจะกระทำตามวาระการประชุมต่าง ๆ

โดยเฉพาะช่วงการศึกษาดูงานภายในสมาชิกซึ่งมีลักษณะการเยี่ยมชมไปในตัว เกษตรกรเจ้าของแปลงมักมีของฝาก เช่น กล้าไม้ พันธ์ หรือผลผลิตตามฤดูกาลนั้นๆ แก่ผู้มาเยี่ยมชมเสมอ

6.5 การสร้างพลังด้านเศรษฐกิจในการทำเกษตรอินทรีย์

การรวมกลุ่มของเกษตรกรทำให้เกิดพลังด้านเศรษฐกิจที่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน กล่าวคือการรวมกลุ่มทำให้เกิดอำนาจการต่อรองทางเศรษฐกิจซึ่งพบจากการศึกษาการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน 4 ประการคือ

6.5.1 บทบาทการซื้อปัจจัยการผลิตร่วมกัน

การซื้อปัจจัยการผลิตร่วมกันดังกรณีของกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานีได้ร่วมกันซื้อปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้รับการรับรอง ทำให้ซื้อปริมาณมาก สามารถประหยัดค่าขนส่งปุ๋ยได้ หรือการรวมกันซื้อวัตถุดิบเพื่อร่วมกันทำปุ๋ยหมักชีวภาพซึ่งปรากฏเกือบทุกกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มศึกษา

6.5.2 บทบาทการรวบรวมผลผลิต

กลุ่มทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตข้าวหอมมะลิและทำให้ผู้รับซื้อผลผลิตมีความสนใจเข้ามารับซื้อ หรือกลุ่มขนข้าวหอมมะลิไปขายร่วมกันทำให้ประหยัดค่าขนส่ง หรือเป็นแหล่งผลิตที่มีความน่าเชื่อถือในการเป็นข้าวอินทรีย์ ทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ต้องการผลผลิตของผู้ซื้อ รวมทั้งทำให้เกิดการประกันราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์อีกด้วย ลักษณะนี้จะทำให้กลุ่มมีบทบาททางการตลาด ซึ่งจะพบการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มากกว่ากลุ่มศึกษาอื่นๆ และเป็นกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดยโสธร สุรินทร์ และอุบลราชธานี

6.5.3 บทบาทการร่วมกันสร้างมูลค่าเพิ่ม

การร่วมกันสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ข้าวหอมมะลิอินทรีย์หรือข้าวอินทรีย์พันธุ์อื่นๆ โดยอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการตั้งโรงสีข้าวของกลุ่ม ในกรณีนี้จะพบที่จังหวัดสุรินทร์และยโสธร เกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดสุรินทร์ร่วมกันเป็นสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จำกัด ได้ร่วมกันสร้างโรงสีข้าวอินทรีย์เพื่อดำเนินการแปรรูป

ข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อการขายส่งซึ่งมีทั้งขายส่งภายในประเทศและต่างประเทศ และการขายปลีก สำหรับจังหวัดยโสธร มีกลุ่มเกษตรกรถึง 5 กลุ่มที่ตั้งโรงสีข้าวกระจายตัวทั่วจังหวัดยโสธร สำหรับเกษตรกรกลุ่มศึกษาจะเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรทำนาบักเรือซึ่งมีโรงสีดำเนินการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารทั้งขายส่งและขายปลีกเช่นกัน นอกจากนี้เกษตรกรทั้ง 5 กลุ่มนี้ยังเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกันอีกด้วย

ลักษณะที่สองเป็นการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ดังกรณีของเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดร้อยเอ็ดและสุรินทร์ ได้นำข้าวอินทรีย์แปรรูปเป็นอาหารและขนม เช่น ขนมจีน และขนมนางเล็ด เป็นต้น ในกรณีการแปรรูปข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่นี้ ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจน

6.5.4 บทบาทการสร้างความสำเร็จทางการเงิน

การรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทำให้ได้รับความน่าเชื่อถือทางการเงิน (เครดิต) โดยได้รับการสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน เช่น การได้รับเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น

นอกจากการรวมกลุ่มที่เป็นพลังทางเศรษฐกิจในเรื่องข้าวแล้ว การรวมกลุ่มยังทำให้เกิด “ตลาดสีเขียว” ของจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีช่องทางนำผลผลิตในฟาร์มของตนเองไปขายทุกวันเสาร์ ทำให้มีรายได้เป็นประจำทุกอาทิตย์ แม้ว่าผลผลิตที่ได้จากฟาร์มจะมีปริมาณไม่มาก แต่เมื่อรวมเป็นกลุ่มสร้างตลาดได้ ก็ทำให้ผลผลิตเหล่านั้นมีมูลค่าขึ้นมาได้ หรือในกรณีเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์อำเภอกุฉินาริ จังหวัดอุบลราชธานี ยังได้ร่วมกันทำโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ซึ่งขณะนี้มีความจํา 2 โรง หนึ่งโรงดำเนินการผลิตปุ๋ยได้ แต่อีกหนึ่งโรงยังขาดระบบไฟฟ้า อย่างไรก็ตามพบว่า โรงงานปุ๋ยยังดำเนินการไม่ได้เต็มที่ มีกำลังการผลิตต่ำ ทำการผลิตปุ๋ยช่วงเวลาสั้นๆ ดังนั้นการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรจึงเป็นพลังทางเศรษฐกิจในการทำเกษตรอินทรีย์ที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

ส่วนที่ 4

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือก

ในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป:

ศักยภาพ กลยุทธ์วิธีการ และปัจจัยเงื่อนไข

บทที่ 7

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป

การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรหรือไม่นั้นจะต้องพิจารณาศักยภาพที่จะขยายสู่เกษตรกรทั่วไพลหากลการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ไม่มีศักยภาพหรือศักยภาพต่ำในการขยายสู่เกษตรกรทั่วไป ก็ไม่ควรจัดเป็นอาชีพทางเลือก แต่ถ้าอาชีพทางเลือกนี้มีศักยภาพที่จะขยายสู่เกษตรกรทั่วไป จะมีเงื่อนไขปัจจัยใดต่อการขยายผล และกลยุทธ์วิธีการควรเป็นอย่างไร ดังจะได้แสดงผลการสังเคราะห์งานวิจัยใน 6 จังหวัด ต่อไปนี้

7.1 ศักยภาพการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไป

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสู่เกษตรกรทั่วไปจะต้องพิจารณาเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป และส่วนที่สองเป็นการขยายการทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป จากการจำแนกเช่นนี้ พบว่า

7.1.1 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไปมีศักยภาพในระดับกลางค่อนข้างสูง สืบเนื่องจากผลการศึกษาที่ได้ข้อสรุปในส่วนหนึ่งของเกษตรกรว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร มีความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมวัฒนธรรมในระดับสูง สภาพกายภาพชีวภาพทางการผลิตในระดับกลางค่อนข้างสูง และสภาพเศรษฐกิจในระดับกลาง ทั้งนี้ การปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์นั้นจะต้องมุ่งทัศนคติหรือแรงจูงใจของเกษตรกรในเรื่องการลดต้นทุนการผลิตที่เป็นเงินสด การใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มของตนเอง และการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในแปลงนาให้อุดมสมบูรณ์ โดยไม่มุ่งในแง่ราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ ซึ่งผลศึกษานี้ชี้ว่าสภาพตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์มีขนาดเล็กแม้ว่าจะมีการเติบโตเพิ่มขึ้นแต่ก็เป็นการเติบโตในอัตราต่ำเมื่อเทียบกับปริมาณข้าวหอมมะลิทั่วไป

7.1.2 การขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไปมีศักยภาพน้อยกว่าการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป เพราะการปรับเปลี่ยนการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีความยากกว่า เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนตนเองมากกว่า แต่ถ้าเกษตรกรมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน(ในสภาพปกติของเกษตรกรทั่วไป มิได้ครอบคลุมความยากจนที่มีสาเหตุจากอบายมุขหรือเหตุบังเอิญฉุกเฉินใดๆ)เกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นอาชีพทางเลือกทางหนึ่งที่เหมาะสมกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างเดียว เพราะเกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่นๆ ที่ให้ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าวซึ่งทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งยังเป็นการกระจายความเสี่ยงของการผลิตและยังสามารถลดรายจ่ายด้านอาหารและลดค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิตที่ใช้ผลผลิตจากฟาร์มของตนเอง

ดังนั้น การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไปเพื่อเป็นอาชีพทางเลือกการแก้ไขปัญหาความยากจนจึงมีศักยภาพระดับกลาง โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรใช้กลยุทธ์วิธีการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจัยดังเสนอในหัวข้อต่อไป

7.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จในการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป

การใช้กลยุทธ์วิธีการเพื่อบรรลุถึงการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไปให้เป็นอาชีพทางเลือกการแก้ไขปัญหาความยากจนนั้น ควรจะได้พิจารณาถึงปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อาจจะแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และแต่ละบุคคลหรือส่วนที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ดี ในหัวข้อนี้จะเป็นการสังเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขโดยรวมที่จะนำสู่ความสำเร็จในการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป ซึ่งมีดังนี้

7.2.1 ปัจจัยและเงื่อนไขการสนับสนุนของรัฐทั้งระดับนโยบายและการปฏิบัติ

การสนับสนุนของรัฐทั้งระดับนโยบายและการปฏิบัติเป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญที่จะผลักดันให้การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นทางเลือกอาชีพที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน การสนับสนุนของรัฐควรคำนึงถึงประเด็นต่อไปนี้

7.2.1.1 นโยบายและการส่งเสริมของรัฐยังเป็นนโยบายการผลิตนำการตลาด

การส่งเสริมของรัฐเป็นรูปธรรมในด้านเกษตรกรผู้ผลิต แต่รัฐยังไม่ได้ทำการกระตุ้นผู้บริโภคในประเทศให้หันมาบริโภคข้าวหอมมะลินิรภัยและผลผลิตอินทรีย์อื่นๆ การประชาสัมพันธ์ยังน้อยเกินไป ดังนั้น การบริโภคข้าวหอมมะลินิรภัยในประเทศจึงค่อนข้างน้อย

การส่งเสริมด้านตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยยังไม่เป็นผลมากนัก ยังไม่เกิดแรงดึงดูดทางตลาดที่ทำให้โรงสีเอกชนทั่วไปรับซื้อข้าวหอมมะลินิรภัยในราคาพรีเมียม แม้ว่าจะมีข้อตกลงระหว่างหน่วยงานรัฐและโรงสีเอกชน(ในบางจังหวัดและบางแห่ง)ที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลินิรภัย ซึ่งโรงสีเอกชนให้เหตุผลการไม่รับซื้อข้าวหอมมะลินิรภัยในราคาพรีเมียมเพราะไม่มีการส่งซื้อข้าวหอมมะลินิรภัยเป็นการเฉพาะ กล่าวคือ ตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยยังไม่เกิดขึ้นมากนัก มีเพียงบริษัทเอกชนขนาดใหญ่จำนวนน้อยและโรงสีชุมชนทำการรับซื้อข้าวหอมมะลินิรภัยในราคาพรีเมียม ซึ่งโรงสีชุมชนเหล่านี้จะรับซื้อจากสมาชิกของกลุ่มของตนในปริมาณที่มีขีดจำกัด ตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยจึงยังไม่กว้างมากนัก

7.2.1.2 การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยระยะปรับเปลี่ยนยังไม่ได้ได้รับความสนใจและการสนับสนุนจากภาครัฐ

การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยระยะปรับเปลี่ยนเป็นช่วงที่เกษตรกรต้องแบกรับภาระ 3 เรื่อง ได้แก่ การรับความเสี่ยงในการผลิต การรับภาระต้นทุนที่สูงขึ้น และการไม่ได้ราคาพรีเมียม ด้วยเหตุนี้ ช่วงปรับเปลี่ยนสู่การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยจึงเป็นแรงต้านที่สำคัญที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ

7.2.1.3 นโยบายของรัฐไม่ชัดเจนในเรื่องต้นทุนการผลิตที่เกษตรกรพึงตนเองได้

หากรัฐส่งเสริมทำเกษตรอินทรีย์และ/หรือข้าวอินทรีย์เพื่อการลดต้นทุนเงินสด (ต้นทุนรวมของข้าวหอมมะลินิรภัยสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป) รัฐจะต้องมีนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องต้นทุนการผลิตที่เกษตรกรพึงตนเองได้ เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง เป็นต้น แต่หากรัฐส่งเสริมการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนปุ๋ยเคมีสังเคราะห์โดยการซื้อจากโรงงานปุ๋ยอินทรีย์ไม่ว่าจะเป็นของกลุ่มเกษตรกรเองหรือพ่อค้า เกษตรกรก็ยังคงลดต้นทุนเงินสดไม่ได้อย่างแท้จริง

7.2.1.4 การสนับสนุนของรัฐยังไม่ได้จำแนกอย่างชัดเจนถึงการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยที่จะต้องมีการรับรองมาตรฐานความเป็นนิรภัยเพื่อการส่งออก

การส่งออกข้าวหอมมะลินิรภัยซึ่งต้องมีกระบวนการรับรองมาตรฐานจากองค์กรรับรองมาตรฐาน (certification body) ยังมีการศึกษาและกำหนดวิธีการสนับสนุนอย่างชัดเจนไม่เพียงพอ แม้รัฐได้ตั้งหน่วยงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ(มกอช.)แล้ว ที่ผ่านมา การรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์เป็นธุระขององค์กรพัฒนาเอกชน สหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกร และบริษัทเอกชน ซึ่งพบว่า กระบวนการรับรองมาตรฐานที่แตกต่างกันของประเทศต่าง ๆ เป็นปัญหาประการสำคัญของการส่งออกข้าวหอมมะลินิรภัย รวมทั้งรัฐเองยังไม่มีสถิติการส่งออกข้าวหอมมะลินิรภัย อาจเนื่องจากการส่งออกข้าวหอมมะลินิรภัยมีปริมาณน้อยเมื่อเทียบกับการส่งออกข้าวหอมมะลิทั่วไป

7.2.1.5 นโยบายและการส่งเสริมของรัฐโดยเฉพาะระดับปฏิบัติยังส่งเสริมข้าวหอมมะลินิรภัยเสมือนเป็นกระแสมากกว่าการปฏิบัติจริง

นโยบายและการส่งเสริมของรัฐโดยเฉพาะระดับปฏิบัติยังส่งเสริมข้าวหอมมะลินิรภัยเสมือนเป็นกระแสมากกว่าการปฏิบัติจริง และการส่งเสริมของรัฐมักไปสู่โรงสีเอกชนหรือกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสถาบันมากกว่าเกษตรกรรายย่อย ในขณะที่เดียวกันการส่งเสริมของหน่วยงานพัฒนาเอกชนและบริษัทเอกชนสามารถทำอยู่ในวงแคบเพราะความจำกัดในเรื่องงบประมาณและกำลังคน การสนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยอย่างครบวงจรทั้งการผลิตและการตลาดดูกว้างยังเป็นภาระสำหรับนโยบายและการส่งเสริมของรัฐ

7.2.2 ปัจจัยและเงื่อนไขในส่วนเกษตรกร

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ให้เป็นทางเลือกอาชีพแก่เกษตรกรทั่วไปนั้น ปัจจัยและเงื่อนไขของเกษตรกรเป็นสิ่งชี้ขาดถึงการตัดสินใจทำการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งปัจจัยและเงื่อนไขของเกษตรกรที่สำคัญมีดังนี้

7.2.2.1 ทักษะคิดและแรงบันดาลใจของเกษตรกรต่อการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์

ทัศนคติและแรงบันดาลใจของเกษตรกรต่อการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ให้เป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนจะต้องมุ่งประโยชน์หรือผลตอบแทน 4 ประเด็น คือ

1. การฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในแปลงนาให้อุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้ปริมาณผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น
2. การลดต้นทุนการผลิตข้าวที่เป็นเงินสด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มของตนเอง
3. การใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่นๆ ที่ให้ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าว
4. การดูแลสุขภาพของตนเองและครอบครัวต่อความเสี่ยงในการใช้สารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช

ดังนั้น การเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จึงไม่มุ่งผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินจากราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เกษตรกรไม่ควรทำการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์หรือเกษตรอินทรีย์ด้วย “กระแสราคา” หากเกษตรกรผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพราะเห็นว่าได้ราคาดี จะทำให้เกษตรกรมุ่งหวัง “ราคาข้าวอินทรีย์” ที่เป็นไปตามกฎอุปสงค์อุปทานทางการตลาด ซึ่งเป็น “บ่วงราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ” ที่มัดเกษตรกรตลอดมา

7.2.2.2 ความมุ่งมั่นเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

การแก้ปัญหาคความยากจนไม่อาจแก้ได้ด้วยการพัฒนาอาชีพหรือการเปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อเพิ่มรายได้หรือแม้กระทั่งลดรายจ่าย แต่การแก้ปัญหาคความยากจนอย่างยั่งยืนคือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง การลดละเลิกอบายมุข และการรู้เท่าทันสภาพการณ์ที่จะนำสู่ความวิบัติ ด้วยเหตุนี้ การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาความยากจนได้หรือไม่ นั่น จะอยู่ที่ความมุ่งมั่นตั้งใจของเกษตรกรที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

7.2.3 ปัจจัยและเงื่อนไขทางการตลาด

การตลาดข้าวหอมมะลินิรภัย/เกษตรอินทรีย์เป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่จะเอื้อให้การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือกหรือไม่ เพราะแม้ว่าในส่วนเกษตรกรจะไม่ผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อราคาที่ดีขึ้นก็ตาม แต่เกษตรกรยังต้องขายผลผลิตสู่ตลาด ความต้องการข้าวหอมมะลินิรภัยหรือผลผลิตอินทรีย์ของผู้ประกอบการและ/หรือผู้บริโภคยังเป็นแรงผลักดันที่สำคัญมาก ซึ่งพบประเด็นปัจจัยและเงื่อนไขทางการตลาด 3 ประการ คือ

7.2.3.1 การตอบสนองความเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์ของผู้บริโภค

ผลการศึกษาชี้ว่า ผู้บริโภคที่บริโภคข้าวหอมมะลินิรภัยเป็นประจำมีเพียง 17 % ของผู้บริโภคกลุ่มศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การตอบสนองความเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์ของผู้บริโภคยังเป็นจุดอ่อนในกระบวนการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์

7.2.3.2 การขาดแคลนแหล่งรับซื้อและแหล่งจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัด

แหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัดมีค่อนข้างน้อยและมักเป็นแบบตลาดนัดเฉพาะวัน หรือมีการจำหน่ายในห้างใหญ่ระดับจังหวัด ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์จึงเป็นจุดอ่อนเช่นเดียวกับประเด็นของผู้บริโภค

7.2.3.3 การรับรองความเป็นอินทรีย์

การรับรองความเป็นอินทรีย์เป็นประเด็นหนึ่งของการขยายการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยสู่เกษตรกรทั่วไป เพราะการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ทุกประเภทจะต้องได้รับการตรวจสอบกระบวนการผลิตทุกขั้นตอนและตรวจสอบผลผลิต สินค้าเกษตรนั้น ๆ จึงจะได้รับการรับรองมาตรฐานความเป็นอินทรีย์ ซึ่งประเด็นของการตรวจสอบรับรองมาตรฐานจะเกี่ยวข้องใน 3 เรื่อง ได้แก่ หน่วยตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความเข้าใจไม่ชัดเจนไม่ตรงกัน และค่าใช้จ่ายที่เพิ่มต้นทุนการผลิต

การตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีหลายหน่วยงานทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชน ทั้งองค์กรที่เป็นของไทยและองค์กรจากต่างประเทศ ซึ่งอาจจะทำให้เกษตรกรหรือ

ผู้ประกอบการที่สนใจมีความสับสนอยู่บ้าง โดยเฉพาะเกษตรกรทั่วไปมีโอกาสน้อยในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องนี้ การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ ยโสธร และอุบลราชธานี จะมีองค์กรพัฒนาเอกชนและสหกรณ์เป็นผู้ให้ความรู้และจัดการเกี่ยวกับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์

ความเข้าใจเกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และหน่วยงานตรวจสอบรับรองมาตรฐานของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งเกษตรกรผู้ผลิต ผู้ประกอบการค้าข้าวและโรงสี และผู้ทำหน้าที่ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ไม่ชัดเจนและไม่ตรงกัน โดยเฉพาะสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ต้องการการส่งออกไปตลาดต่างประเทศ ซึ่งแต่ละประเทศหรือกลุ่มประเทศมีเกณฑ์มาตรฐานและการยอมรับหน่วยงานตรวจสอบรับรองมาตรฐานที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องดำเนินการเกี่ยวกับการตรวจสอบมาตรฐานผิดพลาดได้ ซึ่งอาจก่อผลเสียต่อทางเศรษฐกิจ

การตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีค่าใช้จ่าย โดยมีการรับผิดชอบค่าใช้จ่าย 2 ลักษณะ คือ เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบเอง หรือสหกรณ์/กลุ่มเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งพบค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษาเพียง 2 จังหวัด คือ ยโสธร และสุรินทร์ ดังตารางที่ 18

ตารางที่ 18 ค่าเฉลี่ยของค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์จากการสอบถามเกษตรกร
กลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

เกษตรกรกลุ่มศึกษา	ค่าเฉลี่ยของ ค่าตรวจแปลงรวม(บาท)	ค่าเฉลี่ยของ ค่าตรวจแปลงต่อไร่(บาท)	ค่าเฉลี่ยของ ค่าตรวจแปลงต่อกก.(บาท)
ยโสธร	371.57	25.03	0.0717
ร้อยเอ็ด	-	-	-
ศรีสะเกษ	-	-	-
สุรินทร์	507.65	28.27	0.0725
อำนาจเจริญ	-	-	-
อุบลราชธานี	-	-	-

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

จากตาราง พบว่า ค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดยโสธรและสุรินทร์จะอยู่ที่ 25 – 28 บาท/ไร่ หรือ 0.07 บาท/กก. ซึ่งค่าใช้จ่ายนี้เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบเอง เกษตรกรกลุ่มศึกษาจังหวัดอุบลราชธานีมีการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ แต่สหกรณ์เป็นผู้รับผิดชอบ จึงไม่ปรากฏข้อมูลในตาราง ส่วน

จังหวัดร้อยเอ็ดมีเกษตรกรกลุ่มศึกษาจำนวนน้อยมากที่รับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ ในขณะที่จังหวัดอำนาจเจริญและศรีสะเกษ เกษตรกรกลุ่มศึกษายังไม่มีการตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์จากหน่วยงานใด

7.3 กลยุทธ์วิธีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป

จากการศึกษาศักยภาพการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป และปัจจัยและเงื่อนไขข้างต้น จึงกำหนดกลยุทธ์วิธีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป 7 กลยุทธ์ ได้แก่

7.3.1 ปรับเปลี่ยนการผลิตจากง่ายสู่ยาก

เกษตรกรที่สนใจอาชีพทางเลือกนี้ควรทำการปรับเปลี่ยนเป็นลำดับ 2 ช่วง คือ ช่วงแรก ปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ซึ่งยังเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว หลังจากปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวได้แล้ว ช่วงสองจึงเข้าสู่การปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

อย่างไรก็ดี การปรับเปลี่ยนเป็นลำดับนี้มีได้จำกัดตายตัวว่าจะต้องปรับการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นลำดับแรกเสมอไป แต่เกษตรกรสามารถปรับเปลี่ยนสู่การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์พร้อมๆ กับปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่เกษตรผสมผสาน หรือปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นเกษตรผสมผสานก่อนโดยยังไม่ได้เข้าสู่ความเป็นอินทรีย์ก็ได้ เพียงในที่สุด เกษตรกรควรจะปรับตนเองเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักเพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

7.3.2 ปรับเปลี่ยนทัศนคติและแรงจูงใจเกษตรกรด้วยการเรียนรู้ข้อมูลและการเห็นจริง

การปรับเปลี่ยนทัศนคติและแรงจูงใจของเกษตรกรต่อการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ในการเป็นอาชีพทางเลือกไม่ควรมุ่งผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินจากราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ กลยุทธ์ข้อนี้จึงเป็นการปรับเปลี่ยนทัศนคติเกษตรกรด้วยการแสดงข้อมูลทั้งหมดตั้งแต่การผลิตถึงการตลาดให้เกษตรกรทั่วไปเห็นเป็นประจักษ์ เกษตรกรจึงจะได้ตัดสินใจเลือกอาชีพบนฐานข้อมูลทั้งวงจร ซึ่งการเสนอข้อมูลให้แก่เกษตรกรอาจจะกระทำได้ในวิธีต่อไปนี้

7.3.2.1 การจัดเวทีประชุมให้เกษตรกรรายอื่นๆ ได้เรียนรู้ข้อมูลทางเศรษฐกิจ เช่น ต้นทุนการผลิต รายได้เนื้อต้นทุน เป็นต้น ข้อมูลทางการผลิต เช่น ปริมาณผลผลิต การตรวจสอบสภาพดิน เป็นต้น ข้อมูลทางการตลาด เช่น ปริมาณการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ในประเทศ ขนาดตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ในต่างประเทศ เป็นต้น

7.3.2.2 การวิจัยและพัฒนาความรู้และเทคนิคต่างๆ โดยใช้วิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การถ่ายทอดความรู้ตั้งแต่กระบวนการผลิต การเก็บเกี่ยวและการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว การตลาด และข้อเท็จจริงของการทำเกษตร

7.3.2.3 การมีตัวอย่างของจริงในชุมชนซึ่งเกษตรกรที่ได้ปรับเปลี่ยนสู่การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และปรับเปลี่ยนสู่เกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นตัวอย่างที่เกษตรกรรายอื่นๆ สามารถเรียนรู้และเห็นจริงได้ ทั้งในด้านปัจจัยการผลิตกรณีการทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองและผลผลิตที่ได้รับ รวมทั้งการศึกษาดูงานของเกษตรกร จึงเป็นกลยุทธ์การเรียนรู้ที่ช่วยให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนทัศนคติและสร้างความมั่นใจในระบบการผลิตที่ถูกต้องชัดเจนขึ้น

นอกจากนี้แล้ว การเปลี่ยนทัศนคติของเกษตรกรและบุคลากรของเกษตรกรให้หันมาสืบทอดการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์/เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน จะทำให้ครอบครัวเกษตรกรมีกำลังสำคัญในการสร้างเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเป็นอาชีพที่จะแก้ไขปัญหาความยากจนได้

7.3.3 สร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มเกษตรกร

กลยุทธ์สร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อทำหน้าที่และบทบาทในด้านการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การให้กำลังใจซึ่งกันและกัน การเรียนรู้และพัฒนาเทคนิคและการจัดการต่างๆ การควบคุมการผลิตให้เกิดความเชื่อถือ และการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งหากเกษตรกรสามารถพัฒนาการรวมกลุ่มของตนเองให้เข้มแข็งตลอดจนการสร้างเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน จะทำให้การขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไปได้ดียิ่งขึ้น

การสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มยังหมายถึงการสร้างพันธมิตรในภาคส่วนต่างๆ ทั้งรัฐและเอกชน เพราะการประกอบการค้าข้าวหอมมะลินทรีย์จะต้องมีผู้เกี่ยวข้องตั้งแต่การผลิตถึงการตลาดในประเทศและต่างประเทศ จึงจะทำให้ไม่เกิด “สภาพคอขวด” หรือปริมาณผลผลิตมากกว่าความต้องการของตลาด

7.3.4 การอุดหนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน (subsidy)

การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนจะมีต้นทุนการผลิตสูงกว่าปกติ เพราะต้องลงทุนปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกปริมาณมาก ปริมาณผลผลิตข้าวก็จะลดลง รวมทั้งยังไม่ผ่านการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานรับรองมาตรฐาน (certification body) โรงสีเอกชนจึงไม่ได้รับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนราคาพรีเมียม จะรับซื้อในราคาข้าวหอมมะลิทั่วไป ส่วนกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ (โรงสีชุมชน) ต้องซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยยังไม่สามารถส่งออกตลาดต่างประเทศได้ จึงเป็นภาระต้นทุนสูงแก่โรงสีชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ซึ่งมีช่วงการผลิตข้าวระยะปรับเปลี่ยนจึงต้องการการอุดหนุน(subsidy) จากหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น กลยุทธ์การขยายผลของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้เป็นอาชีพทางเลือกแก่เกษตรกรทั่วไปในข้อนี้คือ รัฐหรือผู้ประกอบการค้าข้าวหรือโรงสีหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต้องอุดหนุนช่วงการปรับเปลี่ยนในระยะ 3 ปีแรกของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แก่เกษตรกร โดยอาจจะอุดหนุน(subsidy)ทางใดทางหนึ่ง อาทิ การได้ราคาพรีเมียมที่ชดเชยต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การสนับสนุนให้มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อได้มูลทำปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก การสนับสนุนแหล่งน้ำในและนอกไร่นาตามความเหมาะสมของภูมิประเทศ และการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำระยะยาว เป็นต้น

7.3.5 สร้างความเข้าใจและการสนับสนุนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

ปัจจัยและเงื่อนไขในหัวข้อข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นของการตรวจสอบรับรองมาตรฐานซึ่งเกี่ยวข้องในเรื่องความแตกต่างของหน่วยตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความเข้าใจไม่ชัดเจนไม่ตรงกัน และค่าใช้จ่ายที่เพิ่มต้นทุนการผลิต

ดังนั้น กลยุทธ์การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไปในข้อนี้จึงเป็นการเร่งสร้างความเข้าใจการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง โดยรัฐจัดเป็นวาระเร่งด่วนในการจัดทำระบบและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของไทยโดยอิงกับมาตรฐานขององค์กรหรือประเทศผู้นำด้านเกษตรอินทรีย์ของโลก หรือเป็นสมาชิกหรือเป็นเครือข่ายกับองค์กรที่ประเทศให้การยอมรับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

การช่วยเหลืออุดหนุนค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกร โดยรัฐหรือสหกรณ์หรือผู้ประกอบการเป็นผู้รับผิดชอบ ก็จะช่วยให้เกษตรกรหันมาสนใจการผลิตแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น

อนึ่ง เพื่อให้การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีความเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ต้องมีกลยุทธการสร้างเขตปลอดสารเคมีสังเคราะห์สำหรับการเกษตรในระดับตำบลที่ต้องการทำเกษตรอินทรีย์ กล่าวคือ รมรณงค์เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินต่อเนื่องกันหันมาทำเกษตรอินทรีย์ให้เป็นแปลงขนาดใหญ่ และรมรณงค์เกษตรกรทั้งตำบลให้เลิกการใช้สารเคมีสังเคราะห์สำหรับการเกษตร

7.3.6 สร้างตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ทั่วประเทศ

การสร้างตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ให้เกิดขึ้นทั่วประเทศอย่างเป็นรูปธรรมเป็นกลยุทธที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานได้อย่างเป็นจริง ซึ่งประกอบด้วยวิธีการ 3 วิธี ได้แก่

7.3.6.1 รมรณงค์การบริโภคข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ในประเทศ

การศึกษานี้พบว่า ผู้บริโภคที่บริโภคข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นประจำมีเพียง 17 % ของผู้บริโภคกลุ่มศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การตอบสนองความเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์ของผู้บริโภคยังเป็นจุดอ่อนในกระบวนการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น ต้องเร่งรมรณงค์ผู้บริโภคในประเทศให้หันมาบริโภคข้าวอินทรีย์และสินค้าอินทรีย์ โดยมุ่งการรมรณงค์ในประเด็นสุขภาพของผู้บริโภคและผู้ผลิต และประเด็นการรักษาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะปัญหาดินและน้ำที่ปนเปื้อนสารเคมีสังเคราะห์

หน่วยงานรัฐและเอกชนควรทำการประชาสัมพันธ์สร้างกระแสการดูแลสุขภาพและสิ่งแวดล้อมให้แก่ผู้บริโภคอย่างจริงจัง ซึ่งอาจจะผนวกการรมรณงค์ร่วมกับการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพหรืออื่น ๆ โดยทำการรมรณงค์จนกระทั่งผู้บริโภคหันมาบริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์เป็นชีวิตประจำวันทั้งแบบบริโภคสด แบบถนอมอาหาร และผลผลิตอินทรีย์แปรรูป รวมทั้งการยอมรับด้านรูปลักษณะของสินค้าเกษตรอินทรีย์และด้านราคาที่อาจจะสูงกว่าประมาณ 10-20 % ของราคาสินค้าชนิดเดียวกัน

7.3.6.2 สร้างแหล่งรับซื้อและจำหน่ายข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัด

ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์เป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำให้การผลิตเกษตรอินทรีย์ขยายตัวได้ การมีแหล่งรับซื้อที่เกษตรกรสามารถนำไปขายได้สะดวกไม่ว่าจะเป็นข้าวหรือผลผลิตอื่นๆ และการมีแหล่งจำหน่ายที่ผู้บริโภคหาซื้อได้ง่ายและสะดวก จะทำให้เกิดการขยายการผลิตแบบอินทรีย์ได้อย่างรวดเร็ว

การศึกษานี้พบว่า แหล่งจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัดมีค่อนข้างน้อยและมักเป็นแบบตลาดนัดเฉพาะวัน หรือมีการจำหน่ายในห้างใหญ่ระดับจังหวัด เป็นเหตุให้ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์จึงยังเป็นจุดอ่อน

ดังนั้น ในกระบวนการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ทั้งของรัฐและเอกชน จึงควรพัฒนาตลาดสินค้าอินทรีย์ทั้งแบบตลาดเฉพาะผลผลิตอินทรีย์และแทรกในตลาดทั่วไปอย่างจริงจัง และให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยอาจพัฒนาตลาดขายตรงระหว่างเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรกับผู้บริโภคหรือกลุ่มผู้บริโภค หรือการเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและหน่วยงานของรัฐ เช่น โรงพยาบาล เป็นต้น หรือเชื่อมโยงกับผู้ประกอบการร้านค้า เช่น บริษัทที่ใช้วัตถุดิบด้านเกษตร และร้านอาหาร เป็นต้น หรือโดยวิธีการสร้างตลาดอื่น ๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ในอำเภอและจังหวัด

7.3.6.3 สร้างการส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

รัฐควรสนับสนุนการส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพิเศษ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของไทยในตลาดโลก รวมทั้งประสานงานให้เกิดความร่วมมือระหว่างเอกชนผู้นำเข้า ผู้ส่งออก และผู้ตรวจสอบรับรองมาตรฐาน เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับกฎระเบียบและเกณฑ์มาตรฐานต่าง ๆ ตลอดจนถึงการมีข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกข้าวอินทรีย์ของไทย และข้อมูลการนำเข้าข้าวอินทรีย์ของประเทศต่าง ๆ

7.3.7 ประสานและสร้างการมีส่วนร่วมผลักดันเกษตรอินทรีย์ผสมผสานครบวงจร

กลยุทธ์สุดท้ายแต่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งคือ กลยุทธ์การประสานและสร้างการมีส่วนร่วมผลักดันเกษตรอินทรีย์ผสมผสานให้ครบวงจร หน่วยงานภาครัฐและเอกชนทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา ผู้ประกอบการ และเกษตรกร ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน/

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ต้องร่วมมือร่วมใจกันอย่างจริงใจและจริงจังในการผลักดันเกษตรอินทรีย์
ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักให้เป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้
อย่างแท้จริง

ส่วนที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 8

บทสรุปและข้อเสนอต่อผู้เกี่ยวข้อง

งานวิจัยครั้งนี้มีความประสงค์ที่จะค้นหาคำตอบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างหรือไม่

ในขั้นต้นจึงมุ่งศึกษาถึงข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งมีความสัมพันธ์ของผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) หรือส่วนเกี่ยวข้องตั้งแต่ฝ่ายเกษตรกรผู้ผลิต ฝ่ายโรงสี ฝ่ายผู้ประกอบการค้าข้าวในประเทศและผู้ส่งออก ฝ่ายผู้บริโภค และฝ่ายส่งเสริม เพื่อหาคำตอบว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวจะเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ และในขั้นท้ายจึงศึกษาว่าถ้าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ โดยมีข้อค้นพบ ดังนี้

8.1 การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

8.1.1 ด้านเกษตรกรผู้ผลิต

ผลการศึกษา “การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์” ในด้านเกษตรกรผู้ผลิต มีข้อสรุป 2 ประการ คือ

ประการแรกพบว่า เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้ง 3 กลุ่มศึกษาใน 6 จังหวัดส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติ โดยมีจุดเริ่มจากแนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ที่มุ่งเน้นการทำเพื่อกินเพื่ออยู่ การคำนึงถึงสุขภาพสิ่งแวดล้อม และการพึ่งตนเอง เมื่อพัฒนามาถึงระดับหนึ่งแล้ว เกษตรกรส่วนหนึ่งจะเข้าสู่การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออก ซึ่งต้องมีระบบการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานรับรองมาตรฐาน (certification body) ที่ตลาดต่างประเทศยอมรับ ส่วนเกษตรกรอีกส่วนหนึ่งยังคงขายข้าวหอมมะลิอินทรีย์สู่ตลาดทั่วไป เกษตรกรกลุ่มศึกษานี้อาจแบ่งเป็น 1) เกษตรกรรุ่นบุกเบิกซึ่งเริ่มการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตั้งแต่ช่วงปี 2533 เป็นต้นมา ถือได้ว่า เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้บุกเบิกการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์กลุ่มหนึ่งในภาคอีสาน และ 2) เกษตรกรรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มในช่วงปี 2542

ซึ่งเป็นช่วงที่เกษตรกรอินทรีย์ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และ หน่วยงานพัฒนาเอกชน

ประการที่สองพบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความเป็นไปได้ในการ เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่าง โดยมีความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมในระดับสูง สภาพกายภาพและ สภาพทางการผลิตในระดับกลางค่อนข้างสูง และสภาพเศรษฐกิจในระดับกลาง ดังเหตุผล ต่อไปนี้

8.1.1.1 เหตุผล 6 ประการของความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรมใน ระดับสูง

1. อาชีพที่จะเป็นทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนของ เกษตรกรในเบื้องต้นนั้นจะขึ้นอยู่กับทัศนคติและความเชื่อมั่นต่ออาชีพนั้น ๆ ว่า จะเป็นทางรอด ให้แก่ตนและครอบครัวหรือไม่ ซึ่งพบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์สร้างความเชื่อมั่นและมี เป้าหมายต่ออาชีพการเกษตรของเกษตรกรเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ในเกษตรผสมผสานมีความเชื่อมั่นต่ออาชีพที่จะทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกินและพึ่งตนเองได้ค่อนข้าง ชัดเจน

2. การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของเกษตรกร โดยวิถีชีวิตของเกษตรกรไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนักหลังจากการปรับเปลี่ยนการผลิตจากนาทั่วไป เป็นนาอินทรีย์ เพียงแต่ต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพราะกิจกรรมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในการปรับปรุงบำรุง ดิน เช่น การเตรียมปุ๋ยอินทรีย์/น้ำหมักชีวภาพ การเตรียมดินด้วยการไถกลบตอฟางและ/หรือการ ปลุกพืชปุ๋ยสด และการดูแลสภาพแปลงนา เช่น การกำจัดวัชพืช(ถอน) ด้วยมือ แต่วิถีชีวิตของ เกษตรกรเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเมื่อปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสาน รวมทั้ง เกษตรกรมีความเร่งรีบในการทำนาเพราะแรงงานในครอบครัวที่ทำการเกษตรลดลงและความ แปรปรวนของดินฟ้าอากาศ

3. ความเชื่อมั่นตั้งใจทำจริง ความขยัน และความใฝ่เรียนรู้ทดลองปฏิบัติ เป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุด 3 ประการของการทำนาอินทรีย์และการทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็น คุณสมบัติของการทำอาชีพที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจนไม่ว่าเกษตรกรจะทำนาอินทรีย์หรือไม่

ทั้งนี้พบว่าคุณสมบัติทั้งสามประการเป็นคุณสมบัติที่พบมากที่สุดในกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน

4. การตัดสินใจร่วมกันและการไม่มีความขัดแย้งหรือมีความขัดแย้งแต่ไม่มาก และไม่รุนแรงในครอบครัวของเกษตรกรเป็นสิ่งสำคัญของการตัดสินใจเลือกการทำนาแบบอินทรีย์เป็นอาชีพ

5. ความรู้สึกและภาวะความเชื่อการลดลงของความเจ็บป่วยจากสารเคมีของเกษตรกรนำสู่การตัดสินใจเลือกอาชีพการทำนาอินทรีย์ เกษตรกรทั้ง 3 กลุ่มตัวอย่างประมาณ 20 % ของกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด ให้ความเห็นว่า ตนเองเคยเจ็บป่วยโดยคิดว่าเกิดจากการใช้สารเคมี โดยอาการที่เกษตรกรพบคือ การวิงเวียนศีรษะ ปวดศีรษะ แน่นหน้าอก หายใจขัด แขนขาชา และมีผื่นคันรุนแรง แต่เมื่อลดหรือเลิกการใช้สารเคมี อาการเหล่านี้หายไป

6. การรวมเป็นกลุ่มของผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์มีผลต่อการตัดสินใจเลือกอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพทางเลือกการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ซึ่งเกษตรกรต้องทำการผลิตที่แตกต่างไปจากเกษตรกรส่วนใหญ่ จะต้องอาศัยแรงใจมาก รวมทั้งการร่วมคิดร่วมทำ ประกอบกับความเป็นกลุ่มทำให้เกิดแรงดึงดูดทางการตลาด อาทิ การได้รับราคาประกันของข้าวหอมมะลินิทรีย์ เป็นต้น การรวมเป็นกลุ่มจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน

8.1.1.2 เหตุผล 5 ประการของความเป็นไปได้ทางสภาพกายภาพและชีวภาพการผลิตในระดับกลางก่อนไปทางสูง

1. โครงสร้างสภาพดินของอีสานเหนืไม่เหมาะต่อการเกษตรมากนัก แต่เมื่อมุ่งเน้นต่อการทำนาอินทรีย์ เกษตรกรกล้าลงทุนและสามารถปรับปรุงสภาพพื้นนาให้เหมาะสมกับการทำนาอินทรีย์ โดยเฉพาะการปรับปรุงบำรุงดิน

2. ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ พบว่า วิธีการผลิตทั้งนาเคมีและนาอินทรีย์แตกต่างกันไม่มากนัก แต่มีความแตกต่างในเรื่องการจัดการการผลิตซึ่งทำให้เกษตรกรใช้เวลาและความพิถีพิถันในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์มากกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป 3 ประการ คือ 1)การตรวจสอบรับรองมาตรฐานการผลิตแบบอินทรีย์ซึ่งจะทำการตรวจสอบกระบวนการผลิต 2)การใช้ปัจจัยการผลิตปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ต้อง

เตรียมหรือจัดหาปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด และน้ำหมักชีวภาพ รวมทั้งการไถกลบตอฟาง และ 3)เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์บางส่วนคัดเมล็ดพันธุ์เอง ทำให้ได้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับท้องถิ่น

3. ข้าวหอมมะลินิทรีย์สามารถปรับตัวต่อสภาวะฝนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยมีเหตุผลสนับสนุน 2 ประการ คือ 1) ข้าวหอมมะลินิทรีย์มีระบบรากลึก เนื่องจากเกษตรกรใส่ปุ๋ยอินทรีย์ก่อนไถและไถแปรก่อนการปักดำและใส่เพียงครั้งเดียว ปุ๋ยหมักจึงถูกเคลื่อนย้ายลงไปในดินระดับลึก ส่งผลให้รากของข้าวอินทรีย์ยังลึกตามลงไปด้วยเพื่อดูดธาตุอาหาร 2) ปุ๋ยอินทรีย์เมื่อย่อยสลายแล้วจะเปลี่ยนเป็นอินทรีย์วัตถุและฮิวมัสสะสมอยู่ในดิน จึงทำให้โครงสร้างดินดีและอุ้มน้ำได้มากขึ้น เนื่องจากอินทรีย์วัตถุและฮิวมัสมีความสามารถในการอุ้มน้ำได้ดี

4. การไม่ใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว รวมทั้งสภาพดินในนาข้าวอินทรีย์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีเวสไนในแปลงนาดีขึ้น มีสิ่งมีชีวิตบนดินและในดินจำพวกตัวห้ำตัวเบียน ไล่เดือน และจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ตัวห้ำตัวเบียน เช่น แมงมุม และแมลงเต่าทอง ช่วยควบคุมแมลงและศัตรูข้าวได้ดีขึ้น ในขณะที่ไล่เดือนมีส่วนช่วยไถพรวนดินให้ร่วนซุย สภาพเช่นนี้ส่งผลดีต่อการเติบโตของต้นข้าวอินทรีย์

5. ปริมาณผลผลิตและคุณภาพของข้าวหอมมะลิจะเป็นตัวชี้วัดถึงความเหมาะสมทางสภาพกายภาพชีวภาพของการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งจากการสอบถามเกษตรกรกลุ่มศึกษาจำนวน 476 รายใน 6 จังหวัด พบว่า ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์เฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัดในปีการผลิต 2547/48 กล่าวคือ ปริมาณผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ 334 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินิทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนอยู่ที่ 331 กก./ไร่ ข้าวหอมมะลินิทรีย์อยู่ที่ 373 กก./ไร่ และข้าวหอมมะลินิทรีย์ในเกษตรผสมผสาน 370 กก./ไร่ ดังนั้น ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์เฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเฉลี่ยต่อไร่ประมาณ 40 กก./ไร่

เมื่อเทียบกับข้อมูลผลผลิตเฉลี่ยข้าวหอมมะลิในพื้นที่ปลูกโดยอาศัยน้ำฝนเท่ากับ 363 กก./ไร่ ที่รายงานโดยกรมวิชาการเกษตร ก็พบว่า ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์เฉลี่ยต่อไร่ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัดใกล้เคียงกับผลผลิตเฉลี่ยข้าวหอมมะลิในเขตนาน้ำฝน แสดงว่า ผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษายังมีผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นไม่มากนัก

อย่างไรก็ดี เมื่อศึกษาปริมาณผลผลิตต่อไร่ของเกษตรกรแต่ละรายในแต่ละพื้นที่พบว่า เกษตรกรจำนวน 45 รายจาก 356 ราย (12.6 % ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินิทรีย์) มีผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลินิทรีย์ที่สูงถึง 500 - 700 กก./ไร่ ซึ่งเมื่อศึกษาถึงปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพของการผลิตที่ทำให้ได้ผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์สูงขึ้นก็พบว่า มีน้ำเพียงพอ และดินได้รับการพัฒนาปรับปรุงจนมีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเกษตรกรให้ความเห็นว่า ข้าวหอมมะลินิทรีย์มีน้ำหนักรเมล็ดดีกว่าและมีเมล็ดลีบน้อยกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ต่อไร่จึงเป็นตัวชี้วัดถึงศักยภาพของอาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน หากเกษตรกรได้พัฒนาปรับปรุงบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุจนถึงระดับที่มีธาตุอาหารเพียงพอและมีโครงสร้างทางกายภาพที่มีความสมบูรณ์เหมาะสม กล่าวคือ ดินมีความสามารถอุ้มน้ำดีขึ้น มีธาตุอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อข้าวมากขึ้น มีตัวทำตัวเบียน และจุลินทรีย์เพิ่มขึ้น และมีการจัดการที่พิถีพิถันจะส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น รวมทั้งข้าวหอมมะลินิทรีย์มีความทนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ซึ่งเป็นการช่วยให้เกษตรกรยังมีโอกาสที่จะได้ผลผลิตข้าวในปีที่มีภัยธรรมชาติ ดังนั้น การผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์จึงมีความเหมาะสมทางกายภาพและชีวภาพที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับกลางก่อนไปทางสูง

8.1.1.3 เหตุผล 4 ประการของความเป็นไปได้ทางสภาพเศรษฐกิจในระดับกลาง

1. ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ (2,918 บาท/ไร่) สูงกว่า(2,789 บาท/ไร่) แต่มีต้นทุนเงินสด (941 บาท/ไร่) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,012 บาท/ไร่) และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด (1,977 บาท/ไร่) สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,777 บาท/ไร่)

ต้นทุนผันแปรรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดต่อไร่ต่ำกว่า เมื่อพิจารณาส่วนประกอบของต้นทุนผันแปรในส่วนค่าแรงงานและค่าวัสดุทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่า ต้นทุนค่าแรงรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป โดยต้นทุนค่าแรงที่เป็นเงินสดมีความไม่แน่นอน กล่าวคือ การผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์สูงกว่า แต่การผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ผสมผสานต่ำกว่า ส่วนต้นทุนค่าแรงที่ไม่เป็นเงินสดต่ำกว่า ต้นทุนค่าวัสดุรวมต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ต้นทุนค่าวัสดุที่เป็นเงินสดต่ำกว่า แต่ต้นทุนค่าวัสดุที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่า แสดงว่า การทำนา

อินทรีย์จะใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่าการทำนาเคมี ซึ่งส่งผลให้ใช้เงินสดในการทำนาอินทรีย์น้อยกว่านาเคมี และต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะลดลงตามความเข้มข้นของความเป็นอินทรีย์

2. เมื่อพิจารณาต้นทุนการผลิตต่อกิโลกรัม พบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมทั้งต้นทุนรวม ต้นทุนเงินสด ต้นทุนไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ (7.82, 2.52, 5.30, และ 6.94 บาท/กก. ตามลำดับ) ต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป (8.36, 3.03, 5.33, และ 7.47 บาท/กก. ตามลำดับ) แสดงว่า ประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป เพราะปริมาณผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

แต่ก็พบว่าต้นทุนต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนสูงสุด แสดงว่า ช่วงการปรับเปลี่ยนการผลิตจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นช่วงที่ต้นทุนสูงขึ้น ภาระต้นทุนที่สูงขึ้นของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนจะเป็นแรงต้านที่สำคัญที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ นอกจากนี้แล้ว ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังมีค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปอีกด้วย

3. รายได้จากข้าวหอมมะลิขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิตต่อไร่และราคาที่เกษตรกรได้รับ เมื่อนำรายได้นี้เทียบกับต้นทุน คือ รายได้เหนือต้นทุนรวมต่อไร่และต่อกิโลกรัม รายได้เหนือต้นทุนผันแปรต่อไร่ และรายได้เหนือต้นทุนเงินสด ก็จะชี้วัดถึงศักยภาพการเป็นอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งพบว่า

ในปีการผลิต 2547/48 ราคาที่เกษตรกรได้รับโดยเฉลี่ยทั้ง 6 จังหวัดเป็น 9.27, 9.22 , 8.82, และ 8.40 บาท/กก. สำหรับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และข้าวหอมมะลิทั่วไป ตามลำดับ ราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเนื่องจากเหตุผล 2 ประการ คือ การได้รับราคาพรีเมียมจากความเป็นอินทรีย์ และคุณภาพข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีเปอร์เซ็นต์ข้าวต้นสูง

เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีรายได้ 3,460 บาท/ไร่, เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสานมีรายได้ 3,407 บาท/ไร่ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนมีรายได้ 2,920 บาท/ไร่ ในขณะที่เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปมี

รายได้ 2,801 บาท/ไร่ ดังนั้น ในปีการผลิต 2547/48 รายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่ารายได้จากข้าวหอมมะลิทั่วไปของเกษตรกรกลุ่มศึกษาทั้ง 6 จังหวัดถึง 600 - 660 บาท/ไร่ เพราะปริมาณผลผลิตต่อไร่และราคาต่อกิโลกรัมของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

เมื่อพิจารณาถึงรายได้เนื้อต้นทุนรวมต่อไร่และต่อข้าวหนึ่งกิโลกรัม พบว่า รายได้เนื้อต้นทุนรวมเท่ากับ 543, 515, -48, และ 13 บาท/ไร่ และ 1.45, 1.39, -0.15, และ 0.04 บาท/กก. สำหรับข้าวหอมมะลินทรีย์ ข้าวหอมมะลินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และข้าวหอมมะลิทั่วไป ตามลำดับ จะเห็นได้ว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีกำไรสุทธิประมาณ 500 บาทต่อไร่และ 1.40 บาท/กก. แต่การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนขาดทุนสุทธิทั้งต่อไร่และต่อกิโลกรัม ส่วนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเกือบขาดทุนทั้งต่อไร่และต่อกิโลกรัม

เมื่อพิจารณารายได้เนื้อต้นทุนผันแปรต่อไร่และต่อข้าวหนึ่งกิโลกรัม พบว่า รายได้เนื้อต้นทุนผันแปรต่อไร่เท่ากับ 871, 864, 307, และ 311 บาท/ไร่ และ 2.33, 2.34, 0.93 และ 0.93 บาท/กก. สำหรับการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป ตามลำดับ แสดงว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์และการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเกษตรผสมผสานมีรายได้เนื้อต้นทุนผันแปรต่อไร่สูงกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งรายได้เนื้อต้นทุนเงินสดก็พบว่าสูงกว่าเช่นเดียวกัน

ดังนั้น ไม่ว่า เกษตรกรจะทำนาอินทรีย์หรือนาทั่วไปได้ผลตอบแทนจากค่าแรงและวัสดุของตนเองเป็นหลัก โดยนาอินทรีย์ให้ผลตอบแทนที่เป็นกำไรสุทธิไร่ละประมาณ 500 บาท หรือต่อกิโลกรัมละประมาณ 1.40 บาท ในขณะที่นาทั่วไปให้กำไรสุทธิไร่ละประมาณ 13 บาท หรือต่อกิโลกรัมละประมาณ 0.04 บาท ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตที่ขาดทุนสุทธิถึงไร่ละ 48 บาท หรือต่อกิโลกรัมละประมาณ 0.15 บาท เหตุที่นาอินทรีย์ให้ผลกำไรสุทธิสูงกว่า เพราะปริมาณผลผลิตต่อไร่และราคาต่อกิโลกรัมสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป

อย่างไรก็ดี ราคาข้าวหอมมะลิต่อกิโลกรัมในปี 2547/48 ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับปีก่อนๆ เพราะการประกันราคาข้าวของรัฐ แต่ถ้าราคาข้าวหอมมะลิต่ำลง เกษตรกรที่ทำนาทั้งประเภทนาทั่วไปและนาอินทรีย์อาจถึงขั้นขาดทุนสุทธิ ดังนั้น กำไรหรือขาดทุนสุทธิของการทำนาอินทรีย์และนาทั่วไปจึงขึ้นอยู่กับราคาที่ได้รับเป็นสำคัญ ด้วยลักษณะต้นทุนและผลตอบแทนเช่นนี้ เกษตรกรควรได้ราคาข้าวหอมมะลิขั้นต่ำ 9 บาท/กก. ซึ่งเป็นราคาที่เกษตรกรจะได้รับ

ผลตอบแทนในรูปของค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง หากเกษตรกรได้ราคาต่ำกว่านี้ เกษตรกรจะเริ่มขาดทุนค่าแรงงานและวัสดุของตนเอง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ราคาข้าวหอมมะลินิรภัยยังควรสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป เพราะในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยยังมีค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานเป็นต้นทุนที่เพิ่มขึ้นจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปซึ่งสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรเป็นฝ่ายรับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งทางตรงและทางอ้อม

8.1.1.4 เมื่อเปรียบเทียบผลทางเศรษฐกิจของการผลิตจากนาอินทรีย์และนาเคมีกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน พบว่า อาชีพการทำนาข้าวหอมมะลินิรภัยมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสูงกว่าอาชีพการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวหอมมะลินิรภัยที่อยู่เหนือเส้นความยากจนยังคงมีเพียงร้อยละ 9, 21, และ 29 สำหรับนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ซึ่งอาจสรุปได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยเพียงอย่างเดียวให้รายได้แก่เกษตรกรส่วนหนึ่งแต่ไม่ทั้งหมดในการอยู่เหนือเส้นความยากจน หรือกล่าวได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยเพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจได้ทั้งหมด

จากข้อมูลที่ได้เมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อหาเงื่อนไขในแง่ขนาดพื้นที่ถือครองและจำนวนสมาชิกในครัวเรือนว่า ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัวตั้งแต่ 2 ถึง 6 คน เกษตรกรต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยจำนวนเท่าใดจึงจะมีรายได้ต่อคนต่อเดือนที่พ้นเส้นความยากจนที่ 1,040 บาท/คน/เดือน โดยยึดถือราคาข้าวหอมมะลินิรภัยเฉลี่ยที่ 9.27 บาท/กก. ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยเฉลี่ยที่ 373 กก./ไร่ รายได้จากข้าวหอมมะลินิรภัยเฉลี่ยที่ 2,520 บาท/ไร่ พบว่า ถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 2 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินิรภัย 10 ไร่ และถ้าเกษตรกรมีสมาชิกในครอบครัว 6 คน เกษตรกรจะต้องมีพื้นที่นาเพื่อผลิตข้าวหอมมะลินิรภัย 30 ไร่

สรุปโดยรวมแล้ว การผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยมีความเป็นไปได้ทางสภาพสังคมและวัฒนธรรม สภาพกายภาพและชีวภาพทางการผลิต และสภาพเศรษฐกิจ ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนมากกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป แต่อาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยเพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจเมื่อเทียบกับรายได้จากข้าวหอมมะลินิรภัยกับเส้นความยากจนที่ 1,040 บาทต่อคนต่อเดือน

8.1.2 ด้านตลาดของข้าวหอมมะลินิธิย์

ภาวะด้านตลาดของข้าวหอมมะลินิธิย์ในระดับฟาร์มของเกษตรกรผู้ผลิตที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มหรือสหกรณ์ในจังหวัดยโสธร สุรินทร์ และอุบลราชธานี เป็นภาวะเสมือนการตลาดแบบมีสัญญาผูกมัด (contract farming) และได้ราคาพรีเมียมแก่เกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และอำนาจเจริญ ขายข้าวหอมมะลินิธิย์สู่ตลาดข้าวทั่วไป ส่วนตลาดข้าวหอมมะลินิธิย์ ณ โรงสีข้าวในฐานะแหล่งรับซื้อราคาพรีเมียมมีแนวโน้มของการซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์เพิ่มขึ้นมากในจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี ซึ่งให้เหตุผลการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์เพิ่มขึ้นเพราะคาดว่าจะมีตลาดข้าวหอมมะลินิธิย์เพิ่มขึ้น

ในขณะที่ผลการศึกษาตลาดข้าวอินิธิย์ในประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินิธิย์พบว่า ตลาดข้าวอินิธิย์ในประเทศเป็นตลาดเล็ก ผู้บริโภคยังไม่ตอบสนองความเป็นอินิธิย์ของข้าวหอมมะลินิธิย์มากนัก โดยเฉพาะราคาข้าวหอมมะลินิธิย์ที่มีราคาสูง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาผู้บริโภคกลุ่มศึกษาที่พบว่า การบริโภคข้าวหอมมะลินิธิย์เป็นประจำมีเพียง 17% ของจำนวนผู้บริโภคกลุ่มศึกษาซึ่งถือว่าค่อนข้างน้อย และพบว่าปัจจัยสำคัญของการสนใจซื้อ(หรือจะซื้อ)ขึ้นอยู่กับราคาของข้าวหอมมะลินิธิย์ ความเชื่อถือความเป็นอินิธิย์ และความสะดวกในการซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ นอกจากนี้ ตลาดข้าวหอมมะลินิธิย์ในประเทศยังมีข้อจำกัดอีก 4 ประการ คือ

1. ข้าวหอมมะลินิธิย์ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายของผู้บริโภค
2. แหล่งกระจายสินค้าหรือช่องทางการขายข้าวหอมมะลินิธิย์สู่ผู้บริโภคมีน้อย
3. ผลผลิตข้าวหอมมะลินิธิย์ที่ได้รับรองมาตรฐานต้องใช้เวลานานอย่างน้อย 3 ปีหลังการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นข้าวหอมมะลินิธิย์ ส่งผลให้ข้าวหอมมะลินิธิย์ระยะปรับเปลี่ยนเข้าสู่ตลาดเกษตรอินิธิย์ไม่ได้ราคาและมีผู้ต้องการข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยนค่อนข้างน้อย ข้าวหอมมะลินิธิย์ระยะปรับเปลี่ยนจึงเป็นปัญหาแก่ผู้รับซื้อ รวมทั้งเกษตรกรผู้ผลิตในระยะปรับเปลี่ยนก็เผชิญกับปริมาณผลผลิตข้าวลดลงและค่าใช้จ่ายสูงขึ้น ด้วยข้อจำกัดนี้ เกษตรกรมักจะหันกลับไปผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

4. ด้วยข้อจำกัดข้างต้น ทำให้ผลผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยที่ผ่านการรับรองมาตรฐานจึงมีปริมาณน้อยด้วย

อย่างไรก็ดี ผู้ประกอบการให้ความเห็นว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยในประเทศมีแนวโน้มการเติบโตเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะถ้ามีการณรงค์และมุ่งส่งเสริมผู้บริโภคในประเทศให้หันมานิยมบริโภคข้าวหอมมะลินิรภัยเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ส่วนตลาดข้าวอินทรีย์ในต่างประเทศตามความเห็นของผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์พบว่า ตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยต่างประเทศเป็นตลาดเล็กเช่นเดียวกัน มีลักษณะตลาดเฉพาะ (niche market) มีผู้บริโภคจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับผู้บริโภคข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งเมื่อเทียบการนำเข้าข้าวหอมมะลินิรภัยกับปริมาณการนำเข้าข้าวอินทรีย์พันธุ์อินดิกาในสหภาพยุโรป ตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยก็ยังมีขนาดเล็กกว่ามาก อย่างไรก็ตาม จากมูลค่าการส่งออกข้าวอินทรีย์ของไทยก็มีแนวโน้มการส่งออกข้าวหอมมะลินิรภัยสูงขึ้น

ดังนั้น ในทางตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยในขณะนี้พบว่า ยังไม่เอื้อมากนักต่ออาชีพการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนในทางเศรษฐกิจของเกษตรกร

8.1.3 ด้านการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์

ด้านนโยบายและการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยจะเป็นภาพรวมในระดับประเทศและระดับจังหวัด ซึ่งจะครอบคลุมถึงการส่งเสริมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับข้าวอินทรีย์ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มสันติอโศก ผู้ประกอบการค้าข้าว หน่วยงานพิเศษ และหน่วยงานรัฐ โดยพบว่า นโยบายและการส่งเสริมข้าวอินทรีย์มักจะอยู่ในรูปเกษตรกรอินทรีย์ เกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรผสมผสาน หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ มากกว่าที่จะเป็นนโยบายและการส่งเสริมข้าวหอมมะลินิรภัยโดยตรง นอกจากนี้ยังพบว่า เป้าหมายของการส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ก็มีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม จากการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ของหน่วยงานต่างๆ มีผลทำให้มีกิจกรรมและโครงการเกิดขึ้นมากมาย

โดยเฉพาะภาครัฐ นโยบายยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ถูกประกาศเป็นวาระแห่งชาติ ส่งผลให้ภาคปฏิบัติในระดับจังหวัดมีปฏิบัติการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์กันอย่างกว้างขวาง สำหรับพื้นที่ศึกษา 6 จังหวัด คือ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ ยโสธร ร้อยเอ็ด และอำนาจเจริญ มีการช

คำขวัญการเป็นจังหวัดเกษตรอินทรีย์ การตั้งศูนย์ปฏิบัติการ การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ การสนับสนุนงบประมาณการทำเกษตรอินทรีย์ และกิจกรรมอื่น ๆ อีกมาก โดยเฉพาะการผลิตข้าวอินทรีย์ จังหวัดในพื้นที่ศึกษาให้ความสำคัญอย่างยิ่ง มีทั้งการรณรงค์และสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ การส่งเสริมสนับสนุนเกษตรอินทรีย์/ข้าวอินทรีย์ของหน่วยงานรัฐระดับจังหวัดทำให้เกษตรกรหันมาปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก

8.2 เกษตรอินทรีย์: กระแสหรือเติบโตอย่างยั่งยืน?

เกษตรอินทรีย์เป็นที่กล่าวถึงในสังคมไทยเพิ่มขึ้นมากจากความพยายามรณรงค์ของฝ่ายส่งเสริมสนับสนุนทั้งรัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน แม้จะมีจุดประสงค์ที่อาจแตกต่างกัน แต่ก็ทำให้มีกิจกรรมเกิดขึ้นมาก ทั้งการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์เป็นระยะๆ การประชาสัมพันธ์กรณีตัวอย่างของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ผ่านสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือเอกสาร และหนังสือพิมพ์ รวมถึงทั้งการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ด้านตลาดและผู้บริโภค โดยเฉพาะการประกาศยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติและการผลักดันให้ไทยเป็น “ครัวของโลก” ทำให้เกิดผลในด้านความตื่นตัวของพหุภาคีจากสารเคมีสังเคราะห์ตกค้างต่อสุขภาพของประชาชน เกิดความใส่ใจต่อปัญหาสุขภาพทั้งของเกษตรกรผู้ผลิตและผู้บริโภค ตลอดจนรวมถึงการตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม

จากสภาพข้างต้นนี้ ทำให้เกิดกระแสเกษตรอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์เป็นสินค้าที่มีความต้องการ เกษตรกรเองก็ได้รับแรงกระตุ้นให้หันมาทำเกษตรอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ดังจะเห็นว่าในแต่ละจังหวัดได้คาดการณ์ว่าจะมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในปีการผลิต 2548/49 ปริมาณมาก กระแสเช่นนี้ส่งผลให้ผู้ประกอบการค้าข้าว/โรงสีเข้ามาจับจองพื้นที่ตลาดข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะผู้ประกอบการโรงสีในระดับจังหวัดและอำเภอตั้งเป้าการรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพิ่มขึ้นถึง 68 % ของปริมาณผลผลิตข้าวอินทรีย์ เพราะเห็นว่าเกษตรกรผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพิ่มขึ้นมาก และมีการสนับสนุนจากรัฐอย่างมาก จึงคาดว่าจะมีตลาดเพิ่มขึ้น

แต่ในภาคปฏิบัติของตลาดข้าวอินทรีย์ ผู้ประกอบการให้ข้อสังเกตว่า ผู้บริโภคทั่วไปในประเทศไม่ตอบสนองความเป็นข้าวอินทรีย์มากนัก โดยเฉพาะเมื่อราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ค่อนข้างสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ผู้บริโภคจะตระหนักถึงสารเคมีสังเคราะห์ตกค้างในผักผลไม้มากกว่าข้าว แต่มีผู้บริโภคส่วนหนึ่งให้ความสำคัญการบริโภคอาหารสุขภาพที่ต้องการบริโภคข้าวอินทรีย์ และผู้บริโภคกลุ่มนี้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ผลการศึกษาชี้ว่าสภาพตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ในประเทศไทยมีขนาดเล็กแม้ว่าจะมีการเติบโตเพิ่มขึ้นแต่ก็เป็นการเติบโตในอัตราต่ำเมื่อเทียบกับปริมาณข้าวหอมมะลิทั่วไป สำหรับตลาดต่างประเทศ ตลาดข้าวหอมมะลินิธิ์ก็เป็นเพียงตลาดเฉพาะและมีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับตลาดข้าวหอมมะลิทั่วไป รวมทั้งผู้ประกอบการพบปัญหาความแตกต่างของการรับรองมาตรฐานเกษตรอินธิ์ในแต่ละประเทศ ด้วยสภาพทางตลาดเช่นปัจจุบันนี้(ณ ปี 2548) ทำให้ปลายทางของการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ไม่เอื้อต่อการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรมากนัก

ดังนั้น เกษตรกรซึ่งเป็นผู้ผลิตต้นทางจะต้องมุ่งทัศนคติหรือแรงจูงใจการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ที่ประโยชน์หรือผลตอบแทน 4 ประเด็น คือ

8.2.1 การฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในแปลงนาให้อุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้ปริมาณผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น

8.2.2 การลดต้นทุนการผลิตข้าวที่เป็นเงินสด โดยใช้ปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มของตนเอง

8.2.3 การใช้ประโยชน์จากความเป็นอินธิ์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่นๆ ที่ให้ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าว

8.2.4 การดูแลสุขภาพของตนเองและครอบครัวต่อความเสี่ยงในการใช้สารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช

การเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินธิ์จึงไม่มุ่งผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินจากราคาข้าวหอมมะลินิธิ์ เกษตรกรไม่ควรทำการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์หรือเกษตรอินธิ์ด้วย “กระแสราคา” หากเกษตรกรผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์เพราะเห็นว่า “ได้ราคาดี” จะทำให้เกษตรกรมุ่งหวัง “ราคาข้าวอินธิ์” ที่เป็นไปตามกลอุปลงค์อุปทานทางการตลาด ซึ่งมีความไม่แน่นอนแม้จะเป็นตลาดสินค้าเกษตรอินธิ์

ถ้าเกษตรกรมุ่งสู่การแก้ไขปัญหความยากจน(ในสภาพปกติของเกษตรกรทั่วไป มิได้ครอบคลุมความยากจนที่มีสาเหตุจากอบายมุขหรือเหตุบังเอิญฉุกเฉินใดๆ) เกษตรอินธิ์ผสมผสานจะเป็นอาชีพทางเลือกทางหนึ่งที่เหมาะสมกว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์อย่างเดียว เพราะเกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์จากความเป็นอินธิ์ของฟาร์มทำการผลิตชนิดอื่นๆ ที่ให้

ผลตอบแทนเสริมหรือได้เท่าหรือดีกว่าข้าวซึ่งทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งยังเป็นการกระจายความเสี่ยงของการผลิต และยังสามารถลดรายจ่ายด้านอาหารและลดค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิต โดยใช้ผลผลิตจากฟาร์มของตนเอง

8.3 การเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนของเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

เกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะเป็นเสมือนระบบเกษตรกรรมที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นการผลิตที่ให้รายได้หลักและเป็นสินค้าที่สามารถส่งออกได้ ในขณะที่ระบบเกษตรผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่มุ่งการกินการอยู่ ผลผลิตเหลือแล้วจึงขาย หรือเป็นการผลิตปริมาณไม่มากนัก หรือสามารถพัฒนาการผลิตบางอย่างให้เป็นการผลิตหลักอย่างอื่น นอกจากข้าวเพื่อขายในตลาดท้องถิ่นระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือจังหวัด ดังนั้น การแก้ปัญหาคความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงควรผสมผสานการผลิตทั้งสองระบบนี้ ให้เป็นอาชีพทางเลือก โดยเกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานจะเป็นฐานการผลิตที่สร้างความแข็งแกร่งของระบบการผลิต และเป็นฐานชีวิตของครอบครัวเกษตรกร ส่วนข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักของระบบการผลิตที่ทำให้เกิดรายได้หลัก นอกจากนั้น เกษตรกรยังสามารถพัฒนาการผลิตอื่นๆ ให้เป็นการผลิตหลักเพิ่มเติมเพื่อเสริมรายได้ เช่น ปลา โคน และพืชผัก เป็นต้น ซึ่งจะนำไปตามความเหมาะสมของสภาพตลาดและการผลิตของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่

ดังนั้น ผลการสังเคราะห์นี้จึงชี้ถึงเหตุผล 5 ประการที่สนับสนุนระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน และส่วนประกอบ 5 ประการของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานซึ่งจะบ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของการแก้ไขปัญหาคความยากจน

8.3.1 เหตุผล 5 ประการ ที่บ่งชี้ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน

8.3.1.1 ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

การประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนได้สร้างความมั่นใจแก่เกษตรกรในการมีพออยู่พอกิน โดยพบว่า ในทศวรรษ 2540 เกษตรกรในพื้นที่ศึกษา รวม 6 จังหวัดหันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเพิ่มขึ้น 3.8 เท่าของจำนวนเกษตรกรรุ่นบุกเบิก

ในช่วงทศวรรษ 2530 โดยเฉพาะเกษตรกรที่ผ่านประสบการณ์การผลิตเชิงเดี่ยวและ/หรือการทำงานในเมืองมามากจนตกผลึกทางความคิดและประสบการณ์ชีวิต จะเป็นผู้มีความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นอย่างยิ่ง เกษตรกรกลุ่มผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานให้เหตุผลถึงความเชื่อมั่นในอาชีพว่า ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีงานในฟาร์มทำต่อเนื่องโดยไม่ต้องไปทำงานที่อื่นหรืองานนอกฟาร์มของตน มีอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้เป็นประจำ มีความรู้สึกสบายใจและพอใจอยู่กับธรรมชาติเมื่อทำงานในฟาร์มของตน ซึ่งความมั่นใจต่ออาชีพนี้เป็นเหตุผลอันสำคัญต่อการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจน

8.3.1.2 การลดรายจ่ายด้านอาหารในครัวเรือน

จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรจำนวนร้อยละ 96, 95, และ 89 บริโภคพืชผักผลไม้ และสัตว์น้ำ ตามลำดับ แต่มีเพียงร้อยละ 67 ที่บริโภคสัตว์เลี้ยง แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีอาหารในฟาร์มเพื่อการบริโภคในครัวเรือนโดยเฉพาะพืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ส่วนสัตว์เลี้ยงจะเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นรายได้มากกว่าการบริโภคในครัวเรือน การมีอาหารในฟาร์มที่หลากหลายทำให้ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารลดลง นอกจากนี้แล้ว แรงจูงใจเกษตรกรประการหนึ่งให้หันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานคือ ความต้องการผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีสังเคราะห์ตกค้าง และต้องการผลิตอาหารให้เพียงพอการบริโภคในครัวเรือนตลอดทั้งปี โดยนัยนี้จึงเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจประกอบกับเหตุผลทางสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว

8.3.1.3 การลดรายจ่ายด้านปัจจัยการผลิต

การทำเกษตรผสมผสานพบว่าช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิตเกี่ยวกับปุ๋ย พันธุ์พืชและสัตว์ และการปราบศัตรูพืช โดยพบว่า การลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ การลดหรือเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์และสารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช หันมาใช้ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด ปุ๋ยพืชสด และการไถกลบตอฟาง รวมทั้งการใช้น้ำหมักชีวภาพสูตรต่างๆ โดยใช้วัตถุดิบในแปลงของตน เพื่อปราบศัตรูพืชแทนสารเคมีสังเคราะห์

ดังกรณีการผลิตข้าวหอมมะลินิธิ์ พบว่า ช่วยลดค่าใช้จ่ายเฉลี่ยที่เป็นเงินสดเกี่ยวกับสารเคมีสังเคราะห์ สารอินทรีย์สำเร็จรูป สารอินทรีย์วัตถุดิบ และน้ำหมักชีวภาพไร่ละ 24 บาท ซึ่งถึงแม้จะไม่มากนัก แต่มีความแตกต่างอย่างชัดเจนในค่าใช้จ่ายเฉพาะปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ระหว่างข้าวหอมมะลิทั่วไป (210 บาท/ไร่) และข้าวหอมมะลินิธิ์ของนาเกษตรผสมผสาน (23

บาท/ไร่¹) ถึง 187 บาท/ไร่ หากเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ จะช่วยลดการนำเข้าปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ได้เป็นอันมาก

8.3.1.4 การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม

เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีผลผลิตทั้งสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล และพืชผักในฟาร์ม ซึ่งเกษตรกรจำนวนร้อยละ 37, 57, 62, และ 53 ได้จำหน่ายสัตว์น้ำ, สัตว์เลี้ยง, ไม้ผล, และพืชผัก ตามลำดับ แสดงว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีรายได้จากฟาร์มเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ดี จำนวนเกษตรกรที่จำหน่ายผลผลิตจากฟาร์มยังไม่สูงนัก โดยเฉพาะการผลิตสัตว์น้ำ แสดงว่าการผลิตในแปลงเกษตรผสมผสานยังมีปริมาณไม่มากพอที่จะจำหน่ายได้ทุกราย แต่สามารถผลิตได้เพียงพอในการเป็นอาหารของครอบครัว

เมื่อพิจารณาแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปีของเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานทั้ง 6 จังหวัด พบว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีรายได้หลักจากเกษตรกรรมทั้งข้าวหอมมะลิและผลผลิตเกษตรอื่นๆ รวมถึงร้อยละ 76 ของรายได้ที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปี แยกเป็นรายได้จากข้าวหอมมะลิร้อยละ 49 และรายได้จากผลผลิตเกษตรอื่นๆ ร้อยละ 27 ในขณะที่รายได้จากการรับจ้างมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.6 เท่านั้น รวมทั้งสัดส่วนรายได้จากผู้อื่นให้ เช่น บุตรส่งมาให้ เพียงร้อยละ 6.7 ดังนั้น อาจสรุปเป็นเบื้องต้นได้ว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานโดยมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักมีรายได้จากเกษตรกรรมโดยไม่ต้องพึ่งรายได้จากการทำงานรับจ้างและการได้รับเงินจากบุตรหลาน

8.3.1.5 การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนา แปลงการผลิตผสมผสานที่อุดมสมบูรณ์ และความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์เป็นการออมทรัพย์สินที่มีมูลค่า

การก่อตัวเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกร 119 รายใน 6 จังหวัดชี้ให้เห็นว่า เป็นการเรียนรู้จากวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ต้องการพัฒนารูปแบบการผลิตของตนให้เป็นอาชีพที่พออยู่พอกิน อยู่รอดได้ และมีความมั่นคงพอสมควร นับเป็นการออมทรัพย์สินที่มีมูลค่าของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร ซึ่งจำแนกได้ 3 ประการคือ

¹ เหตุที่ยังมีค่าใช้จ่ายสารเคมีสังเคราะห์ในการผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน เพราะเป็นเกษตรกรที่ยังไม่ได้เข้าสู่การตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และมีเกษตรกรบางรายที่ใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ช่วงตกกล้า

1. การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ของดินและมีความสมดุลตามธรรมชาติ เป็นการสร้างทรัพย์สินที่เป็นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม(Environmental Capital)

2. การสร้างแปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานให้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นการออกแบบหนึ่งที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งจะเป็นทุนมนุษย์(Human Capital) และทุนกายภาพ(Physical Capital)

3. การออมอีกประการหนึ่งคือปัญญา ซึ่งเป็นการสะสมความรู้จากประสบการณ์ทั้งหมดจึงเป็นทรัพย์สินดังทุนมนุษย์(Human Capital)

8.3.2 ส่วนประกอบ 5 ประการของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานซึ่งจะบ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของการแก้ไขปัญหาคาความยากจน

แม้ว่าระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะมีความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจน แต่จะมีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจนในระดับไม่น้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของส่วนประกอบของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 5 ประการ คือ

8.3.2.1 การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย มีการจัดการให้เกิดการผสมผสานของความหลากหลายเหล่านั้นโดยการใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต

8.3.2.2 การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด ถ้าเกษตรกรสามารถนำผลผลิตหรือผลพลอยได้จากการผลิตอย่างหนึ่งไปเป็นประโยชน์กับการผลิตหนึ่ง ก็จะมีโอกาสลดต้นทุนการผลิตมากขึ้น แต่ถ้าการผลิตในฟาร์มยังต้องอาศัยปัจจัยการผลิตด้วยการซื้อจากภายนอก ความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคาความยากจนจะลดลง

8.3.2.3 การผลิตหลักอื่นนอกจากข้าวซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการตามศักยภาพของพื้นที่ของเกษตรกร และมีโอกาสสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร

8.3.2.4 การนำผลผลิตออกขาย แม้ผลผลิตบางประเภทในแปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะมีไม่มากนัก แต่เกษตรกรต้องขยันเก็บผลผลิตออกขายเป็นประจำ อาจจะขายในตลาดชุมชนหรือขายตลาดนอกชุมชน ถ้าขายตลาดนอกชุมชน ฟาร์มที่อยู่ใกล้ตลาดจะได้เปรียบกว่าฟาร์มที่อยู่ไกลตลาด ความใกล้ไกลจากตลาดจึงเป็นปัจจัยการขายสู่ตลาดนอกชุมชน ซึ่งถ้าเกษตรกรมีการรวมกลุ่ม กลุ่มจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากฟาร์มของสมาชิกให้มีจำนวนมากเพียงพอที่จะจัดการผลผลิตสู่ตลาด

8.3.2.5 การเอาใจใส่ปักหลักการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน ถ้าเกษตรกรอาศัยอยู่ในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะมีโอกาสสูงในการพัฒนาและดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด รวมทั้งการกินการอยู่และการเก็บผลผลิตขายเป็นรายได้จะเป็นไปได้มาก

8.4 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรต่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขความยากจน

การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรเป็นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหความยากจนของเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก 5 ด้าน คือ ด้านกำลังใจ การเรียนรู้ การควบคุมการผลิต ความมั่นคงทางอาหาร และทางเศรษฐกิจ ดังนี้

8.4.1 การสร้างพลังทางด้านจิตใจในเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์หรือการปรับที่นาทำการผลิตแบบผสมผสาน เกษตรกรต้องกล้าเสี่ยงกับผลที่จะเกิดขึ้น กำลังใจจึงสำคัญต่อการเลือกทำสิ่งใหม่ การศึกษานี้พบว่า กลุ่มมีบทบาทเสริมสร้างกำลังใจของเกษตรกรในช่วงสำคัญ 2 ช่วง คือ ช่วงระยะเริ่มต้นที่เกษตรกรกำลังปรับเปลี่ยนการผลิต และช่วงภาวะวิกฤติทางธรรมชาติ หรือช่วงราคาผลผลิตตกต่ำ การรวมกลุ่มช่วยเป็นกำลังใจซึ่งและกัน

ลักษณะการสร้างพลังใจจะเป็นไปตามธรรมชาติหรือแทรกอยู่ในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มในรูปแบบการปรึกษาหารือ การแก้ไขปัญหา การแบ่งปันปัจจัยการผลิต เช่น ดินกล้า ให้แก่กัน รวมถึงทั้งการช่วยเหลือที่เป็นรูปธรรมอื่นๆ โดยเฉพาะกิจกรรมการเรียนรู้มักจะก่อให้เกิดการสร้างกำลังใจซึ่งกันและกัน เช่น การศึกษาดูงานภายในกลุ่ม การเขียนแผนแปลงนา และการอบรมปฏิบัติการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น

8.4.2 การสร้างพลังการเรียนรู้เกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

บทบาทต่อการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์จัดได้ว่าเป็นกิจกรรมเด่นที่สุดของการรวมกลุ่ม กลุ่มเป็นเสมือนโรงเรียนที่มีครูคอยให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืน ทั้งในด้านการผลิต เช่น การสาธิตการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพอินทรีย์ และการแนะนำการเตรียมรับการตรวจสอบมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นต้น ด้านการตลาดที่จะให้ความรู้ด้านราคา ตลอดจนความรู้ด้านนโยบายการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน นอกจากนี้ การรวมกลุ่มของเกษตรกรยังทำให้ได้รับการสนับสนุนด้านความรู้จากหน่วยงานต่างๆ ได้ง่าย ซึ่งเป็นหลักการหรือนโยบายของหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่มักจะจัดการอบรมเรียนรู้ให้แก่กลุ่มอยู่แล้ว

8.4.3 การสร้างพลังการควบคุมการผลิตในเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

การควบคุมการผลิตโดยพลังกลุ่มเป็นเบื้องต้นของการตรวจสอบมาตรฐานความเป็นอินทรีย์ ซึ่งจะอยู่ใน 3 รูปแบบ คือ 1) การตั้งกรรมการตรวจสอบการผลิตเป็นการภายใน 2) การตรวจเยี่ยมและให้คำแนะนำ และ 3) การตั้งกฎระเบียบ ซึ่งการควบคุมการผลิตโดยพลังกลุ่มนี้จะอยู่ในกลุ่มเกษตรกรผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ต้องมีกระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานอินทรีย์จากหน่วยงานภายนอก ส่วนกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จำหน่ายในท้องถิ่นหรือขายแบบข้าวหอมมะลิทั่วไป กลุ่มก็จะไม่เคร่งครัดต่อการควบคุมการผลิต หรือกล่าวได้ว่า ความเป็นกลุ่มไม่ได้ควบคุมการผลิตมากนัก

8.4.4 การสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหารในเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก

ความมั่นคงทางอาหารในเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะหมายถึงความเพียงพอของอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นความมั่นคงลักษณะปัจเจก และความมั่นคงทางอาหารมาจากการพึ่งพากันในกลุ่ม ซึ่งจากการศึกษานี้พบว่า เกษตรกรมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตภายในกลุ่ม อันสืบเนื่องจากเกษตรกรผลิตอาหารได้เอง มีผลผลิตหลากหลายตลอดปี และผลิตได้มากเกินความต้องการบริโภค นอกจากนี้แล้วยังส่งผลถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันขึ้น ยังเป็นการเอื้อเพื่อต่อญาติมิตรเพราะมิได้มีการตีราคาส่งของ แต่เสมือนเป็น “การให้” หรือ “ของฝากของเพื่อน” ตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน โดยวิธีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตมักจะ

กระทำตามวาระการประชุมต่าง ๆ โดยเฉพาะช่วงการศึกษาดูงานภายในสมาชิกซึ่งมีลักษณะการเยี่ยมชมไปในตัว เกษตรกรเจ้าของแปลงมักมีของฝาก เช่น ถั่วลิสง พันธ์ หรือผลผลิตตามฤดูกาลนั้นๆ แก่ผู้มาเยี่ยมชมเสมอ

8.4.5 การสร้างพลังด้านเศรษฐกิจในการทำเกษตรอินทรีย์

การรวมกลุ่มของเกษตรกรทำให้เกิดพลังด้านเศรษฐกิจเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน ทำให้เกิดอำนาจการต่อรองทางเศรษฐกิจ 4 ประการ คือ

8.4.5.1 บทบาทการซื้อปัจจัยการผลิตร่วมกัน

การซื้อปัจจัยการผลิตร่วมกัน ทำให้ซื้อปริมาณมาก สามารถต่อรองราคาซื้อได้และสามารถประหยัดการขนส่งได้ เช่น รวมกันซื้อปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้รับการรับรอง หรือการรวมกันซื้อวัตถุดิบเพื่อร่วมกันทำปุ๋ยหมักชีวภาพซึ่งปรากฏเกือบทุกกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มศึกษา

8.4.5.2 บทบาทการรวบรวมผลผลิต

กลุ่มทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทำให้ผู้รับซื้อสนใจเข้ามารับซื้อ หรือกลุ่มขนข้าวหอมมะลิไปขายร่วมกันทำให้ประหยัดค่าขนส่ง หรือเป็นแหล่งผลิตที่มีความน่าเชื่อถือในการเป็นข้าวอินทรีย์ ทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและต้องการผลผลิตของผู้ซื้อทั้งทำให้เกิดการประกันราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์อีกด้วย

8.4.5.3 บทบาทการร่วมกันสร้างมูลค่าเพิ่ม

การร่วมกันสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลผลิตเกษตรอินทรีย์ชัดเจนในเรื่องข้าวหอมมะลิอินทรีย์หรือข้าวอินทรีย์พันธุ์อื่น ๆ โดยการตั้งโรงสีข้าวของกลุ่มดำเนินการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อการขายส่งซึ่งมีทั้งขายส่งภายในประเทศและต่างประเทศ และการขายปลีก พบในจังหวัดยโสธรและสุรินทร์ ส่วนจังหวัดอุบลราชธานีใช้วิธีการจ้างสีและจัดจำหน่ายข้าวสารเอง

ส่วนการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจน มีเพียงกรณีของเกษตรกรกลุ่มศึกษาในจังหวัดร้อยเอ็ดและสุรินทร์ ได้นำข้าวอินทรีย์แปรรูปเป็นอาหารและขนม เช่น ขนมจีน และขนมนางเล็ด เป็นต้น

8.4.5.4 บทบาทการสร้างความสำเร็จทางการเงิน

การรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ทำให้ได้รับความน่าเชื่อถือทางการเงิน (เครดิต) โดยได้รับการสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน เช่น การได้รับเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น

8.5 เงื่อนไขปัจจัยและกลยุทธ์ในการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป

การขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป พบว่าการขยายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีศักยภาพมากกว่าการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป เพราะการปรับเปลี่ยนการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีความยากกว่า และเกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนตนเองมากกว่า โดยพบเงื่อนไขปัจจัยและกลยุทธ์ในการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป ดังนี้

8.5.1 เงื่อนไขปัจจัยในการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป

เงื่อนไขปัจจัยในการขยายเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไปมี 3 ปัจจัยหลัก ได้แก่

8.5.1.1 การสนับสนุนของรัฐทั้งระดับนโยบายและการปฏิบัติ

การสนับสนุนของรัฐควรคำนึงถึงประเด็นการตลาดนำการผลิต การสนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ความชัดเจนในเรื่องต้นทุนการผลิตที่เกษตรกรพึ่งตนเองได้ การสนับสนุนของรัฐต่อการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ที่จะต้องมีการรับรองมาตรฐานความเป็นอินทรีย์เพื่อการส่งออก และการปฏิบัติได้จริงของนโยบายเกษตรอินทรีย์ และนโยบายการสนับสนุนความยั่งยืนของระบบเกษตรกรรม ควรมีความชัดเจน (Conway, 2000)

8.5.1.2 ความมุ่งมั่นตั้งใจของเกษตรกรที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

การแก้ปัญหาความยากจนไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการพัฒนาอาชีพหรือการเปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อเพิ่มรายได้หรือแม้กระทั่งลดรายจ่าย แต่การแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนคือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง การลดละเลิกอบายมุข และการรู้เท่าทันสถานการณ์ที่จะนำสู่ความวิบัติ ด้วยเหตุนี้ ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาคความยากจนได้หรือไม่ นั้น จะอยู่ที่ความมุ่งมั่นตั้งใจของเกษตรกรที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

8.5.1.3 ตลาดเกษตรอินทรีย์

ปัจจัยและเงื่อนไขทางการตลาด 3 ประการ คือ 1) การตอบสนองความเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์ของผู้บริโภค 2) การขาดแคลนแหล่งรับซื้อและแหล่งจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัด และ 3) การรับรองความเป็นอินทรีย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความเข้าใจไม่ชัดเจนไม่ตรงกัน และค่าใช้จ่ายที่เพิ่มต้นทุนการผลิต

8.5.2 กลยุทธ์วิธีการขยายระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป

เพื่อตอบสนองเงื่อนไขปัจจัยข้างต้นจึงกำหนดกลยุทธ์วิธีการขยายระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักสู่เกษตรกรทั่วไป 7 กลยุทธ์ ได้แก่

8.5.2.1 ปรับเปลี่ยนการผลิตจากง่ายสู่ยาก เกษตรกรที่สนใจอาชีพทางเลือกนี้ควรทำการปรับเปลี่ยนเป็นลำดับ 2 ช่วง คือ ช่วงแรก ปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งยังเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว หลังจากปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวได้แล้ว ช่วงสองจึงเข้าสู่การปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักอย่างใดก็ได้ การปรับเปลี่ยนเป็นลำดับนี้มีได้จำกัดตายตัวเสมอไป สามารถปรับได้ตามความเหมาะสม

8.5.2.2 ปรับเปลี่ยนทัศนคติและแรงจูงใจเกษตรกรด้วยการเรียนรู้ข้อมูลทั้งหมดตั้งแต่การผลิตถึงการตลาดให้เกษตรกรทั่วไปเห็นเป็นประจักษ์เพื่อตัดสินใจเลือกอาชีพบนฐานข้อมูลทั้งวงจร โดยการจัดเวทีประชุมให้เกษตรกรรายอื่นๆ ได้เรียนรู้ข้อมูลทางเศรษฐกิจ การผลิต การตลาด ตลอดจนการวิจัยและพัฒนาความรู้และเทคนิคต่างๆ โดยใช้วิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การถ่ายทอดความรู้ตั้งแต่กระบวนการผลิต การเก็บเกี่ยวและการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว และการตลาด

8.5.2.3 สร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อทำหน้าที่และบทบาทในด้านการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การให้กำลังใจซึ่งกันและกัน การเรียนรู้และพัฒนาเทคนิคและการจัดการต่างๆ การควบคุมการผลิตให้เกิดความเชื่อถือ และการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ

8.5.2.4 สนับสนุนและมีการอุดหนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน (subsidy) รัฐหรือผู้ประกอบการค้าข้าวหรือโรงสีหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต้องสนับสนุนช่วงการปรับเปลี่ยนในระยะ 3 ปีแรกของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์แก่เกษตรกร เช่น การได้ราคาพรีเมียมที่ชัดเจน ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การสนับสนุนแหล่งน้ำในและนอกไร่นาตามความเหมาะสมของภูมิประเทศ และการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำระยะยาว เป็นต้น

8.5.2.5 เร่งสร้างความเข้าใจการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง รวมทั้งการช่วยเหลือสนับสนุนค่าใช้จ่ายการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกร โดยรัฐหรือสหกรณ์หรือผู้ประกอบการเป็นผู้รับผิดชอบ ก็จะช่วยให้เกษตรกรหันมาสนใจการผลิตแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น

8.5.2.6 สร้างตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ทั่วประเทศอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานได้อย่างเป็นจริง ซึ่งประกอบด้วยวิธีการ 3 วิธี ได้แก่ รมรณรงค์การบริโภคข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ในประเทศ สร้างแหล่งรับซื้อและจำหน่ายข้าวอินทรีย์และผลผลิตอินทรีย์ระดับอำเภอและจังหวัด และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของการส่งออกข้าวหอมมะลินทรีย์

8.5.2.7 ประสานและสร้างการมีส่วนร่วมผลักดันเกษตรอินทรีย์ผสมผสานครบวงจร หน่วยงานภาครัฐและเอกชนทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา ผู้ประกอบการ และเกษตรกร ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน/ข้าวหอมมะลินทรีย์ ต้องร่วมมือร่วมใจกันอย่าง

จริงใจและจริงจังในการผลักดันเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักให้เป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างแท้จริง

8.6 ข้อเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง

8.6.1 ข้อเสนอต่อภาครัฐ

8.6.1.1 ด้านการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกร

1. การรณรงค์ควรมุ่งในเรื่องการลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรด้วยการทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองโดยสนับสนุนการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ เป็นต้น มุ่งเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมไม่ควรนำเอาเรื่องราคาราพรีเมี่ยมและรายได้มาเป็นแรงจูงใจและสร้างความหวังแก่เกษตรกรในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

2. ควรให้การพิจารณาอุดหนุน (subsidy) ช่วงการปรับเปลี่ยนในระยะ 3 ปีแรกของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เช่น การให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำระยะยาว

3. สนับสนุนแหล่งน้ำในและนอกไร่นาให้เพียงพอแก่ความต้องการของเกษตรกรตามความเหมาะสมของภูมิประเทศและสอดคล้องกับฤดูกาลผลิต

4. กระตุ้นให้เกิดการผลิตสินค้าอินทรีย์บางอย่างในระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพคู่ขนานกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์

8.6.1.2 ด้านการค้าข้าวหอมมะลิอินทรีย์และสินค้าเกษตรอินทรีย์อื่นๆ

1. ควรรณรงค์ผู้บริโภคให้เห็นคุณค่าของความเป็นอินทรีย์และหันมาบริโภคข้าวอินทรีย์และสินค้าเกษตรอินทรีย์อื่นๆ เพื่อขยายตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในประเทศ

2. ควรทำการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในต่างประเทศ เพื่อประชาสัมพันธ์ให้ประเทศต่าง ๆ หันมานิยมข้าวหอมมะลิอินทรีย์

3. ประสานกับเอกชนทำตลาดข้าวหอมมะลินิรภัยทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งการเปิดตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ให้มากขึ้น

8.6.1.3 ด้านการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยี

1. ควรสนับสนุนงานวิจัยเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลินิรภัยและผลผลิตอินทรีย์อื่นๆ ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร และผลงานวิจัยนั้น ๆ ควรได้รับการถ่ายทอดสู่เกษตรกร หรือควรสนับสนุนเกษตรกรให้มีส่วนร่วมการวิจัยระดับฟาร์มของเกษตรกร ตั้งแต่เมื่อเริ่มต้นการวิจัย ซึ่งการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการเรียนรู้และพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรจะนำไปสู่การยอมรับเทคโนโลยีนั้น ๆ และยังเป็นการพัฒนาความสามารถของเกษตรกร ด้วย (อาร์นส์, 2543; สุวินัย, 2543; Pretty, 1995; Perez, 2000; Conway, 2000)

2. ควรสนับสนุนงานวิจัยอย่างต่อเนื่องและงานวิจัยควรครอบคลุมตั้งแต่การผลิตจนถึงการแปรรูป รวมถึงการวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของดิน เช่น การขยายการผลิตอย่างอื่น ๆ เป็นต้น การวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากระบบเกษตรและความเป็นอินทรีย์ของผลผลิตข้าวทั้งต้น เช่น ฟาง ดอกขี้เหล็ก แกลบ ข้าวต้น ข้าวหักหรือปลายข้าว เป็นต้น

3. ควรสนับสนุนงานวิจัยผลผลิตอินทรีย์เชิงเดี่ยวที่ลึกและตลอดกระบวนการผลิต รวมทั้งสนับสนุนงานวิจัยระยะยาวที่ทดสอบระบบผสมผสานที่เหมาะสมกับแต่ละภูมิภาค

4. มีหน่วยงานวิจัยและส่งเสริมด้านเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่ทำงานจริงจัง และต่อเนื่อง ตลอดจนสร้างกลุ่มนักวิจัยและนักส่งเสริมที่ทำเรื่องเกษตรอินทรีย์ผสมผสานอย่างเป็นวิถีชีวิต

8.6.2 ข้อเสนอต่อเกษตรกร

8.6.2.1 มีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง โดยสร้างระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักและ/หรือผลผลิตหลักอื่นๆ ที่มีศักยภาพทางตลาด

8.6.2.2 สามารถทำบัญชีครัวเรือน/บัญชีต้นทุนเพื่อรู้รายรับรายจ่าย รู้ต้นทุนการผลิต รู้กำไรขาดทุน เพื่อนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้วางแผนการใช้จ่าย การเก็บออม และการลงทุน

8.6.2.3 มีการติดตามข้อมูลข่าวสารในทุกด้านเพื่อรู้ทันสถานการณ์การผลิตและการตลาด ตลอดจนการพัฒนาตนเองและอาชีพที่ไม่ตกสู่ “วงจรความยากจน”

8.6.3 ข้อเสนอต่อภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน และรัฐวิสาหกิจ

8.6.3.1 ควรมีการประสานงานและร่วมมือกันอย่างเป็นธรรมในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์

8.6.3.2 เชื้อให้เกษตรกรพัฒนาตนเองและอาชีพที่ไม่ตกสู่ “วงจรความยากจน”

8.6.3.3 ร่วมกันผลักดันให้เกษตรกรอินทรีย์ผสมผสานขยายสู่เกษตรกรทั่วไปเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์ สิ่งแวดล้อม และเพื่อการบริโภคอาหารปลอดภัยของประชาชน

8.6.3.4 เป็นแกนนำในการจัดการผลผลิตและสร้างตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ให้กระจายทั่วประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการเกษตร, 2546. เกษตรอินทรีย์. http://www.doa.go.th/learning/organic/crop_product.html
- คณะกรรมการโครงการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2546. การประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
- นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2544. บทพิสูจน์ภูมิปัญญา ชาวนาแห่งกุดชุม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม
- นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย)
- นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2545. การประเมินผลโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชน จังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ และยโสธร
- นิรนาม, ไม่ระบุปี, www.fairtrade.net
- บุญจิต จิตาภิวัฒนกุล, สมพร อิศวิลานนท์, และเอื้อ สิริจินดา, 2546. โครงการศึกษาการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกของไทยในตลาดสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกา. รายงานการวิจัย ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พิเชษฐ วิสัยจร, 2545. เศรษฐกิจแบบพอเพียง. กรุงเทพฯ: บริษัทอีเอ็มคิวเซ จำกัด
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย), 2546. สานสรรค์ความรู้สู่เกษตรยั่งยืน. เอกสารประกอบในงานสมัชชาวิชาการชาวบ้านเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์
- วัลลภ พิชญพงศ์ศา, 2547. ข้าวออร์แกนิก กลไกกรรมทางเลือก จากสูงสุดคืบสู่สามัญ. หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจ, ฉบับ 1958, 18-20 พฤศจิกายน 2547.
- วิภาดา อังตระกูล, 2548. พัฒนาข้าวอินทรีย์ สร้างมูลค่าเพิ่มตลาดข้าวไทย. สารวิจัยธุรกิจ ปีที่ 9 ฉบับที่ 9 เดือนมิถุนายน
- สถาบันวิจัยข้าว, 2547. เรื่องเล่าข้าวไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด
- สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547. การสร้างขบวนการ
ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. เอกสารประกอบการสัมมนาเครือข่ายขับเคลื่อนเศรษฐกิจ
พอเพียง ครั้งที่ 1 จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,
วันที่ 30-31 มกราคม 2547 ณ โรงแรมเดอะโรสการ์เดน สวนสามพราน จ. นครปฐม
- สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, 2546. มาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหาร
แห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- สุวินัย รันดาเว, 2543. การพัฒนาเกษตรยั่งยืน: มิติใหม่และการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม. ใน ระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน. การ
สัมมนา ระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 15 – 17 พฤศจิกายน 2543 ที่โรงแรม
หลุยส์ เทเวร์น หลักสี่ กรุงเทพฯ จัดโดยกรมวิชาการเกษตรร่วมกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น
และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อนุสรณ์ อุณโณ, 2546. ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียน
เกษตรกรรมยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย)
- อารันต์ พัฒโนทัย, 2543. งานวิจัยเกษตรเชิงระบบ: ทิศทางและสถานภาพในปัจจุบัน. ใน ระบบ
เกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน. การสัมมนา ระบบ
เกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 15 – 17 พฤศจิกายน 2543 ที่โรงแรมหลุยส์
เทเวร์น หลักสี่ กรุงเทพฯ จัดโดยกรมวิชาการเกษตรร่วมกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น และ
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- เอมอร อังสุรัตน์, ขวลิขิต สงประยูร, สนธิชัย จันทร์เปรม, อุไรวรรณ นิลเพ็ชร, รัชนี สงประยูร,
ชัชชัย แก้วสนธิ, จุฬารัตน์ วัฒนนะ, ไพบุลย์ ชื่นเจริญศรี, สุรพล จารุพงศ์, สิริวิทย์ พงษ์
อารีย์, และบุญเรียง จำพลับ, 2547. โครงการข้าวเพื่อความยั่งยืน. โรงพิมพ์สำนักส่งเสริม
และฝึกอบรมกำแพงแสน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน นครปฐม
- เอี่ยม ทองดี, 2538. ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน
- Borgen, Anders, 2004. Strategies for regulation of seed borne diseases in organic farming. Seed
Testing International – ISTA News Bulletin 127: pp. 19-21
- Chang, F. F., 1987. Economics of Integrated Farming Systems. Dissertation. University of Hawaii.
- Conway, G., 2000. Food for all in the 21st century. Environment v.42 no.1: 8-18.
- Faucette, B., 2001. New emphasis on managing organic residuals. BioCycle v.42 no. 8:71
- Fraser, E. D. G., 2003. Ecologies of scale: Socio-economic obstacles to sustainable agriculture in
the Lower Fraser Valley, British Columbia, Canada. Dissertation, the University of
British Columbia (Canada). (UMI ProQuest Digital Dissertations)

- Hassanein, N. E., 1997. Exchange knowledge, building community: Farmer networks and the sustainable agriculture movement. Dissertation, the University of Wisconsin-Madison. (UMI ProQuest Digital Dissertations)
- Hollander, H., 1984. Developing more local markets for farmers: the southern Alleghenies story. In Sustainable Agriculture and Integrated Farming Systems. edited by Thomas C. Edens, Cynthia Fridgen, and Susan L. Battenfield. Conference Proceedings.
- Humpert, C. P., 2000. New trends in sustainable farming build compost use. BioCycle v.41 no. 7: 30-33.
- Perez, E. E., 2000. Empowerment in Pacora, Nicaragua: Use of local knowledge and participatory action research to promote sustainable agriculture and natural resource. Dissertation, Cornell University. (UMI ProQuest Digital Dissertations)
- Pretty, J. N., 1995. Participatory learning for sustainable agriculture. World Development 23: 1247-1263.
- Zimmer, Gary, 2003. The basics of biological weed control, laid out the ABCs of controlling weeds through building soil, rotating crops and cultivation before a standing room only crowd at the Upper Midwest Organic Conference in late February.

ภาคผนวก 1

ฐานข้อมูล

งานวิจัยในครั้งนี้ได้จัดทำฐานข้อมูลระดับครัวเรือนของเกษตรกร และฐานข้อมูลการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกร ผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และสุรินทร์ ใน 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ฐานข้อมูลใน SPSS แสดงข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 4 ประเภท คือ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป

2. ฐานข้อมูลใน Excel แสดงข้อมูลทางเศรษฐกิจ เช่น ข้อมูลต้นทุนการผลิตของนา 4 ประเภท ข้อมูลรายได้จากการผลิตของนา 4 ประเภท และข้อมูลเปรียบเทียบรายได้หักต้นทุนเงินสดเทียบเส้นความยากจน เป็นต้น

3. การแสดงข้อมูลในรูปแบบ GIS

ฐานข้อมูลเหล่านี้เก็บที่โครงการวิจัยฯ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคผนวก 2

การประชุมเสนอผลงานวิจัยและเสวนาเรื่องข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานกับการ แก้ปัญหาความยากจน

โครงการวิจัยฯ ได้จัดการประชุมเสนอผลงานวิจัยและเสวนาเรื่องข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานกับการแก้ปัญหาความยากจน ในวันที่ 21 เมษายน 2549 ที่โรงแรมอบลบุรี จังหวัดอุบลราชธานี มีผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 208 คน แยกเป็นเกษตรกร ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และ ผู้ประกอบการโรงสี ดังกำหนดการต่อไปนี้

กำหนดการประชุมเสนอผลงานวิจัยและเสวนา

เรื่อง “ข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานกับการแก้ไขปัญหาความยากจน”

วันศุกร์ที่ 21 เมษายน 2549

ณ ห้องสัตตบงกช A โรงแรมอบลบุรีรีสอร์ท อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

เวลา	08.00 - 08.30 น.	ลงทะเบียน
	08.30 - 09.00 น.	พิธีเปิด
		โดย ศาสตราจารย์ ดร.ประกอบ โรจนบุญ อธิการบดีมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
09.00 – 09.20 น.		ความเป็นมาของโครงการ
		โดย รองศาสตราจารย์ ดร.นันทิยา หุตานุวัตร หัวหน้าโครงการวิจัย
09.20 – 09.40 น.		การนำเสนอผลงาน “กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ : ทำอย่างไร?”
		โดย นางสาวนพมาศ นามแดง นักวิชาการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์
09.40 – 10.00 น.		“ปัจจัย/กระบวนการปรับเปลี่ยนสู่การผลิตข้าวอินทรีย์ : ใครเป็นผู้ผลิต?”
		โดย นายเฉลียว บุญมั่ง นักวิชาการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์
10.00 - 10.15 น.		พักรับประทานอาหารว่าง

10.15 – 10.40 น.	<p>“เส้นทางข้าวอินทรีย์ : ไปสู่ที่ใด?”</p> <p>โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มานัส ลอศิริกุล</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาพืชไร่ คณะเกษตรศาสตร์</p>
10.40 - 11.10 น.	<p>“ข้าวอินทรีย์อาชีพทางเลือก : ศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างไร?”</p> <p>โดย ดร.เรวดี ชัยราช</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาพืชสวน คณะเกษตรศาสตร์</p>
11.10 - 11.30 น.	<p>“เกษตรผสมผสาน : อาชีพทางเลือกที่ดีกว่า?”</p> <p>โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณีต งามเสน่ห์</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาประมง คณะเกษตรศาสตร์</p>
11.30 – 12.00 น.	<p>“บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง : ใครทำอะไรได้บ้าง?”</p> <p>โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ น.สพ. ดร.สมชัย สวาสดิพันธ์</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์</p>
12.00- 13.00 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00- 14.30 น.	<p>“การวิจารณ์และข้อเสนอแนะ”</p> <p>โดย : ตัวแทนหน่วยงานรัฐ</p> <p>: ตัวแทนผู้ประกอบการค้าข้าว</p> <p>: ตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชน</p> <p>: ตัวแทนเกษตรกร</p> <p>ผู้ดำเนินรายการ : รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ หุตานุวัตร</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาสัตวศาสตร์</p> <p>คณะเกษตรศาสตร์</p>
14.30 - 14.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
14.45 - 15.30 น.	<p>การเสวนาเรื่อง “เกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลักกับการแก้ไขปัญหา ความยากจน”</p> <p>ผู้ดำเนินรายการ : รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ หุตานุวัตร</p> <p>อาจารย์ประจำภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์</p>
15.30 - 16.00 น.	สรุปการประชุม

จากการประชุมเสนอผลงานวิจัยและเสวนาเรื่องข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานกับการแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งมีผลการเสวนาเป็นข้อสรุปบางประการดังนี้

1. เกษตรกรที่เข้าร่วมประมาณ 150 ราย มีความสนใจผลการวิจัยมาก และบางท่านเห็นว่าทำให้รู้ต้นทุนการผลิตและเส้นทางข้าวอินทรีย์ พร้อมทั้งเห็นด้วยกับการผลิตข้าวอินทรีย์ที่ไม่มุ่งเรื่องราคา แต่เน้นการปรับปรุงดิน และการผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษ
2. เกษตรกรเห็นว่า ควรนำเสนอผลการวิจัยนี้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อผลักดันนโยบายเกษตรอินทรีย์ และเผยแพร่แก่เกษตรกรอื่น ๆ ตลอดจนผู้บริโภค
3. ตัวแทนหน่วยงานราชการบางท่านเห็นว่า ควรนำเสนอผลการวิจัยนี้สู่สาธารณะ เพื่อเป็นข้อมูลข่าวสารแก่เกษตรกร และแก่หน่วยงานราชการ ซึ่งมีโครงการสนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดต่าง ๆ เพราะเป็นนโยบายของรัฐ
4. ตัวแทนหน่วยงานพัฒนาเอกชนมีความเห็นด้วยอย่างยิ่งกับผลงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะประเด็นการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ไม่มุ่งผลิตข้าวอินทรีย์เพียงอย่างเดียว เพราะข้าวอินทรีย์ต้องพึ่งตลาดต่างประเทศมากกว่าในประเทศ ทั้งนี้ จะได้นำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางการดำเนินงานการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ต่อไป
5. นักวิชาการบางท่านเห็นว่า ควรจะได้ดำเนินการวิจัยในเรื่องเกษตรอินทรีย์ต่อไป โดยเฉพาะเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน และการทดลองทางวิทยาศาสตร์ให้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ ส่วนเรื่องข้าวอินทรีย์ บางท่านเห็นว่า ควรได้ทำการศึกษาเชิงลึกถึงต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ที่แท้จริง